

valóság

A TARTALOMBÓL

Körmendy Lajos: Váratlan találkozás:
Európa és az iszlám

Loppert Csaba: Demokráciakérdés vagy
vagonkérdés? (Szociáldemokraták
és a németek a két világháború között)

Kapronczay Károly: Magyar orvosok
érdekvédelmi mozgalmi

Dobos Dóra: Veress László tevékenysége
Törökországban, az előzetes fegyverszüneti
egyezmény, illetve annak következményei

Varga János: Galamb József, a Ford-T volt
főkonstruktorra Magyar Örökség díjat kapott

Szayly József: Petőfi és a közszolgalat

Németh Csaba: Antiszemitizmus
és Izrael-kritika

Prohászka László: Dabóczi Mihály életműve

Kun Tibor: Afrika mozgásban

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
6

11

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2016. november LIX. évfolyam 11. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1428 Budapest, Pf. 51
Telefon: +36-1-327-8965
 +36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Ipress Center Central Europe Zrt.
Felelős vezető
Lakatos Viktor
igazgatósági tag

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatónk:

Nemzeti Tehetség Program
Nemzeti Kulturális Alap

 **Nemzeti
Tehetség Program**

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztőbizottság

Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula
Zoltán Zoltán

Főszerkesztő
Tókéczki László

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztőségi irodavezető
Horváth Krisztina

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu,
vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-1-327-8950, titlap@telc.hu.
Árusításban kapható a Lapker Zrt. árusítóhelyein.

Váratlan találkozás: Európa és az iszlám

2015 nyarától kezdődően példátlan migránsáradat indult meg a kontinensünkre, és ma már általánosan elfogadott nézet, hogy Európa a háború utáni legnagyobb válságát éli át. A tények annyira közismertek, hogy csak röviden idézem a legfontosabbakat: az ún. arab tavasz (2011) után gyorsan növekedett az Afrikából és Ázsiából Európába tartó menekültek tömege, tavaly drámaian megugrott a számuk, és további növekedés várható. A menekültek túlnyomórészt muszlim országokból származnak, Marokkótól Bangladesig. Európa gazdagsága, szabadsága és békéje rendkívül erős vonzerőt gyakorol a szegénységtől, munkanélküliségtől, önkénytől, terrortól vagy egyenesen háborútól szenvedő országok lakosságára. Az Európában már megtelepedett nagyszámú muszlim diaszpóra olyan biztonsági hálót jelent számukra, ami csak tovább erősíti a vonzást. Ha bejutnak az Európai Unió területére, akkor kiutasítástól nem nagyon kell félniük, elég kimondani a varázsszót: „Refugee!” (Menekült! – ez a modern „Szezám, tárulj!”), és máris írott malaszttá válnak a vízumszabályok, a tartózkodási határidők, a munkavállalási korlátok. A bemondott adatok ellenőrizhetetlenek, ha pedig valaki el sem árulja a származási országát, akkor nincs hova visszaküldeni őt.

A migránskrízis persze nem volt előzmény nélküli, de a mértékadó politikusok, a véleményformáló értelmiségiek és a média zavarodottsága, következetlensége, az ellentmondásos intézkedések, a vállalhatatlan ígéretek mind arra utalnak, hogy meglepetésként érte Európát. Pedig a politikusokat, az értelmiségi agytrösztöket azért is fizetik, hogy a krízishelyzetekre felkészüljenek, különösen, ha azok nem teljesen váratlanok. Nem ez történt, mert a dogmák, a szellemi vakság és az elfogultság akadályozta a megértést és talán akadályozni fogja a megoldást is, ha van egyáltalán megoldás.

Ebben az írásban a krízist kiváltó mély, strukturális okokat keresem, még hozzá mindkét oldalon. Én az eseményekben az iszlám civilizáció modernizációs kudarcának következményeit látom, és megpróbálom bemutatni ennek körülményeit és mechanizmusait. De számomra legalább ennyire fontos a másik oldal is, Európa, melynek reakcióiban szintén a strukturális (történelmi mélytudati) okokat keresem.

(A modernizáció és az Európa-rejtély) A modernizáció évszázadok alatt Európában alakult ki először. Egy olyan folyamat, mely során a társadalom tagjai összességükben egyre több tudással egyre gazdagabb anyagi és szellemi kultúrát hoznak létre és egyre jobb társadalmi körülményeket alakítanak ki. A folyamat iránya a mai, (poszt)modernnek tartott, társadalom felé mutat. A modernizáció szinonim kifejezés a fejlődéssel és a haladással, de annál általánosabb fogalom, mert például önmagában a gazdaság fejlődése nem eredményez modernizációt, annak ki kell terjednie a kultúrára, a társadalmi intézményekre, a közéletre, az államra, sőt az egyéni kapcsolatokra is, mert ezek együttes haladása jelenti a tartós modernizációt.

A modernizáció autonóm egyének kezdeményező készségét feltételezi. Autonóm személy viszont csak megfelelő közösségben tud kibontakozni, olyanban, amely teret enged a jobbító kezdeményezéseknek, támogatja és megvalósítja azokat. A modern ember ideáltípusa a szabadságot mindennél többre tartja, öntudatos, ambiciózus és jövőorientált, a mindennapi életét áthatja a racionalitás és a törekvés az innovációra, ennek megfelelően kételkedő, kíváncsi és az új iránt fogékony, az embertársai iránt bizalommal viseltet és nem idegen tőle az együttműködés, valamint jellemző rá a magas munkamorál. Mindezek

a (poszt)modern társadalom legfontosabb értékei közé tartoznak. (Értékek: kulturális alapelvek, melyek kifejezik azt, hogy az emberek mit tartanak értékesnek és fontosnak, így tudnak a mindennapi életben dönteni, választani és ítélni.)

A mai modernizált európai/nyugati¹ társadalom jellemzően politikai demokrácia, a nemek, nemzetiségek és egyéb csoportok emancipációja, az egyház és a vallás elválasztása megtörtént (minden modernizált társadalom erősen szekularizált) – másrészt fogyasztói társadalom a maga hedonizmusával, a vallástalansággal járó értékvesztéssel és értékrelativizmussal, a közösségek felbomlásával, az emberek elmagányosodásával.

A modernizáció épülhet alulról, az egyénektől és kisközösségekből kiindulva, így történt ez az angolszász államokban. De van több példa a történelemben, amikor egy állam elitje indította el fölülről a modernizációs folyamatot. Ez csak akkor lehet sikeres, ha a közösségi szellem és fegyelem nagyon erős a társadalomban, tisztelik az elitet, az államot, és nagyobb ellenállás nélkül elfogadják az új értékeket. Erre a legjobb példa a 18–19. századi Poroszország, illetve Németország, Japán a 19–20. században, Kína és a kelet-ázsiai ún. „kis tigrisek” (Dél-Korea, Hongkong, Tajvan, Szingapúr) a 20–21. században.

Az európai, illetve később az észak-amerikai országok fejlettsége és dominanciája a 19. században olyan nyilvánvalóvá vált, hogy a társadalomtudósok elkezdték keresni az okokat, ekkor tulajdonképpen az „Európa-rejtélyt” próbálták megfejteni, azt, hogy ezek a folyamatok miért az európai/nyugati országokban következtek be. Marx a tőkés gazdasági fejlődésben látta a kulcsot, nézete szerint ez határozza meg a modernizálódást. Max Weber a 19–20. század fordulóján kidolgozott elméletében viszont a kultúrát, pontosabban a vallás által meghatározott kulturális értékeket és a modern állami bürokrácia kialakulását tekintette döntőnek. Azóta sokan cáfolták Marxot és Weber, de Weber ennek ellenére mind a mai napig állandó hivatkozási pont a szakirodalomban, és úgy tűnik, azzal áll bosszút, hogy igaza van.²

(*A távol-keleti rejtély*) Egészen a 20. század közepéig a kutatók többsége úgy vélte, hogy a modernizálódás csak az európai/nyugati modell szerint történhet. Mivel ezeknek a társadalmaknak alapvető jellegzetessége volt az individualizmus, úgy gondolták, hogy a modernizálódó nem európai/nyugati országokban is túlsúlyra jut az individualizmus. Japán viharos fejlődése, majd a „kis tigrisek” hasonló modernizálódása romba döntötte ezt az elméletet, és ezután kutatók hada próbálta megfejteni a „távol-keleti rejtélyt”. A távol-keleti országok ugyanis erősen kollektivisták voltak, az ottani átlagemberek számára kevésbé volt lényeges a szabadság, viszont a közösségük sikerét mindennél fontosabbnak tartották, és a fentebb felsorolt, a modernitáshoz szükséges egyéb értékeket (jövőorientáltság, racionalitás, innováció, munkamorál, emancipáció stb.) maguknak vallották. Sőt, ezekben az országokban sokkal kisebb volt a bűnözés, a drogozás, az aszociális magatartás, mint a nyugatiakban, amit addig a modernizációval járó szükségszerű rossznak tartottak. A jelek szerint a társadalom jobbítására, fejlesztésére irányuló erőfeszítés nemcsak az egyénektől indulhat ki, hanem a közösségek (például család, vállalat) is lehetnek annak mozgatói, a kisebb egyéni autonómiából fakadó hátrányokat pedig bőven ellensúlyozza a közösség iránt érzett rendkívül erős elkötelezettség, a fegyelem és a közjóra való törekvés. Az igazat megvallva a modernizálódott távol-keleti országokban is bekövetkezett egy bizonyos fokú individualizálódás, a gazdasági válságok kikezdték a szolidaritást és már nem ismeretlen jelenség a magány, de ezek a tünetek egyelőre messze nem olyan erősek, mint az európai/nyugati országokban.³

(*Az iszlám-rejtély*) Az újabb nagy feladatot a kutatóknak az „iszlám-rejtély” megoldása jelenti. Erre több, párhuzamos folyamat ösztönzött, egyrészt a muszlim országok modernizációs erőfeszítései, illetve azok eredményei, másrészt az európai muzulmán diaszpóra

integrációjának kérdése, végül a legnagyobb lökést az iszlamizmus terjedése és a hozzá kapcsolódó terrorizmus jelentette.

A muszlim országok többsége a 20. században kezdte el a modernizációs erőfeszítéseit. Kiemelkedő volt Kemal Atatürk tevékenysége, aki Törökország élén az I. világháború után radikális intézkedések sorát vitte keresztül: bevezettette a latin ábécét, a vallást háttérbe szorította, erőteljesen pártolta az iparfejlesztést. Sokáig úgy tűnt, hogy nem lesz kézzelfogható eredmény. A másik figyelemre méltó kezdeményezés Iránban történt, Reza Pahlavi sah eltökélten fogott hozzá a modernizációhoz az ötvenes évektől kezdődően. Az iráni modernizációs periódus rövidebb volt, mint a török, de az olajjévedelmeknek köszönhetően nagyobb forrással finanszírozták az állam átalakítását, az oktatást és az iparfejlesztést. A többi muszlim ország nyugati gyarmatként vagy gyámkodás alatt inkább elszenvedte az európaiak modernizációs intézkedéseit, a lakosság jelentős mértékben intakt maradt.

A muzulmán országok a múlt század 40-60-as éveiben függetlenné váltak, és ekkor a hatalomra jutott elitnek szinte mindenütt megpróbálták modernizálni a hazájukat. Nagy infrastrukturális beruházásokat főként olyan országokban hajtottak végre, ahol olajjévedelmekkel tudták azokat finanszírozni, de igyekeztek korszerűsíteni a jogrendszert is és nyugati mintára az államot, gyorsan növelték az oktatásra fordított összegeket, majdnem mindenütt tömegeket kezdtek iskoláztatni. Az eredmények többnyire nem igazolták a várakozásokat.

A legsikeresebb muzulmán ország Törökország volt, és bár hosszú évtizedekig politikai bizonytalanság fékezte a folyamatot, mégis a 20. század második felében létrejött egy olyan vállalkozói réteg, egy széles, nem csak járadékból élő középosztály, amely képes volt önfenntartóvá tenni a gazdasági fejlődést, és kialakult egy intézményrendszer is, amely végül biztosította a szükséges stabilitást az országnak. A feltételek csak lassan, a század végén értek be, az ezredfordulótól kezdődően megindult a gyors gazdasági fejlődés, és nyugati mércével mérve is erősödött a demokrácia. Irán más utat járt be, ott is kialakult egy vállalkozó polgárság, egy viszonylag széles középosztály, számottevő ipari potenciál jött létre, de a folyamat a '79-es iszlám forradalommal megtört. Sikeres országnak tekinthető még Malajzia, az ottani elit főként Szingapúr példáját másolta, és a gazdasági erőfeszítéseket nagyban segítette a kb. 23%-os kínai kisebbség, amellyel sikerült kiegyeznie a maláj politikai elitnek.

A többi ország esetében már nem beszélhetünk sikeres modernizációról, a szerencsésebbek (Egyiptom, Algéria, Pakisztán, Tunézia, Marokkó, Szíria stb.) a felszínen tartották magukat, de előbb vagy utóbb átcsúsztak egy tekintélyuralmi rendszerbe vagy diktatúrába. A gazdaság hosszú távon vagy stagnál, vagy túl lassan fejlődik, képtelen lépést tartani a rohamosan gyarapodó népességgel. Algériának az 1960-as évek elején, a függetlenség kivívásakor ugyanannyi lakosa volt, mint Magyarországnak, ma közel négyszer annyian vannak. Egyre több muszlim ország képtelen megtermelni a lakosság élelmiszerét, egyre több importra szorulnak, Egyiptom (90 millió fő) kenyérellátása például már évtizedek óta az amerikai gabonának köszönhető. Lehet azt mondani, hogy sivatagos országok nem alkalmasak mezőgazdasági művelésre, de ugyanakkor megemlíthetjük a hasonlóan sivatagos Izrael példáját, amely a modernizációnak köszönhetően jelentős mezőgazdasági exportórrá vált.

A dűsgazdag arab olajmonarchiák nem nevezhetők modern államoknak a hipermodern felhőkarcolók, a mesterséges luxusszigetek és a sípályák ellenére sem, mert a támaszuk szinte kizárólag a szénhidrogénkincs. A pénzesőnek köszönhetően Nyugatról, illetve a Távols-Keletről importálják a tudást (tervezést, mérnöki munkát, szervezést, kutatást) és

szegény vendégmunkások millióival végeztetik el a kvalifikálatlan munkát, de önfenntartó gazdaságot nem tudtak létrehozni, hiába ingyenes a bennszülöttek számára a teljes oktatási vertikum, hiába ők töltik be a vezető pozíciókat. A társadalmuk archaikus és merev, ezért képtelen arra az alkalmazkodásra és megújulásra, amit a jelenkor megkövetel. A vallási előírások meghatározzák az állam és a társadalom működését, szigorú elkülönítési szabályokkal tartják távol a nőket a társadalom, a kultúra és a gazdaság működtetésétől – Szaúd-Arábiában még autót sem vezethetnek –, ezzel a lakosság felének alkotóerejétől fosztják meg az országukat.

A '70-es években döntő változás történt a muszlim társadalmakban: politikai tényezővé vált az iszlamizmus.⁴ Az új iszlám ideológiai fészkei kezdetben az egyetemi campusok voltak. Az első pillanatban talán ellentmondásosnak tűnik, de az iszlamizmus születésében fontos szerepet játszott a modernizáció. Mint említettem, a muszlim országok nagy erővel fejlesztették az oktatást, viszonylag rövid idő alatt nagy tömegeket iskoláztak be, az egyetemi hallgatók száma rohamosan növekedett. Egyiptomban például az egyetemi diákság a '70-es években megduplázódott és a száma elérte a félmilliót, viszont az infrastruktúra képtelen volt követni ezt, leromlott. Gilles Kepel francia politológus a *Dzsihád* c. munkájában leírja ezt a folyamatot: a végzősök nem találtak munkát, megkérdőjelezték az oktatás által képviselt modern világ értékeit. Nagyvárosok nyomornegyedeibe kerültek, a tudásuk révén meg akarták változtatni a sorsukat, ellenében a jellemzően analfabéta falusi szüleikkel. Az oktatásnak köszönhetően rengeteg információs forráshoz jutottak, köztük válogathattak, kifejezhették önmagukat, és akarták a társadalmi felemelkedést, ami – ellentétben a kulturálissal – elmaradt.⁵

Nilüfer Göle török szociológus egy, a törökországi iszlamista mozgalmat elemző tanulmányában⁶ hasonló képet rajzol fel az iszlamista agitátorokról: nemrég kerültek vidéki kisvárosból nagyvárosi egyetemre vagy főiskolára, ott ismerkedtek meg a jelenkori iszlamista ideológiával, amely a muzulmán identitást a nyugati modernitás ellenében kívánja megfogalmazni. Göle az általunk ismert iszlamizmustól eltérő képet mutat be: igaz, hogy a török iszlamisták radikálisan szakítani akarnak az eddigi szokásokkal és gyakorlattal, és meg akarják valósítani a „valódi iszlámot”, visszanyúlva Mohamed idejére, de ugyanakkor a modernitást megpróbálják összeegyeztetni a vallással. A szerző példát is hoz: a török iszlamizmus legitimálja a nő közszereplését, lehetővé teszi neki, hogy tanuljon, publikáljon, egyesületet alapítson stb. az igaz iszlám ügy érdekében.⁷

Kepel viszont teljesen más, a teljes muzulmán világra vonatkozó iszlamizmus-képet fest le: antimodern, mert a társadalmat, a politikát, az államot, a vallást és a kultúrát nem választja el és mindent a vallásból vezet le. A Göle és Kepel közti ellentmondás feloldható, ha figyelembe vesszük azt, hogy a török modernizációnak voltak eredményei, így ott az iszlamisták is „modernebbek”. A 2003 óta regnáló Erdogan elnök által képviselt neoiszlám ideológiában ezek a törekvések köszönnek vissza – kérdés, hogy életképes-e, megvalósítható-e a gyakorlatban. Ugyanez mondható el Iránról. A '79-ben hatalomra került perzsa papok megvetéssel nyilatkoztak a szomszédos Afganisztánban később uralomra jutott tálibokról, és középkori barbároknak titulálták őket. Az iráni egyetemeken magas a női hallgatók aránya, tehát szó sincs, hogy négy fal közé akarnák őket zárni. A török és az iráni társadalom ellenállása az iszlamizmussal szemben szintén mutat rokon vonásokat. Az Erdogan-féle reiszlamizáció elleni sorozatos tiltakozások és tüntetések azt mutatják, hogy a török világi társadalomban komoly erő van. Iránban is hasonló a helyzet: tüntetések és tiltakozások dühítik a mullahokat, mindennapos a nők engedetlenségi mozgalma a kendőviselés ellen.

A kutatók lényegében feltárták, hogy – a fenti kivételektől eltekintve – a muszlim országok társadalmi, jogi és politikai viszonyai akadályozzák a modernizálódást (rosszul működő járadék-állam, neopatriarchális társadalmi szerveződés, mindent átható személyesség, az államvallás nyomasztó súlya, az egyéni autonómia hiánya stb.).⁸ Hiába a Nyugatról „importált” államszervezet és jogszabályok, a társadalomban érvényesülő értékek azokat felülírják. Mivel minden adat szerint a vallás nagyon mélyen áthatja a muszlim társadalmakat, a vallás és a vallási közösségek pedig a legfontosabb értékformálók és -közvetítők, logikus, hogy ebben keresik a kutatók az okokat. Egy társadalom által vallott értékeket – a témánkhöz kapcsolódóan: a szabadság, az önbecsülés, az ambíció, a racionalitás stb. – nagyon nehéz megállapítani és súlyozni. A szociológusok értékfelmérési és -elemzési módszerei önmagukban nem megbízhatók, az eredmények bizonytalanok, nagyon sok az ellentmondó következtetés. A felméréseket óvatosan kell kezelni és csak más forrásokból származó adatok, ismeretek kontrolljával együtt adhatnak hiteles képet.⁹

Marshall Hodgson a *Rethinking World History* c. művében a középkori iszlám jogfelfogását és társadalomformáló eszméjét elemzi, összehasonlítva azt a korabeli európai fejlődéssel. Megállapítása szerint az iszlám kifejlesztette az autonóm totális közösség eszméjét és gyakorlatát. Ennek hordozója és kerete a saría, a minden földi hatalom fölött álló vallási törvény és társadalmi norma volt. A saría szerint kellő számú muszlim bárhol kialakíthatja a saját legitím társadalmi struktúráját (közösségét). Ennek fontos következménye az lett, hogy a vallási közösségek olyan totális politikai szerepet kaptak, ami a társadalom alapját képezte. Míg Európában elválasztották a publikust a priváttól, a publikusnak nem volt hatásköre a magánerkölcsi kérdésekben, az iszlámban ez másképp volt: egalitáriánus moralista felfogással mindent, a szervezetek nevében eljárókat is, felelős egyének cselekedeteinek tekintett. Az egyénnek egy jogi státusza volt, az hogy muszlim volt.¹⁰

Ez a jog- és társadalomfelfogás szívósan tovább élt a birodalmak korában (Oszmán Birodalom, Szafavida Birodalom – Perzsia és Mogul Birodalom – India, 16–19. század), sőt azokon túl is. Ha megnézzük a muszlim diaszpóra terjeszkedését Európában, az ezerszámra szaporodó mecseteket és kulturális közösségeket, akkor ennek a középkori társadalomszervező erőnek a továbbélését láthatjuk. Egy európainak érthetetlen lehet, hogy mindenből vallási kérdést csinálnak a tradicionális muzulmánok. De náluk nemcsak a publikus szféra nem válik el a magántól, hanem a szent szféra sem a profántól. Ezért a szemükben minden feszültség – legyen az családi konfliktus, társadalmi igazságtalanság vagy kulturális értékütközés – vallási kérdéssé válik. Ugyancsak fontos megjegyezni, hogy hiába folytatott évtizedekig nacionalista politikát az önálló sodás után hatalomra jutott világi politikai elit Egyiptomban vagy Tunéziában vagy Algériában vagy másutt, a nemzeti érzés nem tudott gyökeret verni a muszlim országokban – egy-két kivétel itt is van: Törökország, Irán és a kurdok –, azaz nem váltak nemzetté. Helyette győzött az univerzalista iszlám, és ez is a Hodgson által leírt karakterre utal.¹¹

Hodgson az említett művében még egy fontos dologra hívja fel a figyelmünket: a muszlimok frusztráltságára Európával/Nyugattal szemben. Számukra a múltjukkal való szakítás és a modernitás – amit ők nyugatinak tekintenek – átvétele nagyon fájdalmas. Kisebrendűséget éreznek, keserűséget, állandó kudarcot. Utánzási kényszertől szenvednek, de mert az ellenséget, a hitetleneket utánozzák, ezzel felforgatják az isteni rendet. Ezt mutatja, hogy az európai kultúrából csak a legújabbat hajlandók megtanulni, így a francia vagy az angol nyelvet igen, de a latint már nem, a modernitást akarják, de a Nyugatot

nem – írta ezt a szerző a múlt század hatvanas éveiben, szinte látnokian előrevetítve a következő évtizedek történéseit.¹² Az akár évszázadokig is fájó történelmi sebeket soha nem szabad alábecsülni!

Láttuk, hogy az iszlamizmus először a modern(ebb) világgal találkozó egyetemistáknál jelent meg a '70-es években, akik azt a rohamosan növekvő nagyvárosok szegénynegyedeiben terjesztették tovább. Melegágyra letek: a többnyire falvakból oda költözött, gyökereiktől elszakított, a nagyvárosok idegen világában kilátástalan jövőtől szenvedő emberek millióinak kínáltak – legalábbis szavakban, az iszlám nevében – méltóságot és szebb jövőt. Ez az eszme azért is lehetett olyan sikeres, mert illeszkedett a már meglévő kultúrájukhoz, értékeikhez. Az iszlamisták viszont gyorsan szembekerültek az állammal, amely – amellet, hogy gyakran rosszul működő és korrupt volt – világi volt és igyekezett a nyugati mintát követni. Ezért volt/van erős (világi)állam-, illetve elitellenes élük az iszlamista mozgalomnak.

Időközben azonban a világban óriási változások történtek: eljött a globalizáció kora, melynek része volt a kommunikációs forradalom. Az újságok, a rádió, de különösen a tévé és az internet emberek tízmilliói számára nyitott ablakot a világra, elvitte a nyugati fogyasztói társadalom képeit az arab, pakisztáni, afganisztáni stb. otthonokba. Az özönlő információ természetesen fölkelte a vágyat, elsősorban a fiatalokban, egy jobb, gazdagabb és igazságosabb élet iránt, különösen, hogy nap mint nap tapasztalták a saját valóságuk kilátástalanságát. Nem tudták, hogy ez a közvetített kép torz és hamis, hogy ennek a világnak is vannak sötét árnyoldalai (elidegenedés, magány, hajsza, felszínesség, szabadosság), amellet vagy nem tudatosult bennük, hogy a modern európai/nyugati világ uralkodó értékei (individualizmus, szekularizáció, relativizmus, tolerancia stb.) gyökeresen ellentmondanak az ő hitüknek, értékeiknek, vagy a szabadabb és gazdagabb életre hívó vágy felülírta az ellenérzéseiket.

Az iszlamisták viszont teljesen tisztában voltak ezzel és az őket fenyegető veszélyekkel. Ezzel megindult a muszlim lelkekért folytatott küzdelmük, amelynek fegyvertára igen széleskörű. Része ennek a karitatív tevékenység, a gondoskodás és törődés a hívekkel, része a propaganda és az agymosás, például a medreszékben (vallási iskolák) tanuló diákok körében, de része a terror is. Az iszlamista mozgalom nemcsak a világi államot és elitjét gyűlölik, de Európát/Nyugatot is és általában a modernizációt. Nem véletlen, hogy a nyugat-afrikai iszlám terrorszervezet, a Boko Haram neve magyarul azt jelenti: 'tilos a nyugati oktatás'. Talán kevesen emlékeznek arra, hogy 2011-ben az ún. arab tavaszt világi, sőt megkockáztatom, liberális fiatalok indították Tunéziában, Egyiptomban és Szíriában, akik hitték, hogy ha elsöprik a diktatúrát és megreformálják az államot, akkor egy modern országot építhetnek fel. Öt év múltán ezen a nagyon fontos fronton az iszlamisták állnak nyerésre, a forradalmat elindító erők eltűntek. Lehet naivan azt hinni, hogy mindez azért történt így, mert a gonosz terroristák elnyomják a demokrácia után áhító jó népet. De aki csak egy kicsit is ismeri a történelmet és a társadalmak működését, az tudja, hogy egy ilyen mozgalom, mint az iszlamizmus, csak akkor tud gyökeret verni és győzedelmeskedni, ha kellő támogatással bír a nép között.

A globalizáció tehát kettős hatást ért el a muzulmán társadalmakban: egyrészt erős vonzerőt indukált a gazdag és szabad Európa/Nyugat irányában, másrészt gyűlöletet is iránta. A kettő nem zárja ki egymást, párhuzamosan létezhet egymás mellett – ekkor beszélünk megosztott társadalomról –, de akár egy személyben is élhet a két érzés különböző arányban. Akiknél a vonzerő erősebb volt és tehették, azok útra keltek, megindult az exodus, először csak patakként, majd kisebb folyóként, manapság vi-

szont már áradatként, melynek közvetlen politikai okai jól ismertek. Mielőtt megnéznénk a népvándorlás következményeit, előbb vizsgáljuk meg a célországokat, azokon belül is először az ott már létező muszlim diaszpórát.

(A muszlim integráció nehézségei Európában) A II. világháború után gazdaságilag gyorsan talpra álló Nyugat-Európában nagy szükség volt olyan munkaerőre, amely hajlandó volt viszonylag kevés pénzért betanított vagy segédmunkát végezni. Már az '50-es években megindult a munkaerő toborzása a muszlim országokból (de nemcsak onnan) az NSZK, Franciaország, Hollandia stb. ipari üzemeibe. Az elképzelés az volt, hogy pár év után folyamatosan cserélődnek a munkások, azaz a megspórolt pénzüikkel visszatérnek a hazájukba. Volt egy hallgatóságos munkaerőpiac-felosztás, a volt gyarmattartók főként a volt gyarmataikról toboroztak munkaerőt, így Franciaországba legtöbbször a Magreb-országokból jöttek, Nagy-Britanniába indiaiak és pakisztániak, valamint fekete-afrikaiak áramlottak, a nyugatnémetek – gyarmatok híján – főként Törökországból importáltak munkaerőt. Mivel a viszonylag alacsony nyugati bér is sokkal magasabb volt, mint az otthon elérhető (már ha volt egyáltalán munka), és a vendéglátó ország sokkal élhetőbb, kiszámíthatóbb és szabadabb volt, mint az eredeti hazájuk, a vendégmunkások nem mentek haza, sőt arra törekedtek, hogy a családjuk is kövesse őket. A példájuk pedig mágnesként vonzotta a távolabbi rokonokat és ismerősöket.

Addig nem volt baj, amíg szaladt a szekér, de 1973-ban véget ért a hosszú gazdasági prosperitás korszaka. A munkanélküliség megnőtt, már a nyugati polgárok sem kaptak mindig munkát. Ez volt a nagy világgazdasági struktúrák átrendeződésének kezdete, ami úgy jelentkezett, hogy a távol-keleti versennyel egyre kevésbé tudott Nyugat-Európa megbirkózni. Egymás után épültek le iparágak, először a bányá- és acélipar, majd a textilipar és általában a könnyűipar és így tovább, manapság már a high-technél tartunk. A távol-keleti országok átvették a modernizálódás „fáklyáját”, sokkal gyorsabban és jobban alkalmazkodnak a változó körülményekhez, mint a Nyugat (Amerikát is beleértve), bár a kép itt sem csak fehér vagy fekete – hogy miért, az külön könyvet érdemelne. Az egyes emberek perspektívájából ez tartós vállalatbezárásokat, munkanélküliséget, emelkedő árakat, makacsul visszatérő válságok sorozatát jelentette. A vendégmunkások meg nem akartak hazamenni, sőt a migráns populáció tovább gyarapodott – főként a családtagokhoz kösződően – annak ellenére, hogy a szervezett vendégmunkás-toborzás megszűnt.

Körülbelül ekkor figyeltek fel az integrációs problémákra: a migránsok jelentős része akár több évtized után is kívülálló volt a befogadó társadalomban. Itt mindjárt tisztázni kell, hogy én milyen jelentéssel használom kulcsfogalmakat. Az *asszimiláció* definíciója egyszerű: a külön csoportidentitás teljes vagy lényegi feladását és a befogadó ország kultúrájának teljes vagy lényegi elfogadását jelenti. Az *integrálódó* bevándorló úgy simul bele a többségbe, válik hasznos és békés taggá, hogy megőrzi az elkülönült, az óhazából hozott csoportidentitásának kulturális elemeit (nemzetiség, vallás, nyelv, szokások, értékek stb.), de egyben lojális a többségi társadalomhoz is. Ez értelemszerűen azt jelenti, hogy a megőrzött kulturális elemek nem lehetnek ellentétben a befogadó társadalom kultúrájával. A *kívülállók* nemcsak fenntartják a saját csoportidentitásukat, de gyakran párhuzamos társadalmat építenek ki, íratlan szabályaik (a kulturális elemek egy része) gyakran ellentétesek, sőt ellenségesek a többségi társadalommal szemben. Európában ilyen például a többnejuság vagy a lányok megcsonkítása.

Az asszimilációt, az integrációt vagy a kívülmaradást több tényező határozza meg:

- A bevándorlók számaránya. Szükséges egy kritikus tömeg ahhoz, hogy az eredeti identitás megőrződjék.
- A bevándorlók csoportidentitásának erőssége. Az erősségre a legjobb mérce a kolóniák kialakulása vagy annak hiánya. Az erős csoportidentitással rendelkezők ugyanis egymás társaságát keresik. A kolóniaképződést még egyéb tényezők is segíthetik, mint például a képzettség vagy a nyelvtudás hiánya, ami eleve integrációs nehézséget jelent, vagy a jogi szabályozás (családegyesítés címen történő nagyarányú bevándorlás). A szétszórta élő bevándorlók gyorsabban tűnnek el a többségben. Az, hogy az erős csoportidentitással rendelkezők képesek-e vagy hajlandók-e az integrációra – asszimilációra nem, mert különben nem különülnének el –, azt a kulturális elemeik minősége dönti el, például hogy milyen a munkakultúrájuk, mennyire törekszenek társadalmi fölemelkedésre (tanulásra), mennyire bíznak egymásban, és általában, hogy az elemek mennyire „kompatibilisek” a többségi kultúrával. Ez lényegében determinálja, hogy mennyire lesznek sikeresek az új hazában, a siker vagy a kudarc pedig önmagában is erős hatással van az integrációra.
- A befogadó társadalom és a bevándorlók kapcsolata. Értelemszerűen két oldala van a kapcsolatnak: egyrészt a befogadó ország nyitottsága és elfogadókészsége (minél erősebb, annál könnyebb az integráció-asszimiláció), másrészt a bevándorlók nyitottsága és alkalmazkodási képessége. A kapcsolat szoros összefüggésben áll a két fél kulturális különbözőségeivel. A kis különbség megkönnyíti, a nagy megnehezíti az integrálódást-asszimilálódást. A kulturális különbségeknél a legnagyobb súllyal az erkölcsi értékek esnek latba.

A nyugati tudósok és értelmiségiek eleinte meg voltak győződve arról, hogy az integrációs problémák egy vagy két generáción belül el fognak tűnni. És valóban, a korábbi történelmi tapasztalatok erre utaltak, Európának hosszú gyakorlata volt migránsok befogadásában. Nézzük a francia példát: a 19–20. századi gazdasági fellendüléskor ezerszámra érkeztek lengyel bányászok és munkások az északi, északkeleti iparvidékekre, az orosz pogromok elől rengeteg zsidó menekült francia földre, ahogy jöttek olaszok a munkanélküliség elől vagy spanyolok a polgárháború elől menekülve. A leszármazottaik két generáció múlva már franciák lettek és sok kiváló embert adtak új hazájuknak. A '60-as években a francia művészeti élet tele volt külföldi vagy külföldi származású művésszel, csak néhány név: Yves Montand, Lino Ventura, Charles Aznavour, Romy Schneider, Victor Vasarely.

Az európai származású bevándorlóknál valóban így működik az integrációs modell. A távol-keletiek (kínaiak, vietnamiak, koreaiak) már nehezebben asszimilálódnak, de kitűnően integrálódnak: a kínai és koreai diákok általában jobb teljesítményt nyújtanak, mint a bennszülött európaiak vagy amerikaiak. Nagyon sikeresek a vállalkozásokban is, amit a szorgalmuknak és a közösségi (családi) támogatásnak köszönhetnek elsősorban. Az ázsiai anyák – állapították meg a vizsgálatok – rengeteg időt fordítanak a gyerekeik nevelésére, az együtt tanulásra, nagyon erős bennük a társadalmi fölemelkedés vágya. Röviden: a távol-keletiek nemcsak a hazájukban, hanem a nyugati országokban is sikeresen modernizálódnak, elsősorban azért, mert a kultúrájuk erre képessé teszi őket.¹³

De a gyenge integrációra és a kívülállásra is van számtalan példa. A bevándorlók általában már eleve hátránnyal indulnak az érvényesülési versenyben: gyakran hiányos a nyelvtudásuk, nem ismerik jól a helyi viszonyokat, ezért nem tudják kihasználni a lehetőségeket, többnyire kevésbé képzettek vagy a képzettségüket nem ismerik el, a családjuk, nagyobb közösségük gyakran az óhazában marad stb. A hátrányokat pedig

nagyon nehéz ledolgozni, bár a távol-keletiek példáján láttuk, hogy ez nem lehetetlen. Ha nem sikerül, akkor ez tartós perifériára szorulást jelent, rossz anyagi viszonyokat és lakókörnyezetet, munkanélküliséget, iskolázatlanságot stb. A befogadó társadalom gyakran ellenséges, nem a jogszabályokban, hanem a mindennapi életben. De a kapcsolat kétoldalú, tehát nemcsak a többségi társadalom lehet elutasító, hanem a bevándorló is, és ez az elutasítás különböző formákat ölthet. A egyik leggyakoribb ilyen reakció a bűnözés. És ezzel ki is alakul az ördögi kör: növekszik az elutasítás mindkét oldalon, még nehezebb lesz munkát találni, még nagyobb lesz a szegénység és a reményvesztettség – a modernizálódásra is.

A gyenge integráció és a kívülállás különösen gyakori az afrikai és általában a muszlim bevándorlók közt. Persze ez nem jelenti azt, hogy közülük mindenki ilyen, van példa bőven az ellenkezőjére is, de olyan sokan vannak az integrációképtelenek, hogy az több európai országban komoly társadalmi gondot jelent. A francia nyelvben már külön kifejezés is született: a banlieu-probléma (külváros-probléma). Számtalan francia városnak van szegény, zömmel migránsok vagy utódaik által lakott külső negyede. A francia állam évtizedek óta óriási pénzeket költ, hogy ezek a negyedek ne pusztuljanak le teljesen, és hogy az ott lakók ne csússzanak le végletesen – csekély eredménnyel. De hasonló kudarcról számolnak be Hollandiából vagy Németországból is. Egy 2006-os német felmérés szerint (Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, Integrationsreport)¹⁴ a török migránsok és leszármazottaik kétharmadának nem volt szakképzettsége, ami azért megdöbbentő adat, mert akkor már 30 éve nem toboroztak munkaerőt, tehát a modernizációs fiaskó öröklődik generációról generációra.

Különösen feltűnő és aggasztó, hogy a fiatalok, a második-harmadik generáció esetében már inkább dezintegrációs (disszimilációs) tendenciáról beszélhetünk. Bár a képzettségük magasabb a szüleiknél (de a bennszülötteknél, sőt más bevándorló csoportokhoz képest is alacsonyabb), erősebb a muszlim identitásuk, inkább támogatják a szeparációt, a saríát és a radikális nézeteket, a vallásosságuk más, mint a szüleiké, individuálisabb, spirituálisabb, átpolitizáltabb, az kevésbé a helyi közösséghez való tartozást jelenti, inkább a személyi identitás alapja.¹⁵

Aki járt már nyugat-európai városok arab/muszlim negyedeiben az jól láthatja a párhuzamos társadalom külső jegyeit: arab zenét hallgató kávéházi közönség – kizárólag férfiak! –, fejkendős vagy akár a szem kivételével a teljes arcot elfedő fátyolos nők stb. A jelenség kb. 20 évvel ezelőtt kezdett szembetűnővé válni, most már megszokott. Hivatalos statisztika ugyan nincs, de egyes becslések szerint Franciaországban 150-200 ezer ember él poligám családban – a muszlim vallás négy feleséget engedélyez –, a hatóságok pedig lényegében szemet hunynak a helyzet fölött, ami a szuverenitásuk korlátozottságának beismerése.

Az európai muzulmán lakosság modernizációs nehézségei annak ellenére fennállnak, hogy itt a többségi társadalom támogatja a modernitást, nem úgy, mint például a Közel-Keleten. A '90-es években Európában is megjelent az iszlamizmus, és a fentiek ismeretében nem meglepő módon a bázist a már említett másod- és harmadgenerációs fiatalok jelentették, akik már születésük óta modern világban éltek, és részben ott szocializálódtak (iskola), többségük kiválóan beszélte az ország nyelvét, ismerte a szokásait. De csak részben szocializálódtak Nyugaton, mert otthon, a családban, a mikro-környezetükben a muszlim világ értékeit kapták. A mikro- és a makrokörnyezet értékeinek jelentős eltérése komoly identitás zavart okozhat, amit az állandó kudarc-élmény (a perifériára szorítottság) csak súlyosbít. Ebből a helyzetből kínálhat kiutat az iszlamizmus ideológiája, ami itt is méltóságot és egy boldog jövő kilátását kínálja a híveinek.

Európában gomba módra szaporodtak a mecsetek és a vallási közösségek, és – amint várható volt – megjelent a terrorizmus. Ami a '90-es években még kuriózum volt – repülőgép-eltérítés, személtládák robbantása nagyvárosok utcáin – az az ezredforduló után már szinte heti hír lett a médiában: késelések, kivégzések, robbantások stb. A dzsihadisták figyelése és a terrorakciók megelőzése kiemelt feladatává vált az európai titkosszolgálatoknak, példátlan biztonsági intézkedések lassítják vagy bénítják meg a tömegközlekedést, a terrorfenyegetettség szép lassan az európai társadalmak legnagyobb biztonsági kockázatává vált. Eltérő és ellenőrizhetetlen adatokat lehet olvasni arról, hogy a különböző európai országokban hány dzsihadista áll készenlétben, hányan harcolnak a szír polgárháborúban, de ami lényeges és kiolvasható belőlük az a tendencia: a szélsőséges iszlamizmus terjed, növekszik, ez pedig nem lenne lehetséges, ha nem kapnának társadalmi támogatást a muszlim közösségből. (Hogy az iszlám világból, főként a gazdag olajmonarchiákból szintén kapnak pénzügyi, ideológiai és logisztikai támogatást, az más – igaz, nem elhanyagolható – kérdés.) A 2005-ös londoni robbantássorozat után (52 halott) készült egy közvélemény-kutatás a Nagy-Britanniában élő muzulmánok között, és a válaszadók 7%-a teljesen egyetértett a merénylőkkel. Ha figyelembe vesszük, hogy az országnak annak idején 1,6 millió muzulmán lakosa volt, akkor ez 112 ezer potenciális dzsihadistát jelentett.¹⁶

Fentebb említettem, hogy a perifériára szorult rétegek egyik társadalmi reakciója a bűnözés, ami a társadalmi normák elutasításának egyik formája. Az iszlamizmus és annak szélsőséges változata az iszlám terrorizmus egy másik elutasítási forma, a kettő között azonban nagy a különbség. A bűnöző célja a társadalmi felemelkedés, a bűnözéssel szerzett sok pénzzel nemcsak kényelmet, hanem főként tekintélyt kíván magának szerezni, a kis bűnöző a maga szűk körében, a maffiavezér városi vagy akár országos szinten (ez utóbbiak ezért is álcázzák magukat gyakran üzletembernek vagy filantrópnak). Tehát a bűnöző, bár az illegális tevékenységével rombolja magát a társadalmat, azt nem kívánja elpusztítani, azon belül akar érvényesülni, már csak azért is, mert abból él. (Az más kérdés, hogy egyes latin-amerikai országokban a bűnözés miatt az állam és a társadalom erősen sérült vagy romokban hever – a túlságosan elszaporodott paraziták megölhetik a gazdaszervezetet.) Az iszlamizmus ideológiája más, az a fennálló (európai) állam és társadalom teljes átalakítására vagy elpusztítására törekszik. Hogy miért? A válasz, bár elméleti, roppant egyszerű: nem ismeri el a szabad individuumot, az egyén csak muszlim közösségi keretben létezhet, annak alávetve, ami gyakorlatilag lehetetlenné teszi a párbeszédet az európai társadalommal.

(A fehér ember lelkiismeret-furdalása) A több évtizede fennálló társadalmi problémák, mint például a bevándorlók integrálásának kudarca, illetve újabban a menekültáradat, fölvet két alapvető kérdést: 1) Ki a felelős mindezzért? 2) Hogyan lehet a helyzetet orvosolni? Természetesen sokféle válasz van, én csak a legfontosabbakat fogom érinteni. Kezdem az európai/nyugati közélet uralkodó szemléletével, ami sok tekintetben meghatározza a válaszokat, és amit én sommásan a fehér ember lelkiismeret-furdalásának nevezek.

Kimondva vagy kimondatlanul sok politikus és véleményformáló értelmiségi a gyarmati múltat jelöli meg minden rossz okaként. Itt nincs hely a gyarmatosítás történetének még csak vázlatos ismertetésére sem, de az feltűnő, hogy a sikeres volt gyarmatok (Hongkong, Vietnam, India, sőt Ausztrália, Kanada, Új-Zéland és az USA) esetében elmarad ez az utalás. Ennél fontosabb, hogy a sikertelen fejlőd-

dő országok már 50-70 év óta szabadok, viszont azóta volt közöttük és bennük sok háború – köztük számos, egyenként több millió halottal –, puccs, forradalom, diktatúra, és ha béke honol, akkor – tisztelet a kivételnek – jellemző a korrupció, a fokozatos elszegényedés, a természeti kincsek lerablása. Sok véleményformáló ezeket is a (neo)kolonializmus számlájára írja. A szemléletük komoly kollektív lelkiismeret-furdalásra utal, de a gyarmatosításon kívül még további történeti okokat találhatunk a bűnbánat forrásaként. Az egyik a 16–19. századi rabszolgaság, ez – érthetően – különösen az USA-ban meghatározó. A másik az a szimpla tény, hogy a Nyugat gazdag, a világ nagyobbik része meg szegény, és a gazdag felelősséggel tartozik a szegényért. A harmadik a II. világháború emléke.

A lelkiismeret-furdalásnak furcsa ideológiai szüleményei vannak, ilyen a politikailag korrekt gondolkodás, a pozitív diszkrimináció, a relativizmus és a multikulturalizmus. Az első kettő kisebb jelentőségű, de mégis jellemző, az utolsó kettőnek már mélyrehatóbb következményei vannak.

A politikailag korrekt gondolkodás ideológiája az USA-ban született és lényege a színes bőrű lakossággal szembeni túlérzékeny szóhasználat és viselkedés, aminek törvényszerű eredménye a kettős mérce és a túlkapások sorozata. Ha egy sportvezető fehér ember azt mondja zárt körben, hogy „Nem akarok több feketét látni!” – megtörtént eset –, akkor több millió dolláros büntetéssel sújtják és kitiltják a sporteseményekről. Ha egy fekete ember, Muhammad Ali, évtizedeken át harsogja a fehér ember alacsonyrendűségét, akkor a haja szála sem görbül meg, továbbra is nagy tiszteletnek örvend. (Utóbb visszavonta.) A pozitív diszkrimináció ideológiája szimplán értelmetlen, mert csak diszkrimináció van: akit sújt, annak negatív, akinek kedvez, annak pozitív. Ehhez képest kormányzervek és nem kormányzati szervek érvényesítik hosszú évek óta a demokratikus egyenlőség legnagyobb dicsőségére. Mindez nem jelenti azt, hogy ne kellene tisztelettel viseltetni embertársaink iránt – bórszintől, származástól függetlenül –, vagy ne kellene támogatni a hátrányos helyzetű embereket, de már régóta nem erről van szó.

Az igazat megvallva a relativizmus gyökerei sokkal mélyebbre nyúlnak, mint a lelkiismeret-furdalás, bár abból is táplálkozik. A nyugati társadalmi-jogi gondolkodás credója az individuumra épülő szabadság és egyenlőség elve. A két elv következetes és kiterjesztett alkalmazása óhatatlanul erkölcsi relativizmushoz vezet vagy afelé tendál: mivel minden ember szuverén és egyenlő, nekem nincs jogom megítélni (elítélni) mást, mert ezzel a szuverenitását (szabadságát és egyediségét) vonom kétségbe. Ha minden relatív, akkor nincs egy fix értékrendszer, amihez lehet igazodni, ami végül is értékválsághoz vezet, ez a gyökere például a szabadosságnak. Aki nyitott szemmel közlekedik a kontinensünkön, ennek millió jelét tapasztalhatja. A multikulturalizmus tulajdonképpen a relativizmusnak a közösségekre kiterjesztett „oldalhajtsága”: minden közösségnek (kultúrának) megvan a létjogosultsága, és mivel minden viszonyítás kérdése, nincs jó és rossz, a közösségek éljenek egymás mellett szabadon és békében. A multikulturalizmusról heves viták folytak, azok pedig gyakran süketek párbeszédeire emlékeztettek, mert ellentétes prekonceptiókra épülő nézetek csaptak össze. A védők szerint a multikulturalizmus csak pozitív lehet, mert a sokféleség gazdagít, a támadók szerint viszont ab ovo szétveri a társadalmat. A valóságban az egymás mellett élő közösségek értékeinek minőségétől, összeegyeztethetőségétől és agresszivitásától függ, hogy az együttélés gazdagít vagy rombol-e. Egyébként nem véletlen, hogy ezek a viták Európában nem a Chinatown-ok, hanem a muszlim közösségek kapcsán robbantak ki.

A multikulturalizmus több országban (Svédország, Hollandia, Nagy-Britannia), több évtizedre a bevándorlási és az integrációs politika stratégiai elvévé vált. A célt nem sikerült elérni, nem tudták szabályozni a bevándorlást és nem tudták integrálni a bevándorlókat. Sőt kiderült, hogy ez a politika, mivel támogatja a bevándorlók kultúrájának a megőrzését, erősíti a szegregációt, elősegíti a gettók kialakulását. (Megjegyzendő, hogy Franciaország, amely hivatalosan nem ezt az elvet alkalmazta, viszont sok tekintetben toleráns volt, szintén nem ért el eredményt.)

A multikulturalizmus a baloldali liberálisok válasza a modernizáció és a globalizáció nyomán fellépő migrációra, és amint az előzőekben láttuk, az iszlamizmus a muszlim közösség egy részének reakciója ugyannerre a modernizációra és globalizációra. A kettőnek óhatatlanul találkoznia kellett, méghozzá Európában, ami furcsa helyzetet teremtett, hiszen az egyik minden értéket relativizál, azaz elfogad, a másik a saját értékeit abszolútizálja, a többit pedig tagadja.

Az eredményt nem nehéz kitalálni: a baloldali-liberális értelmiség és az általa befolyásolt politika nem tud mit kezdeni a helyzettel, eszköztelen, mert ha elismeri az iszlamizmus értékeit, akkor fel kell adnia a saját értékeit, de ha nem fogadja el, akkor is. Sem lenyelni, sem kiköpni nem tudja az iszlamizmust, ezért azt a megoldást választja, hogy nem vesz tudomást róla, a szőnyeg alá söpri a problémát. Erre a legjobb példa a fentebb említett párhuzamos társadalom, amelyet eltűnnek a hatóságok, és amely látszólag pathhelyzetet mutat, de mivel terjed, az iszlamizmus egyértelmű expanzióját jelenti. Az a baloldali-liberális értelmiség, amely kérelhetetlen a katolikus egyházzal szemben mondjuk a homoszexualitás ügyében, gyakorlatilag néma az iszlamistákkal kapcsolatban – hogy ők hogyan bánnak a homoszexuálisokkal, azt inkább nem részletezem. Mindez nem magyarázható csupán elvekkel, ideológiával, működnie kell történelmi megrögzöttségnek – a katolikus egyház elleni ideológiai harc a felvilágosodásig nyúlik vissza –, illetve a fentebb kifejtett lelkiismeret-furdalásnak is.

Még egy fontos dolgot meg kell említeni, a jogi formalizmust (más néven jogpozitivizmust), ami szintén az individualista egyenlőségelvől ered, és mint ilyen „rokonságban” van a relativizmussal. Láttuk, hogy a relativista nem ítél el senkit, mert szerinte minden érték viszonylagos. Azonban, hogy a társadalom ne zuhanjon teljes anarchiába, ha nem is az értékítéletnél, de a jogalkalmazásnál kell valami viszonyítási pont, ez pedig a jogszabályok formális alkalmazása, azaz csak azt nézik, hogy a jogszabálynak az ügy, a tett formálisan megfelel-e vagy sem. Másrészt a jogalkalmazó igyekszik a lehető legsemlegesebb álláspontra helyezkedni, amivel tagadja az értékeket, és egy érték nélküli platformon valószínű meg az egyenlőséget, ami csak formalizmus lehet. A törvények szelleme így eltűnik, és szabad tere van a joggal való visszaélésnek, az eljárásjogi csűrés-csavarásnak. A radikális iszlamizmust Nyugaton gyakran a Közel-Keletről érkezett, tehát külföldi hitszónokok terjesztik mecsetekben. A gyűlöletkampányuk nem ismeretlen a hatóságok előtt, de gyakran tehetetlenek, mert az iszlamisták, illetve a jól fizetett ügyvédek, évekig tartó jogi bújócskával előzik meg a kiutasításukat. (Ez is mutatja, hogy az iszlamisták nagyon jól ismerik a nyugati gondolkodást, míg fordítva ez nincs így.) A menekültek elbírálása is formálisan történik, ami részben érthető, az azonban komoly gond, hogy különösen a távoli országból érkezetteknel szinte lehetetlen ellenőrizni, hogy valóban politikai menekültek-e. Tudják ezt sokan, vissza is élnek vele, a bürokratikus (formális) vizsgálatok pedig elhúzódnak, az esetleges kiutasítás gyakran végrehajthatatlan, egyébként is minden Európában töltött nappal növekszik az ittmaradás esélye.

Amikor az Európai Unió deklarálja, hogy minden politikai menekültet befogad, akkor kimondatlanul is ott van a háttérben a II. világháború tapasztalata, különösen a zsidóság tragédiája: a fasiszmus elől menekülők közül sok tízezret nem engedtek be a még biztonságos országok. Az egész világra kiterjesztett európai befogadó elv nemes, de kérdéses,

hogy mennyire reális. Itt ér össze a lelkiismeret-furdalás, valamint az individualista alapon nyugvó egyenlőség- és szabadságeszmény dogmája: 17 Európa felelősséget érez és magára vállalja az egész fejlődő világ politikai és társadalmi problémáját. Csakhogy ez megvalósíthatatlan. Két példa: a reménytelenül túlnépesedett és szegény Pakisztán (kb. 190 millió lakos), valamint Banglades (kb. 160 millió lakos) pár év alatt kibocsáthat 25-30 millió migránst, akár polgárháború nélkül is.

(*Civilizációk összecsapása?*) Bár a nyugati politikai elitben még túlsúlyban vannak a liberális elveket valló politikusok – köztük sokan konzervatív pártok tagjai –, az utóbbi évtizedekben jelentős változások történtek: előretörték a szélsőjobboldali pártok. A paletta igen színes: ide tartoznak a fasisztoid, antiszemita pártok – ez főként Kelet- és Délkelet-Európára jellemző –, vannak populisták, vannak „modernek”, amelyek programja elsősorban az antiiszlamizmusra koncentrál. Bár a nyomást az elit érzi, és próbálja orvosolni a problémákat, kijavítani a hibákat, még mindig az események után kullog. Ha így megy ez tovább, akkor hamarosan több szélsőjobboldali formáció fog hatalomra kerülni. A jelenlegi politikai elit felelőssége mérhetetlen.

2015-ben Magyarországon járt a svéd külügyminiszter és nyilatkozott a sajtónak a terrorizmussal kapcsolatban. A lényege, amit a magyar újságok kiemeltek: nem csak iszlám terrorizmus van, gondoljunk csak Timothy McVeighre (1995-ben robbantott az USA-ban, 168 halott) vagy Anders Breivikre (2011-ben mészárolt le 77 fiatal Norvégiában). Nem kis teljesítmény tagadni az összefüggést az iszlám és a terrorizmus között, amikor már napi újsághír, hogy robbantottak, felakasztottak, keresztre feszítettek, lefejeztek, megerőszakoltak, elűztek, rabszolgának eladtak, megkéseltek... Allah nevében Ujgur tartománytól (Kína) Nagy-Britanniáig. A politikusok és a közvélemény-formáló értelmiségiek jelentős része továbbra is dogmák foglya, jellemző, hogy konkrét iszlamista bűntettek esetében is általánosságban, jelző nélküli terrorról beszélnek, nagyon ügyelve a politikailag korrekt szóhasználatra. Ezzel viszont lehetetlenné teszik a szembenézést és az adekvát cselekvést. A zavar részben érthető: Európa a náci rémtettek óta nem szembesült ilyen elvetemült, kíméletlen, a civilizált erkölcsöt alapjaiban tagadó ideológiával és tettekkel, minél több ártatlan embert sikerül a dzsihadistáknak legyilkolniuk – gondoljunk csak Beszlánra 18 –, annál nagyobb hősnek tekintik magukat.

Nyugati vezető politikusok gyakran hangoztatják, hogy nekik a terroristákkal van bajuk, nem pedig a muszlimokkal, ők békeszerető emberek. Samuel Huntington a *Civilizációk összecsapása* c. művében (megjelent 1998-ban) részletezi, hogy a kilencvenes évek elején hány nagyobb konfliktus volt a világban, és ezek közül hányban harcoltak muszlimok nem muszlimok ellen. A konklúziója a következő: „... a muzulmánok sokkal több csoportok közötti konfliktusban vettek részt, mint a nem muzulmánok, és a civilizációközi háborúk kétharmada-háromnegyede muzulmánok és nem muzulmánok között tört ki.” (440. o.) És hol volt akkor még 2001. szeptember 11-e, a Boko Haram, az Al-Shabaab, az Al-Nuszra vagy az Iszlám Állam! A fentiek ismeretében nem meglepő, hogy baloldali-liberális oldalról sokan támadták Huntingtont – igaz, a tényekkel nemigen tudtak mit kezdeni –, a dzsihadisták viszont fennen hirdetik a civilizációk összecsapását. Itt is láthatunk egy aszimmetriát: az egyik fél magát a helyzetet is tagadja, a másik viszont ennek jegyében cselekszik.

Igaztalan lenne azt állítani, hogy Nyugat-Európában korábban nem esett szó a muszlimok integrációs problémáiról. Már a '80-as évektől kezdődően viták folytak erről szinte minden országban, tudományos és politikai körökben, a sajtóban, médiában egyaránt. A politikusok, ha lassan is, de reagáltak, több országban (Hollandia, Dánia, Franciaország, Németország, Nagy-Britannia) fokról fokra szigorították a bevándorlást, de mindig

hagytak annyi kiskaput, hogy az ütem nem fékeződött le, a családgyesítések miatt sokszor még gyorsult is. A franciák, az angolok és a németek is próbáltak együttműködő partnert találni a muzulmánok közt, hiába, mert a nem hierarchikusan felépülő vallási közösségeik rivalizáltak egymással, egymás legitimitását állandóan kétségbe vonták. Hiába próbálkoztak imámképzéssel több országban, hogy ne a Közel-Keletről kelljen (gyakran szélsőséges) imámokat behívni, különböző okok miatt a kísérletek elbuktak.¹⁹ A demokratikus társadalmak hagyományos eszközei lényegében hatástalanok maradtak. Viszont az elmondható, hogy a mainstream politika és a véleményformálók nem voltak hajlandók a problémákat igazán komolyan venni, vagy mindig lemaradtak több lépéssel. A tudományos eszmecserék zárványban maradtak, a médiában folytatott vitákban a kritikai véleményt átengedték a szélsőjobbnek, illetve gyakran rasszistának, xenofóbnak, iszlamofóbnak stigmatizálták azokat, akik a kérdést egyáltalán fölvetették.

Történelmi-társadalmi szempontból mellékes – erkölcsi és jogi szempontból viszont nem! –, hogy az egyes emberek milyenek, jók-e vagy rosszak stb. Viszont az egyének tömegként – nem feltétlenül fizikailag megjelenő emberi tömegre kell gondolni – másképpen viselkednek és cselekszenek, az egyedi kulturális jegyek összegződnek és összeáll az a valami, amit egyes kutatók (általánosságban) kultúrának, mások civilizációnak hívnak.²⁰ Bár a civilizációnak történelemformáló ereje van, az nem jelent állandóságot és nem megváltoztathatatlan. Amikor a keresztetek a 11. században közvetlen kontaktusba kerültek az iszlám civilizációval, ámultak annak gazdagságán, történészek egyöntetű álláspontja szerint az sokkal fejlettebb volt, mint Nyugat-Európa legalább a 13. századig. Arról viszont már komoly vita van, hogy mikor kezdett hanyatlani ez a civilizáció, különböző vélemények különböző időszakokat jelölnek meg a 13. századtól a 17. századig terjedően. A Távol-Keleten is nagy változások voltak az évszázadok alatt. A középkorban bámulatosan szervezett birodalmat építettek ki a kínaiak, majd körülbelül a 16. században (az időpont persze itt is vitatott) a civilizációjuk megmerevedett, elveszítette az innovációs képességét és bezárkózott. A távol-keletiek 19–20. századi „feltámadásáról” fentebb már szó volt. Olyan történelmi struktúrákról van tehát szó, amelyek néha évszázadokig merevek, majd hirtelen bekövetkezik a változás, vagy fordítva, és senki sem tudja pontosan, hogyan működik mindez, az viszont biztos, hogy nincs univerzális séma. Mindezek ellenére meg kell kísérelnünk vagy legalább közelítenünk kell a megértést, amihez segítséget nyújthat a közösségek analízise.

(A közösségek) A közösség olyan emberek csoportja, akik azonos vagy hasonló célokat követnek, értékeket vallanak és szokásokkal bírnak. A közösség tagjai fel- és elismerik az összetartozásukat és több-kevesebb felelősséget, szolidaritást éreznek egymás iránt. (Az elismerés és a szolidaritás megtapasztalása különösen fontos a közösségi érzés fenntartásában.) A közösség gyakran, de nem kötelezően rendelkezik az azonosulást megkönnyítő, a közös értékeket és eszmeiséget reprezentáló szimbólumokkal, ünnepélyes eljárásokkal, szertartásokkal vagy szabályokkal (normákkal).

A közösségeket sok szempontból lehet besorolni, a leghíresebb és leggyakrabban idézett felosztás Ferdinand Tönnies-től, a híres német szociológustól származik, aki megkülönböztet Gemeinschaft-ot (közösség) és Gesellschaft-ot (társadalom). A Gemeinschaft az emberek közötti szerves és valóságos viszonyokat, kapcsolatokat jelenti, a Gesellschaft pedig maga a társadalom.²¹ A fejlődéssel párhuzamosan, de különösen a polgári/ipari társadalom kialakulása óta a Gesellschaft előtérbe került a Gemeinschaft kárára. A társadalom egyre növekvő mérete, bonyolultsága, mobilitása és szervezettsége miatt következett be ez a változás. A premodern paraszti társadalomban, ahol az egyén csak néhány közösségnek volt tagja (család, vallási közösség, falu,

társadalmi osztály stb.) és immobil volt, az életét Gemeinschaftban élte, a Gesellschaft egy távoli, ismeretlen, elvont dolog volt, amiről alig tudott valamit.

Tönnes gondolatából kiindulva megkülönböztethetünk olyan közösségeket, melyeket a személyes kapcsolatok uralnak és olyanokat, melyek bár valóságosak, mégis elvontnak tekinthetők, mert általában hiányzik belőlük a személyes kontaktus.

- A *kisközösségek* tagjai ismerik egymást, gyakori közöttük a személyes kontaktus és interakció, ilyen pl. a család, a baráti kör, az iskolai vagy a munkahelyi csoport. Pontosan a személyes jelleg miatt ezekben a közösségekben általában erős személyi kontroll érvényesül, gyakori a bizalom és az érzelmi kötődés a tagok között, és erős a normaközvetítő erejük. A legfontosabb kisközösség a (nukleáris) család.
- A *nagyközösségek* tagjai általában nem ismerik egymást, ritka közöttük a személyes interakció, a jellegük elvont, ilyen pl. az állampolgársági, a nemzetiségi, a hivatási vagy a vallási nagyközösség. A nagyközösség értékeit, normáit és szimbólumait közvetíthetik kisközösségek, így pl. egy hivatását konkrét szakmai szervezetek vagy munkahelyi csoport, a vallását egyházközösségek. De történhet a közvetítés direkt módon, tömegkommunikációs eszközök révén (tv-műsor, filmek, sajtó), ebben az esetben a befogadás passzív, az interakció pedig gyakorlatilag kizárt.

Mivel a nagyközösségekben nehéz vagy lehetetlen a tagok összessége közötti személyes kontaktus, érzelmi azonosulás jellemzően nem erős, bár vannak kivételek. Mindenesetre a családtagjaikért vagy a barátaikért az emberek általában sokkal több áldozatot hajlandók hozni, mint pl. a hazájukért vagy az egyházukért.

Vannak olyan közösségek, melyek átmenetet képeznek a kicsik és a nagyok között, ilyen pl. egy szakmai közösség (pl. levéltárosok), ahol sok tag, de nem mindenki, személyesen is ismeri egymást – ezeket nevezhetjük középszintű közösségeknek.²²

A közösségek szoros kapcsolatban állnak az identitással, egy ember identitását a közösségekhez való tartozás alakítja ki, így lehet valaki egyszerre pl. katolikus, európai, magyar, demokrata, orvos, szegedi stb. Ez természetes, hiszen az ember társas lény és a személyisége csak közösségekben formálódhat. Közösségekben válunk emberré, önmagunkká.

Minden közösség érték- és normateremtő, illetve -közvetítő is egyben, de óriási különbségek vannak közöttük. Mivel az egyes közösségek hatósugara elsősorban a tagjaikra terjed ki, egy érték- és normateremtő, elvont nagyközösség (pl. vallási közösség) hatása sokkal nagyobb, mint egy kis személyes közösségé, bár az utóbbi is kialakíthat egy saját érték és normarendszert, lásd pl. a maffia saját erkölcsi kódexét. Sokkal inkább az a jellemző, hogy a kisközösségek integrálják és közvetítik a tagjaik felé a nagyközösségek értékeit és normáit. Viszont nem minden nagyközösség érték- és normateremtő, ez sokkal nehezebb feladat, mint ahogy azt sok tudós ember vagy politikus hiszi.

Ezek után térjünk vissza a fő témánkhoz, Európa és az iszlám világ találkozásához, és nézzük meg, hogy ezt mennyire determinálják a közösségeik, illetve az értékeik és normáik. Így más megvilágításba kerülhetnek pl. a 2015 szilveszter éjszakáján Kölnben történt zavargások, amikor muszlim migráns fiatal férfiak csoportjai, összesen mintegy ezren, nők százait zaklatták szexuálisan, megfélemlítették és megalázták őket, ketten megerőszkolás miatt tettek feljelentést, sokakat megloptak és kiraboltak. A történetek mély társadalmi és kulturális gyökerekre utalnak. Kezdjük a családdal mint közösséggel.

(A család az arab (muszlim) világban és Európában) A család minden emberi társadalom fundamentuma, és pedig három ok miatt: 1) vérségi kapcsolat van a családtagok között (ezek közös gyerek esetén a férj és feleség között is fennállnak); 2) tartóság és intenzív

vek a családtagok közötti interakciók; 3) a gyerekkori szocializáció főként itt történik. A gyerekkor az emberi élet legfontosabb szakasza, pl. ha valaki nem tanul meg négy éves koráig beszélni, akkor sosem fog, az első tizenvalahány évben bevéődött emlékek az egész életre kihatnak. Ezen okok miatt kiemelkedően erősek és tartósak a családon belüli érzelmi kapcsolatok, és kivételesen erős a család érték közvetítő szerepe is, a világ, a társadalom értékrendjét elsősorban a család közvetíti a felnövekvő nemzedéknek.

A következőkben egy kiváló francia könyv²³ egyik fejezetére fogok támaszkodni, melynek szerzője, Philippe Fargues, az arab családot elemzi. A fejezet címe nagyon találó: A család mint erődítmény.

Az arab férfiak jellemzően későn házasodnak (Mauritánia 26, Libanon és Egyiptom 29 év), mert a menyasszonyért tekintélyes összeget kell fizetni annak családjának, és sok időbe telik azt összeszedni. A menyasszony viszont általában tizenéves, ezért nagy a korkülönbség a házaspárok között. A válást az iszlám megengedi és hagyományosan gyakori az arab világban – évente a házasságok 20-25%-át teszik ki –, de az újránházasodás is gyakori. Az első házassága utáni harminc évben az átlag mauritániai nő 29%-a kétszer, 13%-a háromszor és 11%-a még többször házasodik – igaz, az arabok között ez a legszélsőségesebb statisztika. A házastalanság gyakorlatilag elhanyagolható. Bár ezek az adatok a '70–80-as évekből származnak, évszázados, stabil hagyományról van szó, az arányok nemigen változnak.²⁴

Az arab (és általában a muszlim) családokban legendásan nagy a gyerekszám, ennek sok oka van. A kutatók általában a demográfiai és gazdasági okokat emelik ki, mint pl. a társadalombiztosítás hiányát, ami azt jelenti, hogy az idős szülőkről való gondoskodás a család feladata, ezért a nagy család anyagi biztonságot jelent; vagy pl. hogy a járványos betegségek visszaszorítása következtében lecsökkent a gyermekhalandóság, a gyerekszám viszont nem, ami demográfiai robbanást okozott; vagy pl. hogy a rengeteg fiatal, szülőképes korban lévő nő magas szinten tartja a szaporulatot. Viszont a kutatók általában elsiklanak a mentális tényezők fölött, pedig ez is nagyon fontos: a sok gyerek a muszlim családban szinte társadalmi követelmény. Ezt mutatja az a tény is, hogy az európai diaszpórában, ahol van társadalombiztosítás és eltérő az uralkodó mentális környezet, mégis magas a muzulmánok fertilitása.²⁵

A tradicionális arab családokban a házasság többnyire endogám, azaz a szélesebb családon belül történik a párválasztás, általában az apai nagybácsi fiával (unokatestvérrel) vagy magával a nagybácsival, esetleg más rokonnal házasodik a lány. Az unokatestvér több arab országban megvétőzhatja a lány házasságát, ha a család nem őt, hanem más választana vőlegényként.²⁶ A kutatók többsége ezt a családi endogámiát a beduin társadalomból származtatja, ahol az ellenséges környezet miatt nagyon fontosak voltak az erős rokoni kapcsolatok. A 20. század második felében azonban az arab városok óriásira duzzadtak, és ez a környezet meggyengítette a nagycsaládi kapcsolatokat, ezért ritkábbá váltak a rokoni házasságok, ami nagy változást jelentett. A családok által elrendezett házasságok száma is csökkent, bár azért a számuk még jelentős. Ugyancsak fontos változás, hogy már fontossá vált a kiszemelt párok beleegyezése is. Viszont a vallási endogámiához szigorúan ragaszkodnak, lányokat tilos nem muzulmánhoz adni, a más vallású feleségeknek pedig át kell térniük.²⁷

A muszlim világban a család hierarchiájának csúcsán férfiak vannak (az apa, vagy ha meghalt, az idősebb fiú, esetleg az apai nagyapa), akik teljes hatalommal vigyázzák a női családtagok erkölceit. Több országban ezt írott törvény is támogatja, sőt a becsületgyilkosságokat – amikor egy lányt vagy asszonyt a családtagok megölnék, mert erkölcsi szégyent hozott a családra – is enyhén kezelik. Főként ennek tudható be, hogy a házasságon kívüli születés nagyon ritka.²⁸

A nő státusza a családban az idők folyamán változik: ha hajadon, akkor az apja, vagy ha ő már nincs, akkor a legidősebb fivére oltalmát élvezi. Ha férjhez megy, akkor átmegegy a férje családjába, ahol alacsony pozícióba kerül. Ha megözvegyül, a legidősebb fia veszi át a védelmét, ha az még kicsi és nem képes erre, akkor egy felnőtt férfitag a családból. Ha a feleség gyerekeket – különösen ha fiú(ka)t – szül, a rangja növekszik. Igaz, hogy a család külső ügyeibe soha sem vagy alig vonják be, a belső ügyekben viszont van szava. Neki kell ellátnia a házzal, háztartással kapcsolatos munkákat, csak a menyé érkezésekor lesz könnyebb a helyzete, mert akkor a hierarchiában följebb kerül.²⁹

A fentiekből láthatjuk, hogy az arab család rendkívül zárt és befelé fordul. Fargues leírja, hogy egy vidéki, tradicionális családban lehet, hogy egy nő soha nem találkozik idegenekkel, mert az egész élete úgy van szervezve, hogy abból azok ki vannak zárva. Az egész család mintegy védelemre rendezkedik be egy feltételezett ellenséges környezetben, a könyv fejezetcímében használt erőd szó így is érthető. Amikor azt olvassuk a sajtóban, hogy muszlim fundamentalisták által uralt területeken a nőknek tilos / nem ajánlott utcára menni felnőtt férfi kísérő családtag nélkül, akkor ennek az elvnek az alkalmazását láthatjuk.

Az európai család fő vonásait jól ismerjük, csak emlékeztetőül – mintegy kontrasztként – emelném ki a fontosabb jellemzőit:

- Egyre későbbi házassági kor mind a férfiaknál, mind a nőknél, és egyre növekvő számú házastalan ember, főként mentális okok miatt (a függetlenség magasra értékelése, vonakodás a másikkal való alkalmazkodástól, karrierépítés, anyagi szempontok elsőbbsége stb.).
- Magas válási arány és csökkenő újránházassági kedv.
- Alacsony fertilitás, sok országban negatív népszaporulat, főként a késői házasság és a házastalanság miatt.
- Az endogámia gyakorlatilag ismeretlen jelenség.
- A család hierarchikus felépítése „lapos”, a nők jellemzően anyagilag függetlenek és emancipáltak (bár ezt a feministák vitatják), sőt a gyerekek is komoly formális és informális jogokkal bírnak.
- A család nem zárt és nem befelé fordul.

A két családmodell között, láthatjuk, nagy különbség van, ennek következtében teljesen másképpen reagálnak különböző kihívásokra, más a „problémamegoldó képességük”, aminek óriási társadalmi kihatása van. Ezt a legjobban a válás intézményén és gyakorlatán keresztül tudom bemutatni.

A muszlim vallási jog pontosan szabályozza a válást, ami a gyakorlatban a feleség eltaszítását jelenti, ugyanis elég, ha a férj háromszor kijelenti: „Elválok tőled!” A feleség is kezdeményezheti – korlátozott feltételek mellett, pl. a férj impotenciája esetén – a válást a kádinál (bíró), de gyakran az az ítélet születik, hogy akkor vissza kell fizetnie a menyasszonypénzt és az esküvő költségeit, ami – lévén, hogy az arab nők többségének nincs jövedelme – többnyire lehetetlen számukra. A gyerekek, különösen a fiúgyerekek, a válás után általában az apjuknál maradnak.

Mindezek ellenére az arab család nagyon szilárd intézmény, azt a válások sem zilálják szét. Nem így Európában. Manapság már minden mértékadó társadalomkutató egyetért, hogy az európai/nyugati család nagy válságban van, ennek pedig egyszerre (egyik) oka és következménye a válások magas száma. A II. világháború után indult meg a gyors növekedés, persze országonként különböző szintről indulva és különböző sebességgel, kb. a '80-as években „befogták” az arab országokat, majd le is hagyták azokat. A '90-es években az arány a házasságkötésekhez viszonyítva 30-50%-ra emelkedett, élén az USA-val, Finnországgal és Svédországgal. Azóta több helyen is csökkent az arány, de a számok

csalókák, mert az élettársi kapcsolatok illetve a családon kívül született gyerekek száma (ahol eleve nincs család) gyorsan növekszik, ellentétben az újraházasodási kedvvel, ami csökken. A legragikusabb helyzet az amerikai fekete lakosságnál van, ahol a válási arány már 70%-nál jár, és a gyerekek többsége apa nélkül nő fel.³⁰

Vajon a válás miért károsítja az európai (nyugati) családot és miért nem az arabot (muszlimot)? Véleményem szerint a válasz részben az újraházasodási arányban, de még inkább a két családmódel belső szerkezeti különbségében rejlik. Láttuk, hogy az araboknál szinte ismeretlen a házastalan ember, ez annak is köszönhető, hogy az elvált (eltaszított) nők gyorsan és szinte maradéktalanul újraházasodnak, tehát az arab család gyorsan „regenerálódik”. Azt is láttuk, hogy a család hierarchiájának csúcán férfiak vannak (apa, idősebb fiú, esetleg nagyapa), tehát ha új asszony kerül a családba, a hierarchiában felül nem történik változás, a család mint intézmény alig változik. Ezt a családtagok el is fogadják – hogy a gyermekek az anyjuk távozását és a mostoha érkezését érzelmileg mennyire sínylik meg, az más kérdés.

Az európaiaknál viszont válás és újraházasodás esetén felbolydul a hierarchia, mert emancipáltak a feleségek – annyira, hogy ilyen tekintetben ők az erősebbek, ezt bizonyítja, hogy általában hozzájuk kerülnek a gyerekek –, sőt emancipáltak a gyerekek is. Ez különösen fontos, mert újraházasodás esetén, ha a mostohaanyát vagy -apát nem fogadják el a gyerekek, az az új házasságot válságba sodorja. Ez az egyik oka annak, hogy a pár évtizede még erős újraházasodási kedv erősen lanyhul Európában és egyre több a csonka család. A másik fő ok, hogy az erős egóval bíró európai férfi nem szívesen „veszi a nyakába” más gyermekét, ennek eredményeként egyre több a gyereket/gyerekeit egyedül nevelő anya, majd pedig idős korban a rengeteg magányos, egyedül élő ember. Összefoglalva: az erősen individualizált, más szemszögből nézve emancipált tagokból álló európai család sokkal instabilabb, mint a muszlim, annyira, hogy a válás okozta megrázkódtatást nem vagy csak súlyos sérülésekkel tudja átvészelni.

(A kendő/fátyol és ami mögötte van) A szociológusok familizmusnak nevezik azt a felfogást, amely a saját családi, vérségi kötelekeket minden más társadalmi kötelezettség fölé helyezi, más közösségek iránt viszont bizalmatlan vagy ellenséges. A familizmus súlyos akadálya lehet a társadalmi-gazdasági fejlődésnek, mert a lojalitás, szolidaritás, becsületesség és tisztelet stb. megáll a (nagy)család határánál, ezzel pedig lehetetlenné válik a nagyobb közösségekben (munkahelyi csoport, szakmai közösség, város, régió stb.) az együttműködés. Egy társadalom jó működéséhez és fejlődéséhez megfelelő közösségi struktúrának kell kialakulnia, különböző szinteken, különböző nagyságú, kompetenciájú és felelősségű közösségeknek kell működniük: családoknak, szakköröknek, egyházközösségeknek, munkahelyi közösségeknek, állami és önkormányzati szervezeteknek, nemzetnek stb. Ehhez viszont az kell, hogy meglegyen minden szinten a kellő bizalom és együttműködési készség, Francis Fukuyama a *Bizalom* c. könyvében mindezt meggyőzően bizonyítja.

Az arab (és sok más muszlim) társadalom alapvetően familista.³¹ Az arab család jelen állapotban való fennmaradásának a záloga pedig a nők szexuális kontrollja és az alacsony társadalmi pozíciójuk konzerválása. A történelemben sok analógiát láthatunk: ilyen volt részben a középkori európai társadalom vagy a kínai társadalom a 20. század elejéig. Hogy miért vált gyakorivá a nők ilyen helyzetű, az homályba vész, kézenfekvő magyarázat, hogy ez a (férfi)gének biztonságos továbbadását szolgálja, számtalan párhuzam van is erre az állatvilágban (hímek vetélkedése, „háremek” fenntartása számtalan állatfajnál stb.), de ez csak feltételezés és valószínűleg nem is lehetséges az egzakt bizonyítás. Számunkra most az a lényeges szempont, hogy egy ilyen familista rendszer a nők emancipációjával veszélybe kerülne.

Fentebb már szó esett arról, hogy a muszlim diaszpóra sokkal nehezebben integrálódik az európai társadalmakba, mint az egyéb távoli kultúrák migránsai (pl. indiaiak, kínaiak).³² Azt azonban badarság lenne feltételezni, hogy a többségi társadalom értékei ne hatnának rájuk hosszú távon. Több szociológiai felmérés kimutatta, hogy az európai muszlimok értékrendje, ha lassan is, de távolodik az anyaországitól és közeledik a befogadó országhoz.³³ Vannak olyan értékek, melyeket illetően szinte teljes a hasonulás a befogadó országgal (pl. a demokrácia kérdésében), vannak mások, melyekben köztes az álláspontjuk (pl. a nemek szerepe), illetve olyanok, melyeknél mereven őrzik a hagyományait (szexualitás és vallás). Itt azonban csapda van, mert a nemek (nők) szerepe, a szexualitás megítélése és a vallás (ami szigorú szabályokat és megkülönböztetést ír elő) szorosan összefügg, és nem nehéz kitalálni, hogy melyiknek van prioritása.

Az, hogy az európai diaszpórában élő muzulmánok értékrendje közeledik a befogadó országhoz, ami óhatatlanul megváltoztatja a muszlim családot is, nem eredményez feltétlenül pozitív változást. Egy európai biztosan jónak tartja a nők emancipációját, de a bűnözés terjedését már korántsem, pedig ilyen összefüggés is fennállhat. A szabad, sőt szabados európai légkör arra ösztönzi a gyerekeket, hogy kétségbe vonják a szülői tekintélyt – ezt más szempözből nézve nevezhetjük emancipációnak. Viszont a családi kontroll alól így kikerült fiatalok, akik sok más ok miatt a társadalom perifériájára szorultak, könnyen kerülnek bűnözöi vagy iszlamista körök hálójába.

Van olyan pont, amikor támaszkodhatunk az empirikus tapasztalatainkra, főként akkor, amikor úgy érezzük, hogy a tudomány eszközei kimerültek. Az előzőekben szó volt arról, hogy a nyugat-európai nagyvárosok utcáin a '90-es években egyre több kendös/elfátyolozott nő tűnt fel, és manapság a látvány már teljesen megszokott. A jelenség egybeesett a világszerte tapasztalható reiszlamizációval, az Európa/Nyugat iránt érzett növekvő muszlim gyűlölettel és az immár a mindennapokat is mérgező terrorfenyegetettséggel. A dolgok minden jel szerint összefüggnek, méghozzá úgy, hogy a konzervatív iszlamot vallók a nyugati „métély” ellen úgy próbálják (szimbolikusan) megvédeni az asszonyait, lányait – és ezzel a hagyományos családjukat és értékeiket –, hogy kendőt/fátylat kényszerítenek rájuk, ami egy önkéntes szegregációs törekvésnek is tekinthető.

Az elmúlt két évtized alatt a kendő/fátyol az európai/nyugati kultúrával szemben álló iszlam jelképévé vált, mindkét oldalon, ezért tiltották be annak használatát részlegesen (pl. közintézményekben) több európai országban (pl. Franciaországban, Svájcban).

Ami a kölni eseményeket illeti, a familizmus és a muszlim női családi helyzete fontos szempontok, de önmagukban még nem adnak kielégítő magyarázatot. Figyelembe kell venni magát az iszlam vallást és az európai környezetet is. Az iszlam nem tartja egyenértékűnek a muzulmán és a nem muzulmán embereket, és az igazhitűek között ezt sokan úgy interpretálják, hogy velük szemben más erkölcsi szabályokat lehet alkalmazni, sokkal több minden megengedhető. Most teljesen mindegy, hogy ez ürügy-e vagy meggyőződés, a lényeg a gyakorlat. Számtalan riportfilmet láttam, cikket olvastam, melyben muszlim fiatalok nem is titkolták, hogy az európai lányokat, nőket szexuális prédának tekintik, de ha majd elvesznek egy muzulmán lányt, akkor szigorú erkölcsöt fognak gyakorolni.

De ne feledjük az európai környezetet sem: a mindenütt jelenlévő szabadosságot, a hirtetésekből, a tévéből, az internetből ömlő szexualitást – mindezek nem ok nélkül keltik azt a képzetet, hogy mindent szabad, különösen olyan fiatal emberekből, akikben túlteng a tesztoszteron, akik nemrég érkeztek Európába, akik nem ismerik az itteni iratlan szabályokat. Norbert Elias *A civilizáció folyamata* c. könyvében egy sor adattal illusztrálja, hogy Európában az emberi együttélési erkölcs – kezdve a biológiai szükségletek kezelésétől a szexuális kapcsolatokig –, az ösztönös cselekvés megzabolázása, a másik ember gondolata-

inak kiolvasása a testbeszédéből hogyan vált a 16. századtól kezdődően fokozatosan hangsúlyosabbá, majd belső kényszerré, automatizmussá. Bár az 1960-as évektől kezdődően elég sokat romlott a helyzet e tekintetben – lásd különböző értelmiségi körök folyamatos harcát a kispolgárság, a képmutatás, a prudéria ellen és általában az ösztönök elszabadulását a szabadság és az önkiteljesedés nevében –, még mindig ez határozza meg a mindennapi viselkedésünket. Más civilizációból érkező tömegek viszont ezt vagy nem tudják, vagy nem akarják elfogadni, ráadásul a multikulturalizmus hirdetői és a politikailag korrekt magatartás gyakorlóit erős támogatást nyújtanak nekik. Eddig legalábbis ez volt a helyzet.

(Az európai és a muszlim nagyközösségek) Az előzőekben megvizsgáltuk a legfontosabb kisközösséget, a családot, most nézzük meg az értékteremtő nagyközösségeket, ezúttal Európára koncentráva.

Az ilyen nagyközösségek eszméi értékeket, ezeken alapuló erkölcsi útmutatást, valamint normákat adnak, melyek együttesen szabályozzák a társadalmi érintkezéseket és viszonyokat, az egyén helyét a társadalomban. A „legsikeresebb” nagyközösségek és eszmék ezen kívül még erős együvértartozás-érzést is nyújtanak, és általános világmagyarázattal szolgálnak az egyén számára, aki a gyakran kiismerhetetlen, sőt ellenséges világban kiszolgáltatottnak érzi magát. Az európai/nyugati embernek évszázadokig a (keresztény) vallás adott egy ilyen koherens eszmét, az azonban a 18. századtól kezdődően fokozatosan a háttérbe szorult a gondolkodásában és a cselekedeteiben, a folyamat különösen a II. világháború után gyorsult fel.

A közösségek és eszméik a társadalommal együtt változnak, átalakulnak, keletkeznek vagy eltűnnek. A 18–19. századi Európában egy új nagyközösség jelent meg és terjeszkedett megállíthatatlanul: a nemzet. A nemzetet a megerősödött állam és polgárság „hozta létre” oly módon, hogy abba befogadott minden azonos vagy hasonló kulturális jeggyel (közös nyelv, történelem, vallás stb.) bíró osztályt és csoportot.³⁴ Részben helyettesítette a vallási közösséget: míg egy 17. századi európai elsősorban katolikusnak vagy protestánsnak tartotta magát és csak másodsorban nemesnek, parasztnak, illetve franciának, németnek vagy magyarnak, kétszáz évvel később már megfordult a sorrend. A nemzet mint közösség, illetve a nemzeti eszme (nacionalizmus) nem is próbált általános érték- és normateremtőként, valamint világmagyarázóként szerepelni, ezt többnyire meghagyta a vallásnak és a tudománynak, ő maga „csak” szűkebb kulturális identitást adott. Bár nem követelt meg erős elkötelezettséget az egyéntől a mindennapi életben – ellentétben a vallással –, mégis sokszor erős érzelmi azonosulást váltott ki, ennek számos példáját láthatjuk a történelemben. A 20. század második felétől azonban a hatása jelentősen meggyengült, és ennek okait a társadalmi átalakulásokban és a történelmi eseményekben kell keresnünk.

Az európai nemzetek kialakulása óta eltelt mintegy 100-200 évben az állam tovább terjeszkedett, a polgárság viszont átalakult középosztállyá. A polgársághoz való tartozás feltételeit egyre kevésbé a tulajdon, a foglalkozás vagy a társadalmi státusz jelentette, hanem egyre inkább a kulturális kritérium (képzetség, műveltség, életmód), ezzel viszont a polgárság nagyon heterogénné vált, mert minden osztályból, rétegből (arisztokraták, nemesek, parasztok, munkások) tömegek igyekeztek ily módon polgárosodni. Ezt tekinthetjük sikertörténetnek, de ugyanakkor a 19. század végétől kezdődően kettős támadás kezdődött a polgárság-középosztály ellen: egyrészt a munkásmozgalom képviselői, másrészt az átlagpolgárnál sokkal individualistább értelmiségiek és művészek részéről. Az utóbbiak pontosan azokat a kulturális jegyeket – a „nyárspolgári” szokásokat, életmódot, ízlést – támadták vehemensen, melyek a középosztály kohézióját adták,

ezzel pedig kikezdték annak identitását. A polgárságnak-középosztálynak oly fontos nemzeti kötődést a mozgalmárok és a progresszív értelmiségiek-művészek egyaránt negligálták (igaz, teljesen más okok miatt).

A 20. századi európai embernek a nemzethez fűződő viszonyát azonban nemcsak társadalomszerkezeti változások determinálták, hanem történelmi tapasztalatok is. A 20. század elején a szinte már lázas (felkorbácsolt) nemzeti érzések jelentették az érzelmi-ideológiai hátteret az I. világháború rémségeihez. Bár a háború végén már milliók csömörlöttek meg ettől – lásd pl. az ellenséges frontkatonák járványszerű barátkozásait, valamint a háború utáni szociáldemokrata és kommunista megmozdulásokat, forradalmakat – a katasztrófális békeszerződések (amiket több országban, joggal, nemzeti megaláztatásnak éreztek), az általános nyomor, a baloldali mozgalmak vereségei, valamint a jobboldali propaganda a sovinizmus újbóli lángra lobbanását eredményezték a '20-as években. Aztán jött a világválság és a faszizmus Európa szerte, majd a II. világháború a maga sovinizta tobzódásaival.

A II. világháború után Nyugat-Európában a dolgok „visszazökkentek” a társadalomszerkezet és tudatváltozás által diktált mederbe. Ekkor már nem volt mentális akadály a folyamatnak, mert a nacionalizmus szalonképtelenné vált. Az individualizmus tovább erősödött és hamarosan beköszöntött a fogyasztói társadalom, a liberális eszmék fokozatosan teret nyertek mind a politikai bal- és a jobboldalon. A nemzet letéteményese, a középosztály a '60–70-es években újabb súlyos kulturális csapásokat szenvedett el, a nemzeti eszme pedig az új kontextusban sokak szerint „meghaladottá” vált, eljött az európai integráció és a globalizáció kora.³⁵ Ennek viszont volt egy ingahatása, egyes nyugat-európai területeken újjáéledtek a nemzeti érzések, így Baszkföldön, Katalóniában, Észak-Itáliában vagy Skóciában, amit a helyi nemzeti elitiek, amelyek erősen érdekeltek a szeparatizmusban, lelkesen szítanak.

Kelet-Európa némileg eltérő pályát futott be. Ott a kommunista hatalom egy-két kivételtől eltekintve (pl. Románia) keményen fellépett a nacionalizmus ellen, ez viszont áldozattá tette a nacionalistákat, így az emberek tudatában a hatalom akaratlanul is relativizálta a nemzet nevében a II. világháború előtt és alatt elkövetett bűnöket. Emiatt a kommunizmus bukása után a nacionalizmus főnixmadárként feltámadt, bár azért a mélyben a fentebb említett társadalomszerkezeti és tudati (individualizmus) változások ott is hatottak. Ennek jele, hogy a modernitást hirdető liberálisok és szocialisták több választást is megnyertek, de a szélsőjobb a kelet-európai parlamentekben makacsul jelen van, igaz, ennek okai eléggé szerteágazók, pl. jelentős szerepet játszik ebben a modernizáció részleges kudarca.

Európában az elmúlt két évszázadban több kísérlet történt új közösségek és értékek létrehozására, illetve a régiek megújítására. Az egyik a modern európai kollektivista emberhez fűződik, aki a 19. század második felében baloldali értelmiségiként vagy politikusként jelent meg a történelem színpadán, hogy majd a 20. században a kommunizmus elkötelezettjeként megpróbálja megvalósítani az álmait. Ő eliminálta a vallást és a nemzetet, ezzel azonban egy hatalmas szellemi és erkölcsi úr keletkezett, amit persze megpróbált pótolni: a marxizmus-leninizmussal kidolgozta a dolgozó osztályok uralmának elméletét, és megkísérelte a valóságban is létrehozni ezt az igen széles, új közösséget. Szándékai szerint a marxista politikai gazdaságtan, a dialektikus és a történelmi materializmus, valamint a nagy klasszikusok alkotásai olyan eszmerendszert alkottak, ami nemcsak erkölcsi irányítúként szolgált, hanem világmagyarázatot is adott, bár ez utóbbinál erősen támaszkodott a tudományokra is. Azonban minden erőfeszítés ellenére a nemzeteken átívelő proletariátus és dolgozó parasztság

nem akart olyan közösségként működni, ahogy azt a teoretikusok kigondolták, az új erkölcs csupán írott malaszt maradt, a világmagyarázat pedig erősen foghíjas és kevésbé meggyőző volt. Nem csoda: a kizsákmányoltság és a fizikai munkavégzés, valamint az íróasztalok mögött kiagyalt egyéb elméleti sémák nem elegendők egy működő nagyközösség és valós értékek formálódásához. Amint eltűnt a politikai, sőt fizikai a kényszer – az 1980-as évek végén –, az egész közösségi és eszmei konstrukció kártyavárként omlott össze, és a kelet-európai társadalmak hanyatt homlok rohanak az individualista kapitalizmusba, illetve politikai rendszerébe, a demokráciába. (Hogy mennyire volt sikeres az átállás, az más kérdés.)

A másik modern kollektivistá ember, a szélsőjobboldali/fasiszta, aki az I. világháború után vált jelentős szereplővé az európai történelem színpadán, már bonyolultabb eset volt. Bizonyos tekintetben kevésbé volt ambiciózus, mint a kommunista, mert egy meglévő nagyközösséget, a nemzetet próbálta isteni magasságokba emelni és az ideológiájának megfelelő értékekkel feltölteni. Az új eszmék meglehetősen heterogének voltak, volt több olyan szélsőjobboldali/fasiszta mozgalom, amelyik erősen támaszkodott a vallásra – pontosabban a klérusra –, mint pl. a spanyol, másokban megjelentek a pogány elemek (pl. az olasznál a Róma-kultusz az erényeivel), a német náciizmus pedig a maga fajelméletével eredendően pogány volt. Azok a szélsőjobboldali/fasiszta politikai rendszerek (a portugál és a spanyol), melyek nem erőszakos véget értek, végül belátták a kudarcukat és engedték a demokratikus átalakulást.

Az individualista európai/nyugati ember is létrehozta a saját közösségeit, olyanokat, melyekben összeegyeztethető az egyén autonómiája (szabadsága) és a közösségi élet kollektívizmusa, ezek a civil közösségek. A civil közösségek egyének önkéntes társulásai, amelyek közös célok elérése érdekében, közös értékek alapján működnek. Négy attribútum különbözteti meg őket a nem civil szervezetektől: a függetlenség, az önkéntesség, a rugalmasság és a profitmentesség.³⁶ Ami egyrészt az erényük, az más tekintetben a hátrányuk: nagyon képlékenyek, gyorsan felbomlanak, majd újak alakulnak, de ami a legfontosabb: nem jelentenek tartós kötődést és az egyre erősebb éntudattal bíró ember egyre kevésbé hajlandó alávetni magát még a saját közösségeinek is.³⁷ A civil közösségek jellemzően kicsik, de van néhány olyan is, amely nagyközösségnek minősíthető, ilyenek pl. a környezetvédelmi, a feminista vagy az antirasszista mozgalmak, de az értékeik, erkölcsi útmutatásaik, normáik partikulárisak, töredezetek és szó sincs világmagyarázatról – ilyen igénnyel nem is lépnek fel –, viszont így nem is képesek valódi, átfogó, értékteremtő közösségként működni.

Az individualista európai/nyugati ember pontosan az individualizmus miatt képtelen ilyen nagyközösséget létrehozni, de valamilyen eszmerendszerre, benne értékekre, normákra és általános világmagyarázatra szüksége van, hiszen enélkül a társadalmi érintkezések és viszonyok zavarosak lennének, mint ahogy az egyén sem találná a helyét a társadalomban és a világban. Sőt, az eszmerendszerében hivatkozni kell valamilyen nagyközösségre, mert csak így nyerhet legitimitást. Nos, ez az imaginárius nagyközösség maga az egész emberiség. Kérdés viszont, hogy az emberiség mennyire „hajlandó” közösségként „viselkedni”, úgy ahogy azt A közösségek c. résznél definiáltam.

Az individualista európai/nyugati ember eszmerendSZERE a felvilágosodás filozófiai és politikai alapelveire épül, szigorúan szekuláris és elsősorban az egyéni szabadságra, másodsorban az egyenlőségre hivatkozik. A leggyakrabban idézett dokumentumok, mint az amerikai Bill of Rights (az amerikai alkotmány első 10 kiegészítése), a francia forradalom alatt elfogadott Déclaration des droits de l'homme et du citoyen (Emberi

és polgári jogok nyilatkozata), valamint az ENSZ Emberi jogok egyetemes nyilatkozata, főként az egyes emberek jogait deklarálják, illetve védik. Az egyéni szabadságot, egyenlőséget és méltóságot tekinthetjük egyetemes értékeknek, így logikusnak tűnik az emberiségre való hivatkozás. Mindazonáltal az értékek és normák érvényesen csak közösségi kontextusban határozhatók meg, lévén, hogy az ember közösségi lény. Ez a kontextus viszont hiányos, ha csak egyéni jogokról beszélünk, mert az értékek és normák eredendő funkciója nemcsak az egyének védelme, hanem a közösségi (társadalmi) harmonikus együttélés biztosítása is. Ezért tűnik helyénvalónak a konzervatívok kritikája, akik hiányolják az egyének a közösségekkel kapcsolatos kötelességeit az uralkodó európai/nyugati értékekből és normákból.

Az egyéni jogok egyre hangsúlyosabb érvényesítése csak a közösségek rovására történhet. Vegyünk egy példát a sok közül, a szerzői jogokat. A szerzői jogok védelmet biztosítanak egy szellemi alkotás szerzőjének, hogy a munkája gyümölcsét ne mások, illetéktelenek arassák le. Ez a védelem azonban ütközik a közösség érdekével, mert akadályozza az alkotás megismerését, terjedését. A jelenlegi uralkodó európai jog szerint védelem illeti meg az alkotást a szerző halála utáni 70 évig, így akár 140 évig is blokkolhatja a terjedést. Napjainkra az egyén és a közösség közötti viszonyban a kívánatos egyensúly veszélyesen megbillent.

Az individualista szekuláris eszmerendszer a világmagyarázatot lényegében a tudományra hagyja, és ezen a területen évszázadokig komoly sikereket könyvelhetett el. A 20. századra a tudomány szinte vallássá vált, olyan varázsszereknek tekintették, amely minden gondot előbb vagy utóbb meg fog oldani, nagyobb kételyek e tekintetben csak a század vége felé merültek fel. Nemcsak amiatt, mert a végtelen(ül bonyolult) világ a végtelen számú problémájával a tudomány által megismerhetetlen, illetve megoldhatatlan, hanem főképpen mert nem képes választ adni az emberi élet alapvető kérdéseire: mi volt a világ előtt, mi az élet, miért élünk, hogyan lehetünk boldogok, mi lesz a halálunk után stb., mely kérdésekkel minden ember – előbb vagy utóbb – szembesül, még ha sokan a homokba dugják is a fejüket. Bármennyire bámulusok a természettudományok, az orvostudomány és a technológia-technika eredményei az anyagi világban, a szellemi világ – ide értve az emberi társadalmat, az emberi lelket és a transzcendenciát – jórészt bevehetetlen erődnek bizonyult.

A fentiek után nem csodálható, hogy az individualista európai/nyugati ember közösségihiányban és értékbizonytalanságban szenved – a régieket lerombolta vagy kiüresítette, működő újakat nem tud létrehozni –, ennek pedig súlyos következményei vannak az azonosságtudatára is: identitászavart okoz.

Ezzel gyökeresen ellentétes folyamatot láthatunk a muzulmán világban. Az előzőekben többször esett szó az 1970-es években kezdődő intenzív reiszlamizációs folyamatról, ami mind a mai napig tart. Ennek számos jele van, kezdve a mecsetek számának emelkedésétől (Franciaország, 1970: kb. 100, 2014: kb. 2300)³⁸ a szociológiai felmérések eredményéig bezárólag. Tarik Fraihi, Belgiumban élő kutató, az iszlám etnicizálódásáról beszél, ami azt jelenti, hogy a muzulmánok számára a muszlim lét válik a fő identitássá, ez pedig erős szolidaritást eredményez az ummával (az igazhívők nagy közössége).³⁹ Az umma egy olyan „nemzetté” válik ebben a folyamatban, melynek legfőbb eszmei támasza a nem muzulmánok negatív megítélése.⁴⁰ A teljes muszlim világban általános a megalázottság, az elnyomás és a reménytelenség, az ostromlottság érzése, ami soha nem látott szolidaritást eredményezett közöttük. Az umma létezése sokkal inkább valóság ma, mint bármikor a modern történelemben.⁴¹ A történelem fintora, hogy az umma a legtisztábban és a leggyakorlatiasabban a radi-

kális mecsetekben és az iszlamista terrorközösségekben valósul meg, ahol egyáltalán nem számít, hogy ki honnan jött, csak az, hogy mit vall.⁴²

Míndez azt mutatja, hogy a muszlimok értékformáló nagyközössége, az umma, új életre kelt a maga értékeivel és normáival (saría) és világmagyarázatával.

Láttuk, hogy milyen aggasztó mentális állapotban van az európai ember a 21. század elején, amikor váratlanul szembetalálkozik a muszlim emberrel, akinek sokkal szilárdabbak a közösségei (család, vallási közösség) és a vallásán alapuló értékei és normái. Persze valójában ez nem egy „hirtelen” történet, de a találkozás a migránsválság és a terrorizmus miatt most tudatosult és vált drámaivá. Az Európában dúló szélsőséges viták, a politikusok és az értelmiségiek tanácstalansága, a vállalhatatlan ígéretetek, az ellentmondásos intézkedések, a tehetetlenkedés mind a fentebb leírt mentális állapotra utalnak.

(A jövő árnyai) A történettudománynak széles eszköztárára van arra, hogy a történeti eseményeket, folyamatokat magyarázza és bizonyítsa. Azonban minél mélyebbre ásunk, hogy megértsük a folyamatokat, annál inkább kimerülnek ezek az eszközök (többnyire írott források és azok értelmezésére kialakított módszerek), ilyenkor igénybe kell venni más tudományok segítségét, pl. a (szociál)pszichológiáét. Erre jó példa a 20. századi európai történelem pestise, az antiszemitizmus, amit a történettudomány alaposan kutatót és dokumentált, jól ismerjük a politikai és társadalmi történéseket. Mégis – véleményem szerint – a történeti munkákban a legfontosabb indító és mozgató ok általában homályban marad. Az I. világháború végén, amikor fellángolt az antiszemitizmus, az európai zsidóság már erősen asszimilálódott, a zsidók többségét nem is lehetett megkülönböztetni a nem zsidó németektől, magyaroktól, franciáktól, horvátoktól stb., jelentős részük nem is volt vallásos. A fellángolt gyűlölet legmélyebb forrása az irigység volt, az irigység oka pedig a sikerességük volt a modernizálódásban.⁴³

Az irigység a vesztes és tehetetlen ember fegyvere, aki nem akarja elismerni, hogy a (szabályos) versenyben győztes egyén vagy csoport jobb vagy szerencsésebb volt, mint ő vagy a csoportja. Irigység tárgya lehet bármi: vagyon, kinézet, szorgalom, siker stb. Az irigység nem azonos azzal a felháborodással, amit a vesztes akkor érez, ha igazságtalan versenyben győzték le.

Irigység minden társadalomban, a legegyszerűbb természeti népeknél is jelen van, kiirt-hatatlan az emberi gondolkodásból. Erősen fejlődésellenes, mert az irigy ember jellemzően nem arra törekszik, hogy az irigyelt dolgot magának megszerezze, hanem, hogy azt a másik elveszítse. Néprajzi kutatások kimutatták, hogy az irigység uralta falvakban senki sem talál ki vagy vesz át új földművelő eszközöket, módszereket, mert a közösség azt nem tolerálná. Az irigyektől való félelem bénítóan hat minden egyéni kezdeményezésre.⁴⁴

Minden társadalom elítéli az irigységet, mégis széles körben elterjedt, azaz a társadalmak gyakran nem veszik komolyan a saját normáikat. Az irigység kiindulópontja alapvetően individualista jellegű, tehát egy egyén irigykedik egy másik egyénre vagy más egyénekre, ugyanakkor a kollektívizmus álarcát ölti fel, mert az irigy ember mindig egyenlőségre hivatkozik, de ezt az egyenlőséget a saját (alsó) szintjén akarja kikényszeríteni. Egy társadalomban az irigység elterjedtségét nem az határozza meg, hogy mennyire uralkodók az individualista vagy a kollektivisták értékei, mindre van számos példa.⁴⁵ Viszont azokban a társadalmakban a legkevésbé jellemző, ahol elterjedt az egyén önvizsgálata és felelősségvállalása, valamint a feltételek (tehát nem az eredmények) szerinti egyenlőség igénye, nem véletlenül ugyanezekben a társadalmakban érvényesül a meritokrácia és a (becsületos) verseny.

Az irigység sokkal inkább a hasonlókra, a közelállókra irányul, mint távoli, elérhetetlen emberekre.⁴⁶ Egy iparos inkább irigylí a kicsit gazdagabb vagy ügyesebb iparostársát, mert őt ismeri vagy legalábbis össze tudja hasonlítani magát vele, ellentétben a távoli iparmágnással. Ez azonban társadalmi léptékekben, különösen az elmúlt 100 évben, más-ként is működhetett.

A 19–20. század baloldali forradalmi értelmiségének társadalmi víziója az egalitárius kommunista társadalom volt, a zsidó-keresztény isteni paradicsom ateista, evilági megfelelője. Az orosz forradalom után megvalósult kommunizmusban aztán az egyenlőségeszményre való hivatkozással erényre emelték, sőt intézményesítették az irigységet. (Erre egyébként minden diktatórikus mozgalom vagy rezsim hajlamos, eszköznek tekinti a hatalommegragadás vagy -megtartás érdekében.) A kommunisták által megbélyegzett „burzsujok” vagy később a fasiszták által hasonlóan kezelt zsidók egy, az irigységre épített politikai gyűlöletkampány áldozataivá váltak. A kampány arra szolgált, hogy a kiszemelt csoportot különböző pszichológiai eszközökkel megszemélyesítse, közel hozza az irigykedőkhöz. Ezért szerepeltek a sztálini sajtóban a „burzsujokról” vagy a kulákokról leleplező személyes történetek, vagy Goebbels propagandafilmjeiben hasonló a zsidókról. Sok orosz nem is ismert személyesen „harácsoló burzsujt”, illetve sok német „gonosz zsidót”, de a propaganda révén már szabadjára engedhette az irigységét és a nyomában járó gyűlöletét.

Ezek a példák mutatják, hogy a széleskörűen elterjedt irigység akkor végezhet elképesztő pusztítást, ha politikailag intézményesül. Társadalmi szinten azonban van még egy fontos feltétel: az erős öntudat. Az irigy csoportoknak, rétegeknek, nemzeteknek stb. előzetesen ki kell alakítaniuk egy erős öntudatot, ideológiát, ami megkülönbözteti és felemeli őket, a kisebbségüket felsőbbrendűséggé transzformálja a célcsoporttal szemben. Az ilyen öntudatnak a legfontosabb funkciója az, hogy erkölcsi alapként szolgáljon, amivel igazolható az irigység és a gyűlölet.

De térjünk vissza az írás fő témájához! A fentebb leírt folyamat megjelenik az iszlám és Európa/Nyugat konfliktusában, igaz, más kontextusban. A muszlim közösségekben minden szükséges feltétel megvan az általános irigységhez és gyűlölethez: a tartós modernizációképtelenség, az emiatt állandósult szegénység és társadalmi elégedetlenség, a szembesülés az irigyekkel, a kisebbségi érzés, mely erős öntudattal, sőt küldetésstudattal keveredik. Ez nemcsak az európai diaszpórában működik, hanem a távoli országokban is, ahova a globalizáció viszi el a nyugati/európai életforma és gazdagság képeit, a megfelelő ideológiai magyarázatról pedig mindenütt gondoskodnak a radikális hitszónokok a mecsetekben. Mindezt tetézi a perifériára szorítottság és az elutasítottság érzése, valamint az elmúlt fél évezred történelmi vereségei miatti harag, amiről korábban már szóltam.

De ne felejtsük el a másik oldalt sem. A hétköznapi konfliktusok, valamint az egyre gyakoribb és egyre véresebb terrorista támadások hatásaként az európai lakosság tudatában mindinkább teret nyer a muzulmánok elutasítása, ezt egy sor felmérés is bizonyítja.⁴⁷ Az elutasítás pedig kéz a kézben jár a növekvő gyűlölettel, különösen, ha biztonsági ellenőrzések és korlátozások mérgezik a polgárok napi életét, ha a média nap mint nap tudósít ellenük irányuló erőszakról. És ugrásra készen állnak azok a politikusok és közéleti emberek, akik hatalomvágyból vagy haszonlesésből majd az élére állnak a muszlimellenes mozgalmaknak.

A jövőt nem látjuk, de a tények nem adnak okot az optimizmusra: társadalmi szinten minden készen áll, hogy – rövidebb vagy hosszabb időn belül – elinduljon egy rég nem látott, öngerjesztő gyűlölethullám. Lehet, hogy a folyamat már el is kezdődött.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- (Bellah) Robert Bellah – Richard Madsen – William M. Sullivan – Ann Swidler: *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*. Berkeley: University of California Press, 1996
- (Bisin) A. Bisin – E. Patacchini – T. Verdier – Y. Zenou (2008): Are Muslim Immigrants Different in Terms of Cultural Integration? In: *Journal of the European Economic Association*, 6 (2–3)
- (Coolsaet) Rik Coolsaet – Tanguy Struye de Swielande: Zeitgeist and (De-)Radicalisation. In: Coolsaet, Rik (ed): *Jihadi Terrorism and the Radicalisation Challenge in Europe*. Ashgate, 2008
- (Dogan) Mattei Dogan: The decline of traditional values in Western Europe: religion, nationalism, authority. In: *International Journal of Comparative Sociology*, 1998
- (Eisenberg) Jacob Eisenberg (1999): How individualism-collectivism moderates the effects of rewards on creativity and innovation; A comparative review of practices in Japan. In: *Creativity and Innovation Management*, 8 (4)
- Elias, Norbert: *A civilizáció folyamata*. Gondolat Kiadó, 1987
- (Fargues) Philippe Fargues: The Arab World: the Family as Fortress. In: André Burguière – Christiane Klapisch-Zuber – Martine Segalen – Françoise Zonabend (ed.): *A History of the Family II. The Impact of Modernity*. Cambridge Polity Press, 1996
- (Fiske) Alan P. Fiske Shinobu Kitayama Hazel R. Markus Richard E. Nisbett: A szociálpszichológia kulturális mátrixa. In: Nguyen Luu Lan Anh & Fülöp Márta (szerk.): *Kultúra és Pszichológia*. Osiris Kiadó, 2006
- (Fraih) Tariq Fraih: (De-)Escalating Radicalisation: The Debate within Muslim and Immigrant Communities. In: Coolsaet, Rik (ed): *Jihadi Terrorism and the Radicalisation Challenge in Europe*. Ashgate, 2008
- (Fukuyama 1997) Francis Fukuyama: *Bizalom: A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Európa Kiadó, 1997
- (Fukuyama 2000) Francis Fukuyama: *A nagy szétbomlás*. Európa Kiadó, 2000
- (Godard) Bernard Godard: *La question musulmane en France*. Fayard, 2015
- (Göle) Nilüfer Göle: Snapshots of Islamic Modernities. In: *Daedalus* Vol. 129, No. 1
- (Hodgson) Marshall G. S. Hodgson: *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam and World History*. Cambridge, 1993
- Huntington, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, 1995
- (Inglehart) Ronald Inglehart – Pippa Norris: Muslim Integration into Western Cultures: Between Origins and Destinations. In: *Political Studies* Vol. 60, Issue 2
- (Kepel) Gilles Kepel: *Dzsihád*. Európa Kiadó 2007
- (Putnam) Robert D Putnam.: *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York, Simon and Schuster, 2000
- (Rachman) Gideon Rachman: The Turkish Paradox and the Prophets of Eurabia. In: *Financial Times*, 2007. május 1.
- (Rostoványi 1) Rostoványi Zsolt: Európai (euro-)iszlám vagy iszlám Európában. In: Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Aula Kiadó, 2010
- (Rostoványi 2) Rostoványi Zsolt: Az iszlám Nagy-Britanniában. In: Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Aula Kiadó, 2010
- (Rostoványi 3) Rostoványi Zsolt: A „totalizáló iszlámtól” a „szekularizált iszlámig”. Az iszlám civilizáció a retradicionálisizáció és a modernizáció kettős szorításában. In: Csicsmann László (szerk.): *Iszlám és modernizáció a Közel-Keleten. Az államiság eltérő modelljei*. Aula Kiadó, 2010
- (Roy) Olivier Roy: *Globalised Islam: The Search for a New Ummah*. Hearst, London, 2004
- (Schoeck) Helmut Schoeck: *Az irigység: a társadalom elmélete*. Helikon Kiadó, 2007
- (Tomka) Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris Kiadó, 2009
- (Tönnies) Ferdinand Tönnies: *Közösség és társadalom*. Gondolat Kiadó, 1983
- (Tüske) Tüske László: Tariq Ramadam és az európai muszlim kisebbség. In: Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Aula Kiadó, 2010
- (Yamaguchi) Susumu Yamaguchi: A kultúra és a kontrollal kapcsolatos orientációk. In: Nguyen Luu Lan Anh & Fülöp Márta (szerk.): *Kultúra és Pszichológia*. Osiris Kiadó, 2006

JEGYZETEK

- 1 Nyugati alatt az európai, valamint a kontinensünkön kívüli angolszász országokat értem, mivel ezek az európai kultúra elsődleges hordozói.
- 2 Adorno német filozófus után szabadon, aki ezt Spengler filozófiájával kapcsolatban mondta. Francis Fukuyama részletesen tárgyalja a társadalmi devianciákat, bőven illusztrálva azokat statisztikai adatokkal, és összehasonlítja a nyugati és a

- távol-keleti országokat is. Lásd (Fukuyama 2000) pl. az 53., 55–56., 68., 114., 183. oldalakat!
- 4 Iszlámizmus alatt olyan puritán és intoleráns ideológiát, mozgalmat értek, amely a Koránra való hivatkozással vallási elveknek megfelelően kívánja átalakítani a társadalmat. A szakirodalom nem egységes a fogalmak használatában.
- 5 (Kepel) 118–119. o.
- 6 (Göle)
- 7 (Göle) 99. o.
- 8 A kutatások összefoglalását lásd: (Tüske) 112–113. o.
- 9 Egy példa a sok közül: Rostoványi Zsolt nemzetközi adatokat (2006) idéz arról, hogy az európai keresztények és muszlimok hogyan vélekednek egymásról ((Rostoványi 1) 34–36. o.). Eszerint az egyik legrosszabb véleményt a muzulmánokról a németek képviselték. Ehhez képest a 2015-ös migránsválságban a német közvélemény volt a legbefogadóbb annak ellenére, hogy 1 millió bevándorló özönlött hozzájuk pár hónap alatt.
- 10 (Hodgson) 114–115. és 147–148. o.
- 11 Az elmúlt évtizedekben jelentősen erősödött az európai muzulmánok muszlim-tudata, jellemzően sokkal fontosabbnak tartják a vallásukat, mint állampolgárságukat. ((Rostoványi 1) 45. o.) Szakemberek gyakran hangsúlyozzák, hogy az iszlám világ sokkal változatosabb, mint ahogy az kívülről látszik, sok törésvonal szabdalja a tömbjüket. Ez minden bizonynyal igaz, de mivel a vallás annyira mélyen áthatja a muszlim embereket, a homogenitás legalább olyan fontos, mint a diverzitás, ezért helyénvalónak tűnik az egy tömbként való kezelés is.
- 12 (Hodgson) 233–234. o.
- 13 Az ázsiai bevándorlók sikereivel, illetve a kelet-ázsiai–nyugati értékek összehasonlításával könyvtárnyi irodalom foglalkozik, csak néhány cím: (Fiske), (Yamaguchi), (Eisenberg), (Fukuyama 1997) passim.
- 14 https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Publikationen/WorkingPapers/wp22-berufliche-ausbildung.pdf;jsessionid=E81B94E9C82184F082453F0643348904.1_cid359?__blob=publicationFile, 61–62. o.
- 15 (Rostoványi 1 és 2) 41., 49., 388–389. o. Több kutató (pl. Olivier Roy, Rostoványi Zsolt) arra a meglepő következtetésre jut, hogy az iszlám világ visszavonhatatlanul a nyugatiasság útjára lépett, sőt a reiszlamizáció még erősíti is a modernizációs folyamatot, mert az együtt jár az iszlám deterritorializációjával és dekulturalizációjával; ez lehetővé teszi egy tiszta vallási identitás felépítését, így az iszlám világ sikeresebben tud alkalmazkodni a globalizációhoz. ((Rostoványi 3) és (Roy) passim.) Sőt, Roy szerint a reiszlamizáció egyben szekularizációs folyamat is, mivel a vallást elválasztja a kultúrától (Roy 334. old.) – ez szerintem a szekularizáció (és a kultúra) totális félreértése. Bár ezen nézetek kritikájára itt nincs hely, annyit meg-
- jegyeznék, hogy ha a reiszlamizáció eredményeként a vallás teljesen átjárja a társadalmat és megszabja az élet minden mozzanatát – azaz a mindennapi életet több mint ezeréves vallási törvények és normák (saría) szabályozzák aprólékosan –, ha a szent szféra kiterjed a profánra, ha a privát és a publikus összemosódik, akkor a modernizációhoz nélkülözhetetlen racionalitás, autonómia és rugalmasság nemigen tud érvényesülni, ehhez szükség lenne egy bizonyos fokú (valódi) szekularizációra, ami pont ellentétes a reiszlamizációval.
- 16 (Rachman)
- 17 Bármit lehet dogmatikusan felfogni, így az általam egyetemes értékek elismert szabadságot és egyenlőséget is, a lényeg a mérték.
- 18 2004-ben csecsen és ingus dzsihadisták túsul ejtettek 1100 embert, köztük 700 általános iskolás gyereket Beszlánban, Észak-Oszétiában (Oroszország). Több mint 300 tús meg halt, köztük közel 200 gyerek.
- 19 Lásd (Rostoványi 1 és 2) 70–88., 250–254., 312–322. o.
- 20 Én a számtalan definíció közül kultúrának mindazt a tudást, hiedelmet, művészetet, erkölcsöt, törvényt, hagyományt, képességeket és szokást tekintem, amit az egység a társadalom tagjaként sajátított el. (Edward Tylor meghatározása, idézi (Tomka) 445. o.) A civilizáció ugyanaz, csak nagyban, tágabb kulturális entitás. Eszerint beszélhetünk pl. magyar kultúráról, illetve európai civilizációról, aminek a magyar kultúra is a része.
- 21 (Tönnies) 9. o. A szerző nem fejtette ki részletesen ezt a gondolatát, ezért azt többféleképpen interpretálják.
- 22 Az emberek csoportjai olyan sokszínűek, a csoportokon belüli kapcsolatok annyira változatosak, hogy a kutatók véleménye eltér annak megítélésében, hogy egy csoport mikor válik közösséggé. Bellah és társai például például elterjedtnek nevezik azokat a csoportokat, amelyek a magánélet, különösen a szabadidő eltöltése és a fogyasztás hasonlósága alapján különülnek el, ilyen markáns enklávét alakult ki pl. Amerikában a II. világháború után, amit általában ifjúsági kultúrának neveztek ((Bellah) 72–73. o.).
- 23 (Fargues)
- 24 (Fargues) 342–343., 348. o. Itt is van kivétel, pl. (a nem arab) Iránban a férj és a feleség közötti életkorkülönbség 1980–2000 között 7-ről 2,1 évre csökkent (Rostoványi 3) 64. o.
- 25 Mindazonáltal a termékenység több arab országban (pl. Algériában, Egyiptomban, Tunéziában) és az európai diaszpórában is erősen csökkent az utóbbi évtizedekben (Roy) 13–14., 138. o.
- 26 (Fargues) 350. o.
- 27 (Fargues) 352–356. o.
- 28 (Fargues) 358–359. o.
- 29 (Fargues) 365. o.
- 30 (Fukuyama 1997) 90. o.

- 31 Fontos megjegyezni, hogy az iszlamisták nemcsak az arab/muszlim országok oligarchikus, tekintélyelvű, zárt rezsimeit támadják, hanem annak tükröképét is, a család és a klán és a patronázs körül szerveződő társadalmat, tehát ily módon familizmus-ellenesek. (Roy) 81. o.
- 32 Kimondottan ezzel foglalkozik pl. (Bisin).
- 33 Lásd pl. (Inglehart).
- 34 Több példa van arra, hogy a nemzeti ébredés elindítója nem a (gyenge) polgárság, hanem más, polgárosodó csoportok voltak (pl. a magyar köznemesség vagy a szlovák értelmiség); a nemzetformáló kulturális jegyek nemzeteként eltérhetnek – mindezek kifejtése azonban meghaladja a témánk kereteit.
- 35 Európai felmérések mutatták, hogy a század végére jelentősen csökkent a nemzeti érzés. Lásd (Dogan).
- 36 Fogas kérdés, hogy a vallási szervezetek tekinthetők-e civil közösségnek. Egy szekularizált társadalomban a „struktúrákon kívüli” szekták valóban sok civil közösségi vonással rendelkeznek.
- 37 A kutatók manapság már lényegében egyetértenek abban, hogy a civil közösségek még az „öshazájukban”, az USA-ban is hanyatlanak, a téma talán legjobb szakértője, Robert Putnam szerint a folyamat az 1960-as évek óta tart (Putnam).
- 38 (Godard) 314. o.
- 39 (Fraih) 136. o.
- 40 Persze a negatív megítélés kölcsönös, ahogy erre többször is utalok.
- 41 (Coolsaet) 168. o. Ez az érzés rohamosan növekedett az afganisztáni és az iraki háborúkkal.
- 42 Ez nem akadályozza meg a szunnita szélsőségeket abban, hogy a síitákat vagy az alavitákat kizárják az ummából, és hogy irtóhadjáratokat vezessenek ellenük Szíriában, Irakban és Jemenben, illetve vice versa.
- 43 Személyes tapasztalatom, hogy a jelenkori antiszemita nézetek mögött is mindig megtalálható a palástolt irigység.
- 44 (Schoeck) 88. o.
- 45 (Schoeck) 62–63., 93–94. o.
- 46 (Schoeck) 438. o.
- 47 Lásd pl. (Inglehart) 235. o. vagy (Godard) 99. o.

Demokráciakérdés vagy vagonkérdés? (Szociáldemokraták és a németek a két világháború között)

„... füljatos bele a saját sz..okba, nem akarunk rólatok semmit sem tudni”¹ – írta az osztrák szociáldemokraták elnöke magyar társainak 1896-ban. Mindez azután történt, hogy 1890. december 8-án hosszú vajúdas után megalakult a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP), majd ezt követően hosszú évekig belharcok szabdalták, örökös frakcióharcokba bonyolódott. Az osztrák pártelnök, Viktor Adler indulatos megnyilvánulása persze nem változtat a tényen, hogy a magyar párt vezetésében, de működésében is kezdetől fogva a német-osztrák vonal volt – és maradt – a meghatározó irány. Mindenekelőtt persze azért, mert a marxizmus és Lassalle, valamint az ekkor már rendkívül erős német munkásmozgalom befolyása érvényesült az egész nemzetközi szociáldemokrata mozgalomban.

A látszat ellenére Viktor Adler különben korábban döntő szerepet játszott abban, hogy az MSZDP elődje, a magyarországi Általános Munkáspárt utolsó kongresszusán megválasztott, magyarul nem is nagyon tudó bécsi nyomdász, Ihrlinger Antal (1842–1890) helyett az 1889. szeptember 15-i pozsonyi értekezlet után² már a magyarországi származású, de élete java részét szintén német nyelvterületen, Bajorországban és Ausztriában töltő bádogos, Engelmann Pál (1854–1916) vette át a párt vezetését. Engelmann radikális, anarchizmusba hajló nézetei miatt azonban hamarosan olyan megosztottság lett úrrá a magyar pártvezetésen, ami pártszakadáshoz közeli állapotokhoz, és valószínűleg a Viktor Adler által írt üzenethez is vezetett. Engelmannt előbb kizárták a szociáldemokrata pártból, majd hiába kísérletezett új párt alapításával, hiába közölték radikális hangvételű írásait neves német nyelvű napilapok, kikerült a már akkor a reformista irányba hajló szociáldemokrata fősodorból, és a partvonalra szorult. Szociáldemokrata identitását azonban továbbra is hangoztatta, és vallotta: „Nem tartozom a szociáldemokrata párthoz, mert én szociáldemokrata vagyok.” Anarchista nézetei miatt persze nem sok alapja volt állításának. Talán nem túlzás állítani: később akadt egy pár balról érkező követője, német kötődésű „aktivista” apostatája, aki szintén partvonalra szorult, és hasonlóan vélekedett a párthoz fűződő viszonyáról.³

Elsőként kell közülük említeni a szintén német anyanyelvű, eredetileg ötvöstanonként szakmai gyakorlatot szerző Frankel Leót (1844–1896),⁴ aki tulajdonképpen nem is utódja, hanem elődje és mestere volt Engelmannéknak. Hiszen ő már az 1860-as években, az I. Internacionálé német szekciójának a vezetője volt, hogy azután – a börtönt is megjárva – a párizsi kommün munkaügyi és kereskedelmi megbízottjaként írja be nevét a munkásmozgalom szélsőbaloldali irányzatainak történelmébe. De említhetnénk az egykori Magyarországi Munkáspárt titkára, a *Népszava* és a *Volksstimme* egyik alapítója, Külföldi Viktor (1844–1894), vagy az Óbudáról indult, de Bajorországot is megjárt és publicisztikai tevékenységét Párizsban befejező Politzer Zsigmond (1852–1924), vagy akár az egyetemi tanulmányait Bécsben végző, „lateiner”, könyvtáralapító, radikális szindikalista és pacifista, Szabó Ervin (1877–1918) nevét is.

A századforduló tájékán a magyar szociáldemokrácián belül tehát a német nyelv, kultúra már csak a német munkásmozgalom vezető szerepe miatt is domináns volt. A szociáldemokrata Zentai (Zuschlag) Vilmos írja kiadatlan emlékirataiban, hogy az MSZDP, és különösen azon belül a német ajkúak szerveződését nagymértékben segítette a német nyelvű

környezet. A munkásmozgalom nemzetközi nyelve a német volt, és a Monarchiában az ipari vállalkozások is nagyrészt német tőkével működtek. Az ipari szakmával ismerkedő tanoncok szakmai vándorútra mehetek Németországba vagy Ausztriába, ahol a szakmai ismeretek megszerzése mellett „a szocialista eszme lényegét megtanulva, a szervezkedés módját és formáját elsajátítva tértek haza és álltak be a küzdők sorába.”⁵ Hosszú a sora azoknak a – mozgalmi életük java részét még a Monarchia felbomlása előtt leélő – szociáldemokrata politikusoknak, akik életük egy részét német nyelvterületen élték le, megtanultak németül, majd elévülhetetlen érdemeket szereztek az MSZDP életében, a német nemzetiségű munkások beszervezésében a szociáldemokrata pártba.

Így például nyomdászsegédként tíz évet több európai országban töltve tanult meg németül az MSZDP egyik alapítója, 1894-ig pártvezetőségi tag, a Népszava állandó cikkírója, majd 1898-tól élete végéig a Szaktanács vezető titkára, az eredetileg nyomdász Jászai Samu (1859–1927).⁶ De megemlíthetjük az Európa több országát bejárt nyomdászsegédet, az 1902-től a nyomdász szakegyletet vezető – és szervezkedései miatt a váci börtönt is megjáró – Groszmann Miksát (1872–1913)⁷ is. Vagy akár a *Népszavának* és a párt német nyelvű újságjának, a *Volksstimme*nek egyaránt dolgozó, 1905 és 1917 között a párt vezető titkári pozícióját betöltő könyvkötőt, Buchinger Manót (1875–1953), aki kiváló német nyelvtudásának köszönhetően a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot több fontos nemzetközi kongresszuson is képviselte, és nem mellesleg a Tanácsköztársaság előtt élesen ellenzte a kommunistákkal való egyesülést, mígnem a nemzetiségi kérdés szakértőjeként 1931 és 1939 között a pártot is képviselte az Országgyűlésben.⁸ Vagy az 1890-es évek elején Berlinben Liebknrecht és Bebel előadásait hallgató Kalmár Henriket (1870–1931), aki vezető szerepet töltött be a Pozsony környéki német nemzetiségű tagokból álló szociáldemokrata szervezet megszervezésében.⁹ Szintén nyugati tanulmányútjain, még a Monarchia fennállása idején tanult meg több idegen nyelvet, köztük a németet az a Böhm Vilmos (1880–1949)¹⁰ is, akinek eredeti szakmája műszerész volt, és aki 1919 januárjától a Berinkey-kormány hadügyminisztereként vezető szerepet játszott egy ütőképes, a Tanácsköztársaság idején az ő hadügyi népbiztossága következtében is sikeresen helytálló magyar hadsereg megszervezésében. Böhm egyébként a húszas években Bécsbe emigrált, ahol a szociáldemokrata emigráció legnagyobb szervezetének, a Világosság-csoportnak lett a tagja. Innen Pozsonyba, majd Svédországba vezetett az útja, és az angol követséggel együttműködve szerepet játszott az 1943. szeptember 9-én Nagy-Britannia és a Kállay-kormány Magyarországára között aláírt titkos fegyverszüneti egyezmény kidolgozásában. A háború után széles körű tájékozottságának, világlátásának és kapcsolattrendszereinek köszönhetően ő volt az első, aki felismerte a Magyarországon megindult bolsevizálási folyamat feltartóztathatatlanságát, és megtalálta a módját, hogy ismét a szabad világban, Svédországban telepedhessen le. Itt írta a *Másodszor emigrációban* című, a bolsevik kommunizmus igazi lényegét feltáró visszaemlékezéseit. Szemben Ihrlingerékkel és Frankel Leóékkal ezek a politikusok az osztályszemléleten, a nemzetköziség és az egyéni emberi jogok szempontján túl – esetleg csak életük egy későbbi szakaszában – megértették, hogy az igazságosság utáni olthatatlan váagnak valódi hazafisággal és hazaszeretettel kell párosulnia, ez pártjuk egységének és érvényesülésének is alapvető feltétele.

Különösen igaz ez az állítás az MSZDP két szintén német nyelvterületen járt kiemelkedő politikusára, Weltner Jakabra (1873–1936) és Garami Ernőre (1876–1935). 1898-as hazatérésük, és fizetett vezetőségi tagként való alkalmazásuk mérföldkövet jelentett az MSZDP építkezésében. Előbbi – aki itthon, 21 éves korában még összetépte szakszervezeti tagkönyvét, amikor az Asztalosok Lapja tartózkodóan írt Kossuth temetéséről¹¹ – asztalossegédként töltött két évet Németországban, ahol úgy megtanulta a német nyelvet, hogy később azt

mesélték róla, „félórakon át citálta Heinét, Goethét, Schillert”. Tipikus autodidakta szociáldemokrata vezető volt, aki „a börtönt egyetemnek tekintette”, vagyis: a kormányt bíráló írásaiért és beszédeiért a századforduló tájékán még járó toloncházi büntetését önművelésre, olvasásra és tanulásra használta. A párt szervezésével megbízott titkáráként (1905-ig) elévülhetetlen érdemeket szerzett az MSZDP szervezeti struktúrájának német mintára történő kialakításában és megerősödésében. 1919 után ő is emigrációba kényszerült, Bécsben telepedett le, majd 1924-ben hazatért és 1929-ben kormányzói kegyelemben részesült. 1931 és 1935 között még az MSZDP országgyűlési képviselője volt.¹²

Elsősorban Weltner Jakab és Garami Ernő szervezőmunkájának tulajdonítható, hogy világosan nyomon követhető a német hatás nemcsak a párt vezetői káderállományban, hanem szervezeti életében, napi ügymenetében is. Még az 1930-as években is tele vannak iratai – például az oktatási bizottságéi – a testvérpárttól kapott német nyelvű nyilvántartási lapokkal, kérdőívekkel, kimutatásokkal, tagjegyzékekkel. Nemritkán egy-egy osztály vagy bizottság egy az egyben átvette a német szociáldemokrata párt működési mechanizmusait. Mindez javára vált a pártnak, hiszen a német alaposság és rendszeresség felgyorsította és olajozottabbá tette a szervezet működését és építését. Német nyelven tudó vezetőkben és káderekben pedig, mint azt fentebb is láttuk, nem volt hiány. Ennek oka a két világháború között már nem annyira a fiatal munkások német nyelvterületen végzett szakmai gyakorlata volt, hiszen annak a háború végeztével tulajdonképpen vége szakadt. Sokkal inkább az a szintén német hatásra átvett, általánosnak tekinthető, önfegyellemmel párosuló autodidakta szellemiség, amely a párttagoknak belső, erkölcsi kötelességévé tette a világ megismerésére irányuló olthatatlan vágy, közte az idegennyelv-tudás megszerzése vágyának kielégítését.

*(A Magyarországi Szociáldemokrata Párt szervezeti felépítése)*¹³ Weltner és Garami munkája, a német alaposság és szervezettség rányomta bélyegét az MSZDP, 1903. évi X. pártgyűlésén elfogadott országos szervezeti szabályzatra. A párt maga a szakszervezetek keretei között működő féllegális ún. szabadszervezetekre épült, és elvileg évenként tartott pártgyűlést, ahová minden alapszervezet küldhetett egy női küldöttet is. A pártgyűlés feladata volt az aktuális tisztújítás, program és szervezeti szabályzat elfogadása. Előbb 11, később 13 tagú, hetente ülésező pártvezetőséget, majd 1917-től ún. országos pártválasztmányt is választottak. Ez utóbbi, melybe a tagszervezetek a tagsággal arányosan állíthattak jelöltet, negyedévente ült össze.

A párt 1922. évi, a magyar nemzetgyűlésbe 24 képviselővel történt bejutása után az 1925-ben elfogadott új szervezeti szabályzat – alkalmazkodva az új körülményekhez, a nagyobb léptékű működés lehetőségéhez – háromszintű, helyi, kerületi és központi szervekből álló szervezeti felépítés felé vett irányt, ahol a kerületi szervek szerepe volt hivatott kapcsolatot teremteni a helyi szervezetek és a központi szervek között. És bár az 1922-ben létrejött parlamenti frakció létszáma a Horthy-korszakban megrendezett parlamenti választások után fokozatosan csökkent (az 1922-es 24-ről 1926-ban és 1931-ben 14, 1935-ben 11, 1939-ben pedig már mindössze 5 főre), a parlamenti frakció teljesen önálló politikai egységként komoly és jól működő hivatali apparátust működtetett. A parlamenti frakció és a párt közötti különállás abban is tükröződött, hogy 1925-ben megvonták a parlamenti frakció tagjaitól a szavazati jogot a pártgyűléseken, ettől kezdve csak tanácskozási joggal rendelkeztek. A parlamenti frakció élén 5 tagú intézőbizottság, frakcióelnökökkel és -titkárral állt, akik ugyanakkor általában a pártvezetőség tagjai is voltak. Ez a bizottság jelölte ki a különböző pártnapok és népgyűlések előadóit, akiknek külön útmutatót, vezérfonalat készítettek az előadandó témákról. A parlamenti frakció önálló

titkársággal is rendelkezett, ennek a feladata volt a levelezés a tagsággal és a szimpatizánssokkal, a levelek iktatása, sorszámozása, mutatókönyvek készítése, és általában az ügyek pontos nyomon követésének a biztosítása. A titkárságon belül külön jogvédő iroda működött: ennek a feladata volt az ország legkülönbözőbb pontjairól beérkező panaszok kezelése, továbbítása a képviselők felé. A parlamenti frakció elnöke 1922 és 1930 között Peidl Gyula, 1931-től 1939-ig Farkas István, titkára pedig 1922 és 1939 között Mónus Illés, 1940-től 1943-ig Kéthly Anna volt. Nagyjából hasonlóképpen működött az 1925-ben alakult fővárosi törvényhatósági frakció is, mely előbb 54, majd 1930-tól 37, végül 1935-től 21 mandátum fölött rendelkezett. Élén 7 tagú intézőbizottság állt. 1929-től létrejött a párton belül az Országos Községpolitikai Bizottság is, melynek elnöke Peyer Károly volt.

A pártapparátus központi szerve a Titkárság¹⁴, 1928-tól a Központi Titkárság, vezetője a központi titkár, 1933-tól a főtitkár. A „német kapcsolatot” alátámasztja, hogy – mint azt Zalai Katalin írja – a Titkárság létrehozásának időpontja ismeretlen „valószínű, hogy összefüggött Garami Ernő és Weltner Jakab 1898-as hazatéréseivel Németországból és beválasztásukkal a pártvezetőségbe.¹⁵ Annyit bizonyosan tudunk, hogy 1898-tól 1905-ig Weltner Jakab, 1905 és 1918 között Buchinger Manó, 1919-től 1933-ig Farkas István töltötte be a titkári posztot. A főtitkár 1933-tól Mónus Illés, 1936-tól Büchler József, 1939 és 1942 között Szakasits Árpád, 1942-től 1944-ig pedig Szeder Ferenc volt.

A központi titkárság keretein belül szakpolitikai titkárságok működtek: ilyen volt például a vidéki titkárság, a nőtitkárság, az oktatási titkárság, a parlamenti frakció, a jogvédelmi titkárság, a fővárosi törvényhatósági titkárság, és ilyen volt a német titkárság is. Ennek volt vezetője előbb a soroksári Knaller Győző, később pedig a Kéthly-generációhoz tartozó, német anyanyelvű, eredetileg faszobrász, majd később várospolitikus és szakszervezeti funkcionárius Bechtler Péter (1891–1964). Bechtler a második világháború után Budapest alpolgármestere és az SZDP parlamenti képviselője volt, 1952-ben koholt vádak alapján nyolcévi börtönbüntetésre ítélték, ahonnan 1956-ban szabadult.¹⁶ Az első világháború előtt a szakmai apparátust képező ügyintéző titkárságokon kívül léteztek, a tagság pártügyekbe való nagyobb beleszólását biztosítandó, nemzetiségi (német, román, szerb, tót stb.) bizottságok is.

Talán Weltner Jakabnál is nagyobb vezéralakja volt a 20. század első harmada hazai szociáldemokráciájának, és nála is fontosabb szerepet játszott az MSZDP megerősödésében a műszerészként szintén két évig Németországban „Bebel, Liebknecht, Kautsky és mások előadásait hallgató”¹⁷ Garami Ernő¹⁸ (1876–1935). Ő szintén 1898-ban tért haza Magyarországra, hogy azután egészen 1918-ig legyen a pártvezetőség tagja. Politikusként olyan „szocialista tömegpárt megteremtésén dolgozott, amely a magyarországi polgári demokratikus rendszer fő támasza s egyben annak továbbfejlesztője”. Garami ugyanakkor több volt, mint egyszerű politikus, pártja nagy formátumú teoretikusaként is – a német tapasztalatokat iránymutatónak tartva – elkerülte az egyoldalú, internacionalista osztályharcos szemlélet csapdáját. Ennek köszönhetően azon kevesek közé tartozott pártjában, akik következetesen elzárkóztak a kommunistákkal való együttműködéstől és pártegyesüléstől, a Tanácsköztársaság terrorjától. Nagyságát azonban az is jelzi, hogy a szüklátókorú nacionalizmussal és a fehérterrorral sem azonosult: tiltakozásul az 1919 és 1929 közötti időszakot Bécsben, emigrációban töltötte.

A két világháború között aktív munkásszármazású magyar szociáldemokrata politikusgenerációnak már nem adatott meg a lehetőség, hogy sokszor több évig tartó nyugat-európai tanulmányutakon tanulja meg a szakma fortélyai mellett az adott ország idegen nyelvét, ismerkedjen meg kultúrájával, nem utolsósorban munkásmozgalmával, építse nemzetközi kapcsolatait. Az autodidakta életmód, az állandó önművelés mint kategorikus

imperatívusz azonban kitörölhetetlenül bevészte magát a mozgalomba. Ennek tulajdonítható például, hogy német nyelven tartott előadást német ajkú szociáldemokrata munkásoknak a két világháború között, például a szociáldemokrata párt két, szakmai tanulmányúton nem járt legendás alakja, Peyer Károly (1881–1953) és Kéthly Anna (1889–1976) is.

(Az MSZDP nemzetiségi politikája az első világháború előtt) A nagybecskereki járásban található Rezsőházán született, német anyanyelvű Zentai (Zuschlag) Vilmos (1899–1983) Trianon után egészen a Szociáldemokrata Párt 1948-as erőszakos felszámolásáig az Országos Német Bizottság vezetőjeként meghatározó szereplője volt az MSZDP nemzetiségi politikájának. Kiadatlan emlékiratai szerint már az MSZDP 1904-es pártgyűlésén határozatban követelte a nemzetiségek egyenjogúsítását. A minket érdeklő német ügyek szempontjából fontos tény, hogy az 1906. évi XIII. pártgyűlésen rögzítették az országos nemzetiségi szervező bizottságok létrehozásának szükségességét a nem magyar anyanyelvű munkások szervezése érdekében. Ennek megfelelően 1906–07-től működött – az akkor még soknemzetiségű Monarchia keretei között – a Magyarországi Szociáldemokrata Párton belül német, román, szerb és tót szervezőbizottság is. Az Országos Német Bizottság 1907. április 29–30-án alakult meg és tartotta első országos értekezletét.¹⁹

Zentai emlékirataiban külön fejezetet szentelt a szociáldemokrata párt nemzetiségi politikájának, és annak három alapelveként a területi autonómia, valamint a kultúraautonómia megteremtését, továbbá az anyanyelv szabad használatát jelölte meg. Szerinte a Trianon előtti Magyarországon, ahol a lakosság csaknem fele nemzetiségi, az első feladat a szabad nyelvhasználat biztosítása volt. Ennek megfelelően az akkori Magyarországi Szociáldemokrata Pártban a magyar mellett a németet is használták a gyakorlatban, és igen „okos dolog” volt „a szocialista mozgalomban kezdetek óta a magyar mellett a németet is használni” – írja Zentai.²⁰ A magyar anyanyelvűek mellett elsősorban a német anyanyelvűek lettek ugyanis ipari munkások.²¹ Akkor még rendelkezésre állt a párt szervezésének legfőbb, nélkülözhetetlen eszköze a sajtó, melynek feladata volt a mozgalom szervezése és az ismeretterjesztés, politikai nevelés, ha lehet az adott nemzetiség nyelvén.²² A Monarchia Magyarországon a szociáldemokrata pártnak a német nyelvű (hetente háromszor megjelenő *Volksstimme*)²³ mellett szlovák (*Robotnicke Noviny*), román (*Adeveru*), bunyevác (*Napred*) és szerb nyelvű (*Szloboda*) időszakos kiadványai is megjelentek. Zentai megjegyzi: ezek oszdtályrésze volt gyakran az üldöztetés, lapelkobzás, vezetők bebörtönzése, magas pénzbírság, sőt fizikai kínzás révén is.²⁴ Főleg a szerb és a román munkások helyzete volt nehéz, szervezeti gyengeségük miatt – írja – „ugyanaz a lap magyarul szabadon volt terjeszthető, míg a szerb változatot betiltották”. A német kisebbség erejét már ekkor jól jelzi, hogy Zentai szerint az első világháború kitörésekor az MSZDP-nek 100–110 vidéki pártszervezete volt, 52 és fél ezer taggal, ebből 20, vagyis az egyötöde volt német nemzetiségi pártszervezet.²⁵

(Védekezés a hazaárulás vádjá ellen) A „nagy háború” elvesztése és a Monarchia összeomlása után már a hazai németiség német anyanyelvű tagjai vették át a vezető szerepet a német kisebbség szervezésében. Az MSZDP-nek fennállása alatt a nemzetköziség és az osztályszempont miatt mindig meg kellett küzdenie a hazaárulás vádjával. Már 1898-ban, Bánffy Dezső miniszterelnök kormánya idején azzal az indoklással tiltotta be a Cegléden tervezett kongresszust, hogy a párt gúnyt űz a hazából és a vallásból.²⁶ Az 1919. évi egyesülés a kommunisták pártjával (Magyarországi Szocialista Párt néven), valamint néhány szociáldemokrata kompromittálódása a vörös terror idején pedig sajnos alapot is adott a

mai napig fennálló vádakra. Emiatt mindig hajlamos volt a közvélemény elhallgatni azokat az eseményeket, amelyek a szociáldemokraták hazafiságáról és igazi hazaszeretetről tanúskodnak.

Kevésbé ismertek tehát a szociáldemokratáknak azok a megnyilvánulásai, amelyek a magyar hazához való hűségükről tanúskodtak, illetve amelyekkel igyekeztek feledtetni néhai párttársaik baklövéseit és bűneit. Az 1980-as évekig aktív, kiváló történész, Tilkovszky Lóránt is megemlíti, hogy a magyar szociáldemokrata párt az első világháború idején honvédő álláspontra helyezkedett az Internacionálé 1918. évi stockholmi kongresszusán. 1919 februárjában Bernben, a Nemzetközi Munkás- és Szocialista Konferencián az MSZDP küldöttei (Bíró Dezső, Buchinger Manó, Kunfi Zsigmond) síkra szálltak a magyar integritásért és azt követelték, amit később a magyar kormány nevében Apponyi Albert terjesztett a békekonferencia elé, hogy ti. területi kérdéseket csak népszavazás alapján döntsenek el. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a Tanácsköztársaság vállalta az elődjei által feladott honvédő harcot és Stromfeld, valamint Julier vezetése alatt „a vörös hadsereg Bártfa felé győzedelmesen menetelt”.²⁷

A Tanácsköztársaság bukása után pedig az MSZDP mindent megtett, hogy feledtesse a bolsevisták rémtetteit. A párt jobbszárnyához tartozó ún. Vanczák–Miákits-csoport nemzeti alapra kívánta helyezni a pártot.²⁸ Az MSZDP újjáalakulását kimondó rendkívüli pártkongresszusa pedig 1919. augusztus 24-én kimondta: az ország érdekeit a párt érdekei elé kell helyezni.²⁹ 1920 márciusában Horthy kormányzóvá választásakor Vanczák János hűségnyilatkozatot tett közzé a Népszavában.³⁰ Sőt, az 1920. évi londoni Nemzetközi Szakszervezeti Konferencián az MSZDP a trianoni békeszerződés revíziójáért szállt síkra.³¹ És végül Böhm Vilmos egy 1938-ban írt brosúrájában az MSZDP egy állásfoglalását idézte 1922-ből: „A bolsevizmus Magyarországon végleg csatát veszített. A magyar munkásosztály kiábrándult a bolsevizmusból. Nem az ellenforradalom kegyetlen üldözése, nem a szurony, börtön és elnyomás ábrándították ki a tömegeket. A nagy tömegeket a proletárdiktatúrának 133 napos uralma... tanították meg arra, hogy a bolsevizmus útján és eszközeivel nem közelíthető meg a lelkekben élő vágy: a szocializmus megvalósítása”.³²

A két világháború közötti nemzetiségi politika egyik vezéralakja, Zentai Vilmos a Tanácsköztársaságot is védelmébe veszi, amikor azt írja: „az 1. világháború befejezése után a magyar forradalmi kormánynak ... az volt a feladata és kötelessége, hogy az országnak minél nagyobb integritása megmaradjon”.³³ Tőrekvése azonban az ismert körülmények miatt kudarcra és bukással végződött és „az országba betörő hódítóknak az volt a legfőbb céljuk, hogy Magyarország területéből minél nagyobb részt hasítsanak ki maguknak”.³⁴

(Az MSZDP és a német nemzetiség Trianon után) A trianoni szerződés teljesen új helyzetet teremtett és hatalmas próbatétel elé állította a Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségek szervezésével itthon foglalkozó tagságát és vezetőit. A Magyar Királyság elveszítette területének 67%-át, 325 411 km²-ből 282 870 km²-t, minek következtében az 92 952 km²-re, lakossága kevesebb, mint a felére csökkent. Az 1910-ben még 18 264 533 főt számláló hazai lakosság 7 615 117 főre esett vissza.³⁵ „Magyarországra rászakadt a trianoni szerződés” – írja Zentai –, és ez „kötelezte Magyarországot az emberi jogok tiszteletben tartására, amiről addig Magyarországon szó sem lehetett”.³⁶ Ugyanakkor a nem magyar ajkú nemzetiségek zöme leszakadt az országról. A szociáldemokrata párt nemzetiségi bizottságai, bár a pártszervezetek száma hirtelen megnőtt, az idegen hadsereg által megszállt területeken nem működhettek. Négy és fél millió magyar sorsa vált nehezen elviselhetővé az utódállamokban, a „sörgőzös” nacionalizmus térhódításával a nemzetiségek küzdelme a polgári egyenjogúságért teljesen lehetetlenné vált, Magyarországon és az utódállamokban egyaránt – írja emlékirataiban Zentai Vilmos.³⁷

A magyarországi nemzetiségek aránya a teljes népesség 10,4 százalékára csökkent. A román és szláv anyanyelvű lakosság létszáma elenyésző méretűre zsugorodott, ezért a párton belüli szláv és román nemzetiségi bizottságok meg is szűntek. Nagyobb tömbben csak német ajkúak maradtak, így a legnagyobb nemzetiség messze a német lett. Burgenland átadása után is mintegy félmillió német maradt,³⁸ és 1919-ben nem kevesebb, mint 180 német nyelvű szervezet volt az országban.³⁹ A szociáldemokrata gondolkodású németiség szervezettsége és hagyományai, valamint a munkások nagy aránya miatt 1919 környékén úgy tűnt: a szociáldemokrata párt fontos bázisává válhat.

Nem meglepő tehát, ha az újjáalakult MSZDP fokozott erővel kezdett hozzá a németiség megszervezéséhez. Már 1919 augusztusában létrejött a német szervezőbizottság, majd nyomában az Országos Német Bizottság, és folytatta tevékenységét, egészen az 1930-as évek elejéig.⁴⁰ A központi titkárságon belül működő Német Titkárság iratai alapján az MSZDP 1919. augusztus 24-i rendkívüli pártkongresszusa határozatának megfelelően szeptember 28-án alakult meg az Országos Német Bizottság. A harmincas évek elejéig működhetett, hogy azután az első és második bécsi döntés után visszacsatolt területek megnövekedett létszámú német nemzetiségű lakossága körében újraszerveződjön és – a többi nemzetiségi bizottsággal együtt – folytassa tevékenységét. Feladata volt, hogy – például az anyapárt országos értekezleteivel egy időben tartott német nyelvű értekezleteken,⁴¹ (szigorú kormánypárti megfigyelés alatt, 1924-ben például tíz detektív jelenlétében)⁴² népgyűléseken (nyilvános népgyűlést csak ott tarthattak, ahol volt pártszervezetük),⁴³ de más előadások és értekezletek szervezésével is népszerűsítse a párt politikáját, tartsa a kapcsolatot a német ajkúak pártszervezetével (vagy a bizalmival, ott, ahol nem volt tagság),⁴⁴ valamint javítsa a felvilágosító és nevelőmunkát az ipari munkások, a mezőgazdasági dolgozók és a kispolgárság körében.⁴⁵

Az Országos Német Bizottságon belül működő Német Titkárság végezte az aprómunkát. Titkára először Knaller Győző, majd Bechtler Péter biztosított központi előadásokat az ún. heti pártnapokra, terjesztette a szervezetek körében a pártsajtót, intézte az ún. pártadóval és pártbélyegekkel kapcsolatos anyagi ügyeket. Rendszeresen tanácsal látta el a vidéki pártfunkcionáriusokat a tekintetben, hogy mit kell tenni a pártrendezvények törvényességének biztosítása, a pártsajtó elleni cenzúra megelőzése, a helyi hatóságok hatalmi visszaéléseinek elkerülése érdekében. De könyvkölcsönzéssel is foglalkozott, nyelvtanfolyamokat, német nyelvű ismeretterjesztő előadásokat, szemináriumokat szervezett és műsoros délutánokat is tartott.⁴⁶ Nem volt könnyű feladat, főleg, hogy mindezt német nyelven kellett biztosítani. Számos levélben követelték a helyi pártszervezetek például, hogy „a meghívott előadó jól beszéljen németül”.⁴⁷ Valószínűleg igaza van tehát Zentainak, amikor így fogalmaz: „Az Országos Német Bizottság majd három évtizeden keresztül komoly szerepet játszott és elmélyült szociáldemokrata politikát folytatott az alapvető nemzetiségi jogokért folyó küzdelemben”.⁴⁸ Máshol ezt írja: „A szociáldemokrata párt volt az, amely a nemzetiségi jogaiért folytatott harcot nemcsak választási jelzőnek használta, hanem szisztematikus és pozitív munkát végzett a szavazók körében.”⁴⁹

A német nemzetiségi befolyás párton belüli mértékét jól tükrözi az az adat, miszerint 1919-ben az MSZDP 1400 pártszervezetéből egyesek szerint 200-nál több⁵⁰, mások szerint 180⁵¹ tartozott az Országos Német Nemzetiségi Bizottság alá. Elsősorban az egy tömbben lakó német nemzetiségűek csatlakoztak a párthoz. Ilyenek voltak Sopron, Mosonmagyaróvár, Dorog, Pécs és környéke, Tolna és Baranya megye, valamint a Pest melletti Soroksár, Solymár és Békásmegyér svábjai. Ennek megfelelően három kerületet alakítottak ki: a legnépesebb és a legjelentősebb tömeget a Pest környéki ún. *Mittelgau*, megélhetésüket a nagyvárosban ipari munkával biztosító törpebirtokosai és zsellérei adták (Törökbálint,

Békásmegyer, Solymár, Dunabogdány, Vecsés, Dunaharaszti, Soroksár, Dorog stb.). Az 1923. évi községi választásokon több helyen sikerült bejuttatni képviselőjüket a községi tanácsba. Steuer György, aki a német ajkúak kormánybiztosa volt 1922, a nemzetiségügyi minisztérium megszüntetése óta a Bethlen-kormányban, 1929-ban egy jelentésében rezignáltnál állapította meg róluk: „áldozatait lettek a szociáldemokráciának”.⁵²

A második kerület volt az ún. *Schwäbische Türkei*, a Tolna–Baranya–Somogy megye háromszögben, Bonyhád központtal. Róluk már azt írta Steuer: jómódúbb és erősen vallásos németek, akik „a szociáldemokrácia számára elérhetetlenek”.⁵³ Ez a megállapítás 1929-ben már igaznak tekinthető. Korábban azonban a bányavidékeken, főleg Bécs környékén, továbbá Bátaszéken, komoly bázisuk volt ebben a körzetben is a szociáldemokratáknak. A harmadik kerület az ún. *Gau Westungarn* volt, Sopronnal és a környező bányavidékkel. 1920 környékén egyéb területeken is voltak a szociáldemokratáknak, ha tagszervezeteik nem is, de legalább bizalmijaik.⁵⁴

Az 1920. január 15-i nemzetgyűlési választásokon való részvételtől a párt – a szabad tevékenységet gátló körülmények elleni tiltakozás jeléül – visszalépett. A német kisebbséget ekkor a Keresztény Nemzeti Egység Pártjába tartozó Német Keresztény Gazdasági Párt emberei képviselték a nemzetgyűlésben, habár indult a választáson egy Német Paraszt- és Polgári Párt nevű párt is, sikertelenül.⁵⁵ A szervezőmunka már az 1922-es nemzetgyűlési választáson meghozta a gyümölcsét. Az 1922. május 2-i nemzetgyűlési választásokon a kifejezetten az Országos Német Bizottság által indított jelöltek közül négyen győztek: Soroksáron Knaller Győző, Tatabányán Kabók Lajos, Dorogon Peyer Károly, Sopronban pedig Hébelt Ede.⁵⁶ Zentai szerint az MSZDP által megszerzett 24 parlamenti helyből 9-10 esetében az adott választókerületben a szavazók többsége a német kisebbséghez tartozott.⁵⁷ Soroksáron például óriási fölényrel győzött és jutott parlamenti mandátumhoz az Országos Német Bizottság akkori első titkára, Knaller Győző.⁵⁸

Büszkén említi memoárjában Zentai a soproni választást, ahol a választásra jogosultak fele volt német anyanyelvű, és nem sokkal korábban, az 1921. december 14-én tartott népszavazáson döntöttek a Magyarországhoz tartozásról. Nos, ebben a német ajkú, de magyar érzületű választókerületben a szociáldemokrata jelölt, a nem sokkal korábban politikai okok miatt állását veszítő jogászprofesszor, dr. Hébelt Ede diadalmaskodott. Ráadásul nem is akárkikkel, hanem a későbbi kultuszminiszterrel, Klebelsberg Kunóval és ifj. Andrássy Gyulával szemben.⁵⁹ Más kérdés, hogy ugyanez a Hébelt Ede az önrendelkezés elvére való hivatkozással 1923 decemberében már választókerületének Ausztriához csatolása követelésének parlamenti felvetését ajánlotta pártjának. Szociáldemokrata képviselőtársai, Propper Sándor és Farkas István azonban visszatartották ettől a lépéstől.⁶⁰ A későbbiekben ritkábbá váltak a sopronihoz hasonló sikerek, és a szociáldemokrata nemzetgyűlési – illetve 1926-tól képviselőházi – frakció létszáma is fokozatosan csökkent. Az 1926. december 8–10-i választásokon az MSZDP kellő felkészülés nélkül, 13 német lakosságú választókerületben állított jelöltet (valamennyi nyílt szavazásos kerület volt), és volt ahol a megfelelő számú ajánlást sem tudta összegyűjteni, így mindenhol alulmaradt.⁶¹ Az 1931. június 30-i országgyűlési választásokon 11 jelöltjük volt, közülük négy tudott elindulni (Bechtler Soroksáron, Zentai Sopronban), de mandátumot egyikük sem szerzett.⁶²

A Bethlen-kormány idején mindvégig az Országos Német Bizottság működésének egyik neuralgikus pontja, és valószínűleg a párt visszaszorulásának egyik oka is volt a megfelelő német nyelvű saját pártlappal kapcsolatos probléma. A *Volksstimme* 1920. március 1-től már nem napi, hanem csak hetilapként tudott megjelenni,⁶³ majd 1922 novembere után mindössze havonta⁶⁴, és az 1924. június 21-i számával meg is szűnt. Egyesek szerint nem volt elég színvonalas, nem bírta a versenyt az

anyagilag jól elerestett lapokkal, de a Volksbildungsverein Németországból finanszírozott *Sonntagsblatt*-jával szemben sem. Mások az üldöztetésre hivatkoznak: „terjesztőit megverték, internálták, a lapot elkobozták”.⁶⁵ Ez utóbbit azzal az indokkal, hogy a Bethlen–Peyer paktumban a szociáldemokraták lemondtak a vidék szervezéséről.⁶⁶ A húszas évek második felében azonban sikerült némi eredményt elérni ezen a téren. Az 1926. évi választási kampányban alkalmi kiadványként egyszer megjelent a *Volksstimme* 33 000 példányban.⁶⁷ Majd az 1928. június 3-i budapesti német kerületi értekezlet újra felvetette a téma fontosságát, és 1928 szeptemberében Bechtler javaslata alapján döntés született a 8 oldalas *die Partei* megjelentetéséről, évente tízszer, az Országos Német Bizottság szerkesztésében. Így az év november elsején először látott napvilágot a *die Partei* („Ismét előre, mindenek ellenére!” volt a vezércikk címe). Célja az volt, hogy ellensúlya legyen a kormánypárti *Neues Politisches Volksblatt*-nak és Bleyer Jakabék újságának, a *Sonntagsblatt*-nak.⁶⁸

(*A német nemzeti kisebbség és az oktatásügy*) 1923-ban a nagyhatalmak bizalmának megszerzéséért küzdő Bethlen-kormány a nemzeti kisebbségeknek viszonylag kedvező rendeletet alkotott (4800/1923. M.E. sz) a nemzeti kisebbségek egyenjogúsításáról. Zentai Vilmos szerint, aki állítólag személyesen is tárgyalt Bethlen István miniszterelnökkel a rendelet megalkotását megelőzően, Bethlen figyelembe vette a párt Országos Német Bizottságának véleményét, legfőképpen a német nemzetiségi területeken kialakítandó iskolarendszer tervének megalkotásakor. A rendelet alapján a német nemzetiségi területek mintegy 500 elemi iskoláját három csoportba osztották. Az A típusú iskolákban német nyelven folyt a tanítás, a magyar nyelvre külön tantárgyként oktatták a gyermekeket. A B típusú intézményekben a tantárgyak egy részét magyar nyelven, a másikat német nyelven kellett tanítani. Végül a C típusúakban magyar nyelven tanítottak, a német külön tantárgy volt. A számbeli megoszlás alapján 50 iskola tartozott az A, 150 a B, és 300 a C csoportba.

A szociáldemokraták rendszeresen azzal vádolták a kormánypártokat, hogy elszabotálják 1923. évi kisebbségi népiskolák felállítására vonatkozó rendeletet és magyarul tanítanak sokszor olyan településeken is, ahol többségben voltak a nemzetiségi lakosok. Különösen 1927-ben és 1929-ben csaptak fel az indulatok az Országgyűlésben. Malasits Géza 1929. május 28-i felszólalásában nagy vihart is kavart, amikor azt állította, hogy Sárísápon az óvodában megverik a gyermeket, ha nem magyarul beszél. Bethlen miniszterelnök válaszában feleltelenséggel válaszolta a képviselőt, mondván: „súlyosan árthat az ország érdekeinek, ha külföldön azt a benyomást fogja kelteni, hogy itt nemzetiségi üldözés folyik.”

A kisebbségi iskola létesítésének feltétele az 1923. évi rendelet szerint 40 nemzetiségi anyanyelvű iskolaköteles megléte volt, a szociáldemokraták követelik ennek a számnak a leszállítását 25-re. Azt is javasolták, ne az iskolák és a szülői értekezletek döntsenek, hanem ha 25 nemzetiségi anyanyelvű iskolaköteles van, akkor automatikusan kötelező legyen nemzetiségi nyelven oktatni az általános iskolákban. Tilkovszky Lóránt szerint a szociáldemokraták követelése maximalista és túlzó volt, már csak a nemzetiségi nyelven tanítani tudó pedagógusok megfelelő hiánya miatt is.⁶⁹ Közben 1927 júliusában létrejött egy megállapodás a kormány és a Volksbildungsverein között a C-típusú (tehát elsősorban magyar nyelven tanító) iskolák zömének vegyes tannyelvűvé (B-típusúvá) alakításáról. Végül a szociáldemokraták is ehhez a változathoz igazították saját programjukat. Ugyanakkor ragaszkodtak ahhoz, hogy ne a szülői értekezletek döntsenek a tanítás nyelvéről, s ez „továbbra is sebezhető pont maradt” az általuk képviselt felfogásban.⁷⁰

(*Az MSZDP nemzetiségi politikájának elvi alapjai*) Az MSZDP 1928. januári, majd 1929. májusi kongresszusa megerősítette, hogy a szociáldemokrata párt a trianoni szerződés

revíziójának alapján áll, mert az a háborús veszedelem csíráit rejti magában, és csak a revízió képes megoldani az általa létrehozott súlyos külpolitikai, területi, nemzeti, gazdasági és szociális problémákat.⁷¹ Hangsúlyozta azonban, hogy a revízió „csak békés úton, az érdekelt államokkal való megegyezés útján elképzelhető”.⁷²

Amikor Bethlen szemére vetette, hogy nem támogatja a kormány revíziós politikáját⁷³ – az MSZDP ugyanis 1929. július 24-i határozatában elutasította, hogy csatlakozzon az 1927-ben alakult Magyar Revíziós Ligához⁷⁴ – az MSZDP azt válaszolta: a revíziót csak egy demokratikus Magyarország érheti el, és nem hajlandó együttműködni olyan szervezetekkel, amelyek a lakosság szabadságjogaiért nem lépnek fel vagy egyenesen azok ellen tevékenykednek.⁷⁵

Ugyanakkor a szociáldemokrata párt követelte a nemzeti kisebbségek népjogi védelmét, a zárt nyelvterületen élő kisebbségek teljes egyenjogúságát, nyelvük hatóságok előtti szabad használatát, kisebbségi iskolák fenntartását és kultúrájuk fejlesztését.⁷⁶ Zentai kimondta: le kell mondani a németiséggel szembeni régi asszimilációs politikáról,⁷⁷ bár később ezt némileg korrigálta, amikor úgy fogalmazott: az ipari munkásság körében szükségyszerű és előnyös a természetes asszimiláció.⁷⁸ A szociáldemokraták úgy vélték, az elszakadt nemzetiségekre csak a csonka hazában maradt nemzetiségek irányában tanúsítandó előzékeny nemzetiségpolitika gyakorolhat vonzerőt.⁷⁹

A szociáldemokrata nemzetiségi politika állandóan visszatérő eleme volt, hogy a nemzetiségekkel szembeni előzékeny magatartást össze kell kötni Magyarország demokratikus átalakulásának követelésével. Zentai Vilmos a szociáldemokrata nemzetiségpolitika „frontharcosa” a demokrácia kérdéséről megfélemezhető kormánypárti szerzőkkel folytatott vitáiban többször hangsúlyozta, hogy „a demokrácia hódító korszakában”⁸⁰ semmi sem lehet fontosabb, mint Magyarország demokratizálása,⁸¹ benne az általános titkos választójog és a közszabadságok biztosításával.⁸²

Az 1929. évi pártgyűlés háborús veszedelmet okozónak tartotta az akkor még első-sorban Mussolini által képviselt fasiszta imperializmussal való szövetkezést, amely a maga céljai érdekében fölládozhatja a magyar érdekeket és megfoszthat bennünket a békerevízió minden lehetőségétől.⁸³ Tiltakozott az ellen, hogy Magyarország egyoldalú kötelezettség-vállalásokkal elkötelezze magát a háborús fasiszta orientációnak, és követelte valamennyi nagyhatalom irányában békés és barátságos külpolitika kezdeményezését.⁸⁴ Csakúgy, mint a titkos diplomácia, a titkos szerződések és megállapodások megszüntetését, valamint azt, hogy a nemzeti kisebbségek panaszainak felülvizsgálására a Népszövetségben létesítsenek állandó panaszbizottságot.⁸⁵

Érdemes megemlíteni, hogy 1982–83-ban a történész Tilkovszky Lóránt bírálta az MSZDP illúziókra épülő nemzetiségi politikáját. Úgy vélte: túlbecsülték a szociáldemokrácia erejét, amikor a demokrácia – ekkor még egyáltalán nem soron lévő – hódító korszakának eljövételében reménykedtek, a csehszlovák polgári demokrácia iránt táplált illúzióval pedig az MSZDP csak erősítette a szociáldemokráciával szembeni „nemzeti ellenszenvet”.⁸⁶ Azt is felröptette Tilkovszky az akkori MSZDP-nek, hogy „jócskán idealizálta a weimari demokráciát és a német szociáldemokráciát”,⁸⁷ miközben szem elől tévesztette: a határokon kívül rekedt kisebbségi németek védelme olyan pártpolitikán felüli társadalmi szervezetek és intézetek kezében volt, amelyek a revánspolitika előkészítését szolgálták.⁸⁸ A német külügyminisztérium és diplomáciai képviselet a német kisebbségi mozgalmak nacionalista irányzatait támogatták és „rossz szemmel nézték a szociáldemokrata agitációt a német kisebbségek körében”.⁸⁹ Tilkovszky szerint az MSZDP tévedett, amikor „szembeállította az itteni helyzetet Ausztria és a weimari német köztársaság szokásos módon idealizált demokratikus berendezettségével”,⁹⁰ és az Anschlusst úgy fogta fel, mint

két demokratikus német állam kívánatos egyesülését.⁹¹ Holott az valójában a nagynémet népközösség politikai megvalósításának első állomása, a délkeleti német hatalmi aspirációk felelevenítése, a német népi gondolattal szelídített pángermánizmus megtestesülése volt. Az MSZDP gyakran úgy akart érvényesülni, hogy radikálisabb akart lenni és túllícitálta a nemzetiségi kérdésben a német nacionalista irányzatot.⁹² Mindez megkönnyítette a Bleyer vezette Volksbildungsvereinek, hogy meggyőzze a kormányt mérsékelt voltáról.⁹³

(*A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület*) A nagy gazdasági világválságot megelőző korszakban a szociáldemokrata párt viszonylag szabadon szervezkedhetett a német nemzetiségű munkásság körében. Egyetlen vetélytársa a Zentai leírása szerint kormányzati befolyás alatt álló, másrészt elsősorban a katolikus vallású, módosabb parasztságot megcélzó, Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein (Magyarországi Német Népművelődési Egyesület) volt. Hiszen ez utóbbiba – ahogy Zentai írja – a „módosabb parasztoikat vették fel, akik valamilyen közhivatali pályára gravitáltak”.⁹⁴ Lapja, a *Sonntagsblatt* élesen szociáldemokrata-ellenes, német faji nacionalista szellemet képviselt. Az Egyesület elnöke az ugyanakkor Bethlen István politikáját messzemenően támogató egyetemi tanár, Bleyer Jakab, miközben jó kapcsolatokat ápolott Németországgal („szervezték az ösztöndíjakat német anyanyelvű diákok számára, német tanárokat hívtak meg magyar egyetemi tanszékekre”), példamutató hűséget mutatott a magyar hazáért. Vagyis kizárta az ún. össznémet politikálást egészen 1933. évi, Hitler hatalomra jutásával egybe eső haláláig.

Ekkor azonban minden egy csapásra megváltozott. Ahogy Zentai írja: a versailles-i béke, „felkorbácsolta a sörgőzös német nacionalizmust, amely egyébként soha sem volt csekély, olyan fokra, amilyenre a világtörténelemben addig nem volt példa”.⁹⁵ És nemcsak Magyarországon. A hitleri államgépezet nyílt támogatásával a német nácizmus bűvölete hatalmába kerítette az idegenben élő 12-15 millió német egy részét.⁹⁶ Ennek hatására mindenekelőtt nagy változások következtek be a magyarországi németek politikai kulturális szerveződésében, valamint a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület működésében. A Bleyert felváltó, mérsékelt keresztény irányvonalat képviselő Gratz Gusztávnak (1875–1946) komoly vetélytársa akadt, először a Magyarországi Német Népművelődési Egyesületen belül, majd – a szakadást követően – azon kívül, egy igazi radikális, populista német „népcsoportvezető”, Basch Ferenc (1901–1946) személyében, aki még Bleyer életében lett a szervezet főitkára. Vezetése alatt az Egyesület mind jobban magáévá tette a német élettér növelésére irányuló törekvéseket, egyre arrogánsabb lett, és egyre inkább sértette a magyar kormányok szuverenitását. A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület tagsága pedig mind jobban megoszlott a magyar hazához hű és a fajelmélet alapjára helyezkedő nagynémet nemzet szárnyai alá kívánczó csoportra.⁹⁷

Különösen elmérgesedett a helyzet az – 1938-ban a Deutscher Volksbildungsvereinekből kivált, Basch vezette Volksbund – 1939. áprilisi engedélyezésével. Baschék a nemzetiségek önrendelkezési jogával visszaélve követeltek mind több jogot a hazai német „népcsoportnak”.

(*A szociáldemokraták a Volksbund és a náci népcsoport-politika ellen*) Az MSZDP-t teljesen váratlanul érte Hitler 1933-as hatalomátvétele, s a német szociáldemokrata párt legalitásának felszámolása, majd az osztrák szociáldemokrata párt betiltása. A Volksbund, rohamosan gyarapodó taborával – területi autonómiára hivatkozva – az akkori Magyarország területéből kívánt magának kihalásítani – pécsi és tolnai központtal – egy új német államtestet, az ún. *Schwäbische Turkei*t. Baranya és Tolna megye vált a szerveződő Volksbund bázisává, és egyre több, a sovinszta légkörben egyre inkább befolyását veszítő, ekkor már

mindössze néhány ezer szervezett német nemzetiségű munkást a sorai között tudó, mind magyar, mind német részről a megfélemlítés légkörében élő MSZDP-tagot csábítottak el a maguk soraiba.

A szociáldemokraták ráadásul csapdahelyzetbe kerültek. Ha a németek oldalára álltak, a hazaárulás, ha pedig a kormány mellé, akkor a kisebbségi jogok semmibe vétele vádjával kellett szembenézniük. Szorult helyzetében a Darányi-kormány egyre kevésbé riadt vissza az erőszakos asszimiláció, magyarosítás eszközeinek bevetésétől. Zentai és a szociáldemokraták a Darányi-kormányt még az erőszakos névmagyarosítások miatt, Imrédyt és kormányát pedig – teljes joggal – már a náci propagandával, visszánémetesítéssel szembeni elnéző politikája okán marasztalták el. Az SZDP memorandummal is fordult ezért a kormányhoz Imrédy leváltása érdekében.

Még nehezebbé vált a szociáldemokraták helyzete a müncheni egyezmény és az első bécsi döntés (1938. november 2., Felvidék egy része és Kárpátalja visszacsatolása) után. A náci Németország sikereitől elkápráztatott magyar kormányzati elit – a zsákmányban való részesedés reményében – készséggel engedett szabad utat a Volksbund egyre arrogánsabb terjeszkedésének, közte annak az igényének, hogy tagokat toborozhasson az SS-be.

A – Henlein Csehszlovákiában tevékenykedő Szudétanémet Pártja, valamint a szlovákiai németek náci vezére, Franz Karmasin sikerein felbuzduló – Volksbund, a Magyarországi Németek Népi Szövetsége (Volksbund der Deutschen in Ungarn) a náci Németország terjeszkedését szolgáló ötödik hadoszlopként⁹⁸ nem volt egyedi jelenség Közép-Európában: mindazokban az országokban megvolt a megfelelője, ahol nagyobb lélekszámú német ajkú állampolgár élt. Tulajdonképpen a nemzetiségek önrendelkezésének ürügyén követelt a német „népcsoportnak” olyan jogokat, amelyek tulajdonképpen az „állam az államban” elv alapján külön német hatalom létrehozását szolgálták és biztosították a magyar államhatárokon belül. E törekvés eszközéül követelték az árja faj és a német nép felsőbbrendűségét hangoztató elmélet szabad hirdetésének, német területi önkormányzat, önálló sajtó, külön német gazdasági, ifjúsági és népjóléti intézmények létrehozásának, önálló német párt alapításának, sőt az önálló adókievetés jogának a megadását is.⁹⁹

A Volksbund 1938. novemberi Imrédy-kormány általi engedélyezését követően Teleki Pál miniszterelnöksége alatt még nem, de 1942-ben már meg is alapíthatta saját ifjúsági szervezetét, a Deutsche Jugendot, a népcsoport szociális intézményét: a Német Népsegélyt (Deutsche Volkshilfe), önálló gazdasági háborús munkaszolgálatát (Wirtschaftlicher Kriegsdienst der Heimat) és önálló terrorcsapatát (Deutsche Mannschaft) is.¹⁰⁰ Még azt is tervbe vette, hogy a németek lakta bányavidékeken a népi-német munkásokat egy alkalmas pillanatban felállítandó, náci típusú német munkásszervezetbe tömöríti.¹⁰¹ Imrédy a Volksbundnak engedett túlzott befolyás miatt őt ért vádak ellen azzal védekezett, hogy az első bécsi döntés, a Felvidék egy részének visszacsatolása után megnövekedett létszámú szlovákság is népcsoport-jogokat fog kapni, csakúgy, mint a zsidóság.¹⁰² Ebből azonban, mint tudjuk, nem lett semmi.

(Az SZDP a Volksbund ellen: az agitációtól a kivárás taktikájáig) A szociáldemokraták voltak az elsők a német népcsoport-politika elleni fellépésben.¹⁰³ A Volksbund népszerűségének növekedése ijesztő mértéket öltött, különösen az Anschluss következtében német tulajdonba került Német Dunagőzhajózási Társaság Pécs környéki bányatelepein.¹⁰⁴ Nyílt „pángermánista izgatás folyt” ezenkívül a visszacsatolt területek közül főleg Csanáda megyében, a Pest és Sopron környéki német többségű falvakban is. A szociáldemokrata Peyer Károly és Reisinger Ferenc a parlamentben tiltakoztak az ellen, hogy „az ország lakosságát fajokra és csoportokra taglalják”.¹⁰⁵

Az 1939. január 29-i XXXII. kongresszus, melyen a Magyarországi Szociáldemokrata Párt nevet Szociáldemokrata Pártra váltották, az elszigeteltségből való kitörés keresése, valamint a hitleri Németországgal szembeni függetlenség és távolságtartás, a háborúból való kilépés követelése jegyében zajlott. Állást foglalt a párt a népcsoport-elvvel szemben is. A kongresszuson a párt nemzetiségi politikájának emblemikus figurája, az Országos Német Bizottság nevében felszólaló Zentai Vilmos hangsúlyozta: az ország veszedelmes ellensége a Volksbund.¹⁰⁶ Ugyanő 1939 márciusában a német ajkú szociáldemokraták országos értekezletén, valamint brosúrájában¹⁰⁷ egyaránt azt hangsúlyozta: a párt politikájában központi helyet kell elfoglalnia a demagóg volksbundista propaganda elleni küzdelemnek.¹⁰⁸ Nagygyűléseket tartottak, brosúrákat adtak ki a szociáldemokraták, ahol megpróbálták semlegesíteni és elmagyarázni a német faj- és népcsoport-elmélet antihumánus jellegét és képtelenségét. Később úgy fogalmaztak: a kormány a nyilas és pángermán izgatás ellensúlyozásában egyedül a szociáldemokrata pártra és a szakszervezetekre támaszkodhat.¹⁰⁹ Vagy így: „ezt a rettenetes pángermán izgatást csak a Szociáldemokrata Párt tudná ellensúlyozni, ha a hatóságok nem gördítenének akadályt elé”.¹¹⁰ A szociáldemokraták úgy vélték: Imrédy – és ellenzéke is – tétlenül nézi ezt a „pángermán izgatást”, és a szociáldemokrata pártot gondolta igazi ellenségének, nem a Volksbundot, ezért nem tartott igényt a szociáldemokraták közreműködésére.

A szociáldemokraták az általuk szervezett – egyébként a résztvevők számát tekintve melyen a várakozások alatt maradó („70 Pécs környéki német szociáldemokrata közül mindössze néhány jelent meg”)¹¹¹ – gyűléseken és propagandakiadványaikban „hazaárulóknak” nevezték a volksbundistákat, akik „idegen pénzzel a Balatonig terjedő pángermán imperializmus érdekében agítálnak”.¹¹² De – Zentai Vilmossal az élen – leleplezték szociális demagógiájukat is. Büchler József ekkor fogalmazta meg – a később sokszor a szociáldemokraták által is gyakran alkalmazott, és tulajdonképpen „visszaütő” fenyegetést, hogy egy esetleges áttelepítés elsősorban a Volksbund-tagokat fogja érinteni.¹¹³

Eközben „a szociáldemokrata pártnak egyre kevésbé állt módjában, hogy a német kisebbségi tömegekhez hozzáférhessen”¹¹⁴, már csak azért is, mert éppen a szociáldemokrata munkások léptek át tömegesen a Volksbundba. Voltak, akik hangot adtak a kivárára épülő taktikával kapcsolatos elégedetlenségüknek és ellenakciókat sürgettek.¹¹⁵

Imrédy bukása, majd a második világháború kitörése bizonyos mértékű fordulatot hozott a magyar kormány és a Volksbund viszonyában. Az új miniszterelnök, Teleki Pál 1939 áprilisában jóváhagyta ugyan a Volksbund működését, de nem népcsoport-szervezet formájában, tehát nem úgy, mint államot az államban, hanem tulajdonképpen egy kulturális egyesület helyzetébe szorítva vissza, amit a szociáldemokraták elégedetten nyugtáztak.¹¹⁶

Ráadásul megosztottá is váltak a volksbundisták. Hitler ugyanis 1939 októberében meghirdette az „igazi németek” Németországba – helyesebben bizonyos elfoglalt lengyel területekre való – visszatelepítésének politikáját, szemben a Basch-féle területi automómia-igénnyel. Ez nem tetszett Baschéknak: inkább fáj a foguk a megszerzhető magyar földbirtokokra, mint hogy ágyúüteléknek álljanak a német hadseregbe. Ellentét keletkezett tehát a hitleri birodalom haderő-igénye és a Volksbund területszerzési törekvései között.

A német birodalmi igények és a volksbundisták közötti konfliktust az MSZDP megpróbálta kihasználni. A párt pécsi titkára, Tolnai József, Zentai Vilmos és Bechtler Péter 1939 decemberében demonstrációt akartak szervezni Hitler kitelepítési terve ellen. Teleki Pál miniszterelnök azonban nem méltányolta a felajánlközást, nem tartotta kívánatosnak a demonstrációt. Ennek oka az volt, hogy tulajdonképpen támogatta a kitelepítési tervet,

melyben lehetőséget látott megszabadulni Hitler legaktívabb támogatóitól. Ezt a szociáldemokraták vezetői tudomásul vették és a demonstráció elmaradt: az „SZDP maga is sokban igazodott ahhoz a kormánypolitikához, amely pozitív tettek helyett jórészt az áttelepítéssel való ijesztgetéssel igyekezett csökkenteni a volksbundisták befolyását”.¹¹⁷ Tilkovszky Lóránt szerint hatékony ellenakciók helyett az aktivitás hiánya, a kivárársra építés és a kitelepítéssel való ijesztgetés is közrejátszott abban, hogy a szociáldemokrata párt központja nem tudta kellően újjászervezni passzívva vált szerveit, nem nagyon tudott kapcsolatot teremteni a visszacsatolt területek nagyszámú nemzetiségi lakosával, és csupán néhány szlovák alapszervezet szerveződött újjá.¹¹⁸

A 1940. augusztus 30-án megkötött második bécsi egyezményben Észak-Erdély, a Felvidék és a Délvidék egy részének visszacsatolása fejében a magyar kormány elfogadta a népcsoport-egyezményt, így a Volksbund immár legálisan kezdhetette meg szervezetének kiépítését és terjeszthette világnézetét. Az 1941. áprilisi délvidéki területgyarapodás következményeként újabb délszláv tömegekkel nőtt az országban a nemzetiségiéik száma. Arányuk 7,1%-ról 22,5%-ra emelkedett a magyar állam területén.¹¹⁹ A visszacsatolást alig megelőző, 1941. februári magyarországi népszámlálás különösen a német nemzetiség arányának igen jelentős megnövekedéséről árulkodott. Az erdélyi szászokkal és a bánáti, bácskai svábokkal együtt ekkor 532.868 fő vallotta magát német nemzetiségűnek, 720.291 pedig német anyanyelvűnek.¹²⁰ Az erősen nácibarát, jól szervezett bácskai németek csatlakozása még határozottabb náci karaktert adott a Volksbundnak.¹²¹

Hitler és a volksbundisták elérték, hogy 1942 februárjában Bárdossy miniszterelnök hozzájáruljon ahhoz: a német fiatalok egy bizonyos hányada (20 ezer fő) ne a magyar honvédségben, hanem az SS-ben teljesítsen szolgálatot.¹²² A szociáldemokrata Schuller Zoltán ekkor úgy fogalmazott: „a magyar állam arcuicsapása” az, hogy a németek Magyarországon soroznak.¹²³ Végül 1943. április 17-én Klessheimben tartott találkozójukon Hitler megszerzte Horthy beleegyezését ahhoz, hogy az SS újabb toborzást indítson a hazai németek körében, minek következtében újabb 20 ezer német önkéntes vonult be az SS-be.¹²⁴

(Peyer Károly és a nemzetiségi kérdés két megoldása) Az SZDP 1942. december 13-án tartott XXXIII. pártgyűlése – kormányzati kívánságra – ugyan nem volt nyilvános, de az arról készült jegyzőkönyv fennmaradt. A párt főtitkára, Szeder Ferenc beszámolójában és zárszavában egyaránt került a nemzetiségi kérdés és a Volksbund témáját. A kolozsvári Jordáky Lajos megmaradt a jövőbe forduló, szép, rózsaszínű elmélet síkján. A szokásos alapelveket: „építő nacionalizmus”, „szabad nyelvhasználat”, „természetes asszimiláció”, „nemzetiségek egyenjogúsítása” sorolta.¹²⁵ Felszólította a nemzetiségeket, hogy ne a határokon túlterjedő saját népiségük alapján, a népcsoport elv alapján, saját anyaországukkal összefogva, hanem Magyarország demokratikus erőivel keressék a megoldást a nemzetiségi kérdésre. A kispesti Klie Antal ezzel szemben a lényegről beszélt: a németek lakta területeken szabadon agitáló Volksbund súlyos veszedelmet jelent a munkásságra és az egész magyarságra. Kérte a pártvezetőséget, találjon módot arra, hogy a szociáldemokraták elvégezhesék felvilágosító munkájukat a hazai németiség körében.¹²⁶ A beosztásánál fogva a helyzetet kiválóan ismerő Bechtler Péter örömmel vette, hogy a nemzetiségi kérdés napirendre került, és arra kérte a vezetőséget: tartsa is napirenden. Hozzátette: a magyarországi németiség kettészakadt. Egyik része volksbundista, a másik része hű a magyar hazához.

Minderre a pártvezetőség álláspontját képviselő Buchinger Manó és a vele egyetértő Peyer úgy reagált: egyelőre csak a kérdés elméleti részével kell foglalkozni: „a gyakorlati megoldás attól függ, hogy mit hoz a jövő; egyben összefügg azgal is, amit most úgysem lehet elmondani”.¹²⁷ Ettől függetlenül Peyer utalt a várható gyakorlati megoldásra is, ami-

kor ezeket mondta: „A nemzetiségi kérdésnek két része van: az egyiket demokráciával lehet megoldani, a másikat vagonnal. Mert vannak nemzetiségeink, amelyekkel nem voltak és nincsenek bajaink, de vannak, amelyeknek nem lehet olyan jogokat adni, mint amilyeneket most élveznek. Nem lesznek differenciáink a románokkal, tótokkal, szerbekkel, és más nemzetiségekkel, de lesznek a németekkel, nem azért mert mi akarjuk, hanem mert ők teremtték meg ezt a differenciát, és itt is „Herrenvolk”¹²⁸ akarnak lenni. A háború után bizonyára lesznek zavaros idők, ezalatt rendbe kell hozni dolgainkat, hogy együtt éljünk azokkal a nemzetiségekkel, amelyekkel, biztosan tudom, megtaláljuk majd a megegyezés módját, viszont lesz egy réteg, amellyel nem lehet mást csinálni, mint kiszállítani őket az országból, ahogy most ők csinálják szerte Európában.”¹²⁹

Zentai 1943. március 26-án beadvánnyal fordult a pártvezetőséghez annak érdekében, hogy az Országos Német Bizottságot alakítsák át Országos Nemzeti Kisebbségi Bizottsággá.¹³⁰ Ami 1943 végén be is következett.¹³¹ Az új Bizottság célja volt, hogy a területgyarapodások folytán soknemzetiségűvé vált ország valamennyi nemzetisége érdekében – a magyar nacionalista és nemzetiségi túlzások között a helyes középúton járva – munkálkodjék. És bár elvileg a nemzetiségek jogai csupán egy szocialista demokratikus önkormányzat révén biztosíthatók,¹³² az aktuális helyzetben Zentai úgy vélte: a visszaszatolt területeken nincs létjogosultsága területi autonómiának, mert az csak széthúzást eredményezne.¹³³

Közben a sajtó hasábjain keresztül folytatódott az SZDP és a Volksbund közötti propagandaháború, melynek szociáldemokrata részről Zentai Vilmos volt a zászlóvivője. A Volksbund lapja, a *Deutsche Zeitung* és főszerkesztője, Goldschmidt György, Basch Ferenc helyettese, rendszeresen támadta a szociáldemokratákat, azzal vádolva őket, hogy nemzeti elkötelezettségük csak álca, „politikai csábító eszköz”, amelyet „a szovjet győzelemre spekulálva” öltenek magukra. Nem magyar, hanem internacionalista célokot követnek, amikor népfrontot akarnak létrehozni. Másik fixa ideájuk az volt, hogy német anyanyelvű munkások nem tartozhatnak a szociáldemokrata párthoz, mert ott elmagyarosítják őket. „A Volksbundnak készen kell állnia arra, hogy ezeket a munkásokat a sorába fogadja, ha itt lesz az ideje.”¹³⁴ – írták. Harmadsorban a volksbundisták népiségüket, szociális elkötelezettségüket bizonyítani hivatott példákkal próbálták kifogni a szeptet a szociáldemokraták vitorlájából. További vádjuk volt a szociáldemokraták falu- és parasz ellenessége.

A szociáldemokraták a *Népszavában* cáfolták ezeket a vádakat. A nemzetiségi politika prominens képviselői Zentaival az élen rendszeresen hitet tettek a népek egyenjogúsága és önrendelkezése, a szomszéd népek békés egymás mellett élése, a különböző nemzetiségek békés együttélésének szükségessége, az ország demokratizálása és a szociális jogok érvényesítésének összefüggése mellett. 1943. március 6-án például a *Magyar és szerb* című szerkesztőségi glossza a nemzetiségek teljes egyenjogúságát valóra váltó, s azt a községek és vármegyék teljesen szabad önkormányzatán keresztül megvalósító kossuthi koncepciót, a soknemzetiségű, különböző nemzetiségű dolgozók összefogására épülő, a magyar államegységet és magyar államnyelvet megőrző Szent István-i Magyarország, valamint a dunai konföderáció rózsaszínű álmát vetítette az olvasó elé.¹³⁵ Azt a kossuthi koncepciót, amelyet „a szociáldemokrata párt elvileg és nagy vonalaiban magáévá tudna tenni”.¹³⁶ Külön érdemes kiemelni Zentai árnyalt megközelítését: nemcsak azt az állítást utasította vissza, hogy az SZDP faluellenes lenne,¹³⁷ de azt is fontosnak tartotta tisztázni, hogy a szociáldemokraták „nem faji alapon állnak”, továbbá: „ebben az országban jó néhány német él, aki nem követi a Volksbundot és a *Deutsche Zeitungot*”.¹³⁸ Abban a kérdésben pedig, hogy ki a nemzetellenes, továbbá „1919 ügyében a jövő dönt”.

1943 tavaszán Mónus Illés irányításával elkészült a Szociáldemokrata Párt új, gyakorlati programja, amely foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel is. Teljes jogegyenlőséget ígért valamennyi nemzetiségnek, a program 5. pontja pedig úgy fogalmazott: „... a túlnyomóan nemzeti kisebbségek által lakott területeken az illető kisebbség anyanyelvének a használatát... biztosítani kell.” A korábbi elképéléseknek megfelelően központi célkitűzés volt a jószomszédi viszony helyreállítása a szomszédos országokkal, és hosszú távon a dunai konföderáció megvalósítása. Figyelemre méltó, hogy a program vitájában Peyer csak annyit mondott: a nemzetiségi kérdésben kevesebbet kell mondani, nem szükséges taxatív felsorolást tartani.¹³⁹ Ennek ellenére voltak kiegészítési javaslatok: Malasits Géza például a magyar nyelv szupremáciájának fenntartása mellett foglalt állást. Hozzátette: hazánkban a nemzetiségek nem élnek zárt tömbben, mint pl. Svájcban, tehát szükség van államnyelvre.¹⁴⁰

A szociáldemokraták általában egységesek voltak a nem magyar anyanyelvet vallók védelmében. Ugyanakkor Tilkovszky Lóránt szerint rájuk is jellemző volt a leegyszerűsítő általánosítás a magyarországi németekkel szemben: „később súlyos következményekkel járó, durva leegyszerűsítés volt (s ettől a szociáldemokraták sem voltak mentesek), hogy kifejezetten hazaárulónak, a magyar állampolgárságra méltatlannak tekintették mindazokat a német anyanyelvűeket, akik magukat egyszersmind német nemzetiségűnek is vallották”.¹⁴¹ Ez részben igaz, de mint láttuk – például Zentai esetében – voltak a szociáldemokraták között is, akik a maga összetettségében helyesen értékelték a helyzetet, és fontosnak tartották leszögezni: nem minden német fasiszta.

(Ellentéték a németellenes erők körében) 1942 őszén, 1943 tavaszán a világháború menetében és a nemzetközi helyzet alakulásában jelentős változások következtek be. 1942 novemberében az angol-amerikai csapatok partra szálltak Észak-Afrikában, a Wehrmacht súlyos vereséget szenvedett Sztálingrádnál, a 2. magyar hadsereg pedig elpusztult Voronyezsnél. Megkezdődött a felkészülés a háború utánra, mindenki szövetségest keresett a németellenes táborban.

Az aktív német és nácibarát politikát folytató Bárdossy László 1942. márciusi lemondása után a nyugattal rokonszenvező Kállay Miklóstól azt várták – egyelőre hiába – a szociáldemokraták, hogy segíteni fogja őket a volksbundisták megfékezésében. Ehelyett az SS második toborzóakciója ellen a miniszterelnökség, a belügyminisztérium és nemzetvédelmi propagandaminisztérium támogatásával 1942 júniusában létrehozta az úgynevezett Hűségmozgalmat. Ez a kormánypártokhoz és a keresztény pártokhoz kötődő mozgalom nemcsak a Volksbundot és kommunistákat, de a szociáldemokratákat is ellenségének tekintette. Ezen túlmenően nemzetiségellenes is volt: az erőszakos asszimilációt, vagyis az elmagyarosodást, az anyanyelvi oktatásról való lemondást tette a hazához való hűség kritériumává. Ezzel megakadályozta annak lehetőségét, hogy a mozgalmat magukénak érezzék azok a németek, akik úgy voltak hűségesek a magyar hazához, hogy közben nemzetiségi jogaikhoz is ragaszkodtak. Általánossá vált a nézet: aki német nemzetiségűnek vallja magát, az hazaáruló.¹⁴²

A németellenes táborban az 1943. február 27-én Bethlen által alakított Magyar Társaskör, majd az ennek nyomába lépő Demokratikus Polgári Szövetség programja a parlamenti demokrácia mellett a feltétlen magántulajdonra épített társadalmi rendszer megvalósítását tűzte zászlajára. A Szövetség – mint írták – „szembefordul minden olyan párttörekvéssel és agitációval, amely a parlamentáris rendszer megszüntetése vagy a magántulajdonra felépített társadalmi rend megváltoztatására tör”.¹⁴³ Ez a pont talán még elfogadható lett volna a szociáldemokraták többsége számára. Az azonban már jóval kevés-

bé, hogy nem mondott le a magyar állam vezető szerepéről a Duna-medencében, és nem foglalkozott a magyarok és az országban élő nemzetiségek viszonyával. Nem beszélve arról, hogy kívánatosnak tartotta a törvényes magyar királyság megfelelő időpontban való helyreállítását. Ennek megfelelően a németellenes kormányparti és ellenzéki táborban nagy volt a bizalmatlanság a szociáldemokratákkal szemben. Még a szociáldemokratáknak az országos politikában való részvételéről is csupán feltételesen beszélt a program. A liberálisok és konzervatívok összességében véve elvetették a szociáldemokratákkal való összefogás lehetőségét.

(Az SZDP és az FKGP összefogása) A mind nagyobb befolyásra szert tevő szélsőjobboldallal szemben a szociáldemokrata párt döntő többsége a nyugatbarát, demokratikus pártokkal, és Kállay Miklós kormányra kerülése után már magával a kormánnyal való együttműködésben kereste a német birodalmi igényekkel szembeni fellépés lehetőségét. Ennek az irányzatnak Peyer Károly állt az élén, akinek a világháború második szakaszában legfőbb célja az anarchia megelőzése, a bolsevizmus elleni harc volt, amelyet az angolbarát, konzervatív polgárság és a reformista szociáldemokrácia összefogásával, hatalomra segítségével gondolt megvívni. A polgári ellenzék azonban elvetette ezt az opciót. Viszont volt egy komoly ellenzéki erő, amely másképp gondolkodott.

A szövetséges hatalmak előretörése, a tengelyhatalmak mind valószínűbb veresége nyomán megindult a „holnap Magyarországról” való gondolkodás a Független Kisgazdapártban is. Az 1943. május 27-én megválasztott új vezetőség új programot fogadott el. E szerint Magyarországot a háború után független, szabad, demokratikus államként kell újjászervezni, amely jó viszonyt tart fenn a környező kis államokkal. A kormányforma többpártrendszerű parlamentáris demokrácia lesz, az ország vezetésében a parasztság, a munkáság és az értelmiség képviselői is helyet kapnak. A felállítandó új kormány a kisgazdapárt és az SZDP politikai szövetségén és együttműködésén alapul. Ez a koncepció részben egybevágott a szociáldemokraták vezető, peyerista szárnyának elképzeléseivel.

A németellenes ellenzék népi szárnya Andorka Rudolf vezérőrnagy, volt madridi követ vezetésével 1943 tavaszán kezdett megszerveződni. Rendszeresen összejöttek és a Berlintől való elszakadás lehetőségeit mérlegelték. Majd létrejött a Magyar Együttműködés Bizottsága, melynek tagjai kezdetben a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt megbízottai voltak.¹⁴⁴ Nem sokkal később meg is született a kisgazdák és a legális munkáspárt politikai szövetsége, melynek megkötését maga Tildy Zoltán kezdeményezte, és 1943. augusztus elején nyilvánosságra is hozták.¹⁴⁵ Tervbe vették a Kállay-kormánnyal való együttműködést is: „a kormány nélkül semmit sem tehetünk, márpedig a kormány egy ujnyit sem akar tenni”. Ugyanakkor elutasítottak mindenfajta „forradalmi” célok alapján álló erővel – vagyis a kommunistákkal – való együttműködést. A Magyar Együttműködés Bizottsága nemzetiségi politikai programja Eötvös és Deák 1868-as törvényére hivatkozva vallotta: „egyik nemzetiségnek sem lehet több joga ebben az országban, mint bármely másiknak”. A Volksbunddal kapcsolatban pedig így fogalmaztak: „Egyik nemzetiség sem alkothat államot az államban, s nem fogadhat el politikai irányítást és anyagi támogatást külföldről. Ebből a szempontból sürgős revízió alá veendő a német Volksbund jelenlegi magyarországi helyzete és működése.”¹⁴⁶ 1943. szeptember 11-én az SZDP és az FKGP közös nyilatkozatot adott ki a háború folytatása ellen.

A Pécs környéki bányakörzetben, amikor Mecsekszabolcson a volksbundisták Pécs városát német városnak kiáltották ki, tiltakozó nagygyűlést szerveztek a szociáldemokraták.¹⁴⁷ Az SZDP vezetői pártgyűlések sorozatán próbálták népszerűsíteni a népek önmegrendelkezésére, a magyarság tengelyhatalmaktól való függetlenségére, a párt kulturális

autonómia megteremtésére és szabad nyelvhasználatra irányuló nemzetiségi politikáját. 58 helységben tartottak tanfolyamot a szociáldemokrata pártvezetők, és agitációs kampányt indítottak a nemzetiségi kérdés ügyében.¹⁴⁸ Az SZDP kerületi szervezete abban bízott, a kormány belátja: „a nyilas és pángermán izgatás ellensúlyozásában egyedül a szociáldemokratákra támaszkodhat”.¹⁴⁹ Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztériuma a kolozsvári SZDP-szervezet által hozzá eljuttatott memorandum után folytatott vizsgálat eredményeként Észak-Erdélyben szabadabb szervezkedési lehetőséget biztosított a szociáldemokratáknak.¹⁵⁰ A Kolozsvárott november 7-én tartott gyűlésen Peyer Károly fellépett a nemzeti türelmetlenség ellen és védelmébe vette a kisgazdákkal kötött megállapodást. Szeder Ferenc pedig arra buzdította a helyi románokat, hogy ne költözzenek el, mert a magyar állami kerek kedvezőbb feltételeket biztosítanak a gyarapodáshoz. Közvetlenül a német megszállást megelőző napokban az SZDP Országos Nemzeti Kisebbségi Bizottsága memorandumban tiltakozott Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternél a nemzetiségek zaklatása és üldözése miatt, aki azonban erre nem is reagált – igaz, akkor már ideje sem volt rá.¹⁵¹

1944-ben a Bethlen–Chorin-csoport és a Rassay vezette liberális ellenzék a Demokratikus Polgári Szövetség létrehozásával megkísérelte felbomlasztani a kisgazda–szociáldemokrata együttműködést, és elszigetelni az SZDP-t. Ez a Kisgazdapártban heves vitát váltott ki: csatlakozzanak-e a Szövetséghez vagy sem. A kisgazda politikusok többsége az SZDP-vel való szövetség fenntartása mellett kívánt együttműködni Bethlenékkel. Nagy Ferenc és Varga Béla inkább a Bethlennel való együttműködést támogatta, Tildy és Bajcsy-Zsilinszky viszont ellene volt. Az SZDP részéről fel sem merült a gondolat, hogy a Demokratikus Polgári Szövetséghez csatlakozzanak. 1944 januárjától márciusáig folytak a viták. Sajnos, amikor 1943-ban eldőlt, hogy Magyarországon nem lesz angolszász partraszállás, lassan elkezdtek teret nyerni a bolsevik, moszkovita erők is. Zentai Vilmos szomorúan számolt be arról, hogy Kárpátalján és Felvidéken a népek Moszkva felé fordultak. Ami azonban ennél is katasztrofálisabb következményekkel járt, az az a tény volt, hogy a Szociáldemokrata Párton belül aktivizálódtak a „baloldali munkásegység”, vagyis a kommunisták hívei, nem is beszélve a pártba beépült titkos kommunistákról. Ezzel végképp elvész a németellenes demokratikus erők összefogásának a lehetősége. A sajnálatos megosztottság negatív következményei igazán a háború után éreztették hatásukat.¹⁵²

(A szociáldemokrácia hősei és mártírjai) A német megszállást (1944. március 19.) követően a Szociáldemokrata Párt törvényes működése megszűnt, a párt vezetőit, köztük a párt nemzetiség politikájának meghatározó személyiségeit: Peyer Károlyt, Malasits Gézát, Bechtler Pétert, Tolnai Józsefet koncentrációs táborba hurcolták. Jaross Andor, a Sztójay-kormány belügyminisztere 1944. március 28-án „állambiztonsági okokból” feloszlatta a Szociáldemokrata Pártot, nem mellesleg a Független Kisgazdapárttal együtt.¹⁵³

A szociáldemokraták közötti összetartás azonban ekkor is megmaradt, és erről Zentai is beszámol emlékirataiban. Mivel Magyarország német megszállása után a Sztójay-kormány további 17 000 fő kényszersorozására is engedélyt adott, a budai szociáldemokraták fő feladata ekkor már – önmaguk életének megvédésén kívül – a katonakötelesek elbujtása volt a német sorozás előtt. A budaörsi borospince hálózat labirintusaiban, a Kálvária-hegy oldalában ütöttek tanyát, és ott 1944 nyarán 50-70 szocdem elvtárs segítette egymásnak és másoknak átvészelni a vészterhes időket.¹⁵⁴

Aki ismeri Gábor Róbert kiváló, a közvélemény előtt nem eléggé ismert könyvét, az tudja, hogy a szociáldemokraták nem a kivárás politikáját folytatták, és hogy Kállay Miklós miniszterelnöksége idején – nem beszélve itt most az isztambuli és stockholmi diplomáciai útkeresésekről – nem egy esetben itthon, magyar földön is fontos együttműködés alakult ki

a németellenes kormánypárti erők és a szociáldemokraták között. Gábor Róbert beszámol arról, hogy Kállay 1942 tavaszán németellenes személyeket helyezett kulcspozícióba, köztük Kádár Gyula ezredest, akit a Vezérkari Főnökség nemzetvédelmi osztályának vezetőjévé nevezett ki. Az ő irányításával a Miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője, Ullein-Reviczky Antal, Kállay bizalmas munkatársa, valamint a németek háborús vereségében biztos ifj. Horthy Miklós szoros kapcsolatot alakított ki a szociáldemokrata vezetők közül Peyer Károllyal, Szeder Ferencsel és Szakasits Árpáddal. Ennek az együttműködésnek lett az eredménye a Magyar Szabadság Rádió nevű titkos rádióadó beindítása 1942 augusztusában – először csak magyar, majd angol és spanyol nyelven is – a budaörsi repülőtér melletti Lanáriai-telepi repülőtér közelében. Főszerkesztője Makkai János, németellenes kormánypárti parlamenti képviselő, helyettese pedig a *Pesti Hírlap* szociáldemokrata újságírója, Pisky-Schmidt Frigyes lett. Számos szociáldemokrata vett részt a titkos rádió munkájában, és volt ott akkor, amikor a rádió megszervezte a Magyar Szabadság Mozgalmat. A rádió a német megszállás napján, 1944. március 19-én elnémult, Makkai Jánost letartóztatták. A Mozgalom azonban Pisky-Schmidt Frigyes vezetésével tovább harcolt az illegalitásban: röplapokat terjesztettek, hamis papírokat gyártottak az üldözötteknek, és 1944 októberében megjelent a Magyar Szabadság Mozgalom illegális lapjának első száma, a *Szabadság*. Kétheti rendszerességgel, karácsonyig tudták kinyomtatni. A lap kiadásának helye, a Nyugati pályaudvarral szemben lévő Klotild utcai Légrády nyomda vált a nyilasok ellen harcoló szociáldemokraták, az ún. Klotild-csoport fegyveres küzdelmének központjává. Egy nyilasok által végrehajtott rajtaütés nyomán halt mártírhalált karácsonykor a Klotild utcai tűzharcban a csoport vezetője, Stollár Béla újságíró és további 20 szociáldemokrata nyomdász.¹⁵⁵

A Pisky-Schmidt Frigyes vezette Magyar Szabadság Mozgalom, melynek Gábor Róbert mellett tagja volt többek között Szakasits György is, együttműködött ifj. Horthy Miklós és Szent-Iványi Domokos Magyar Függetlenségi Mozgalmával, a Teleki Pál Munkaközösség tagjaival, Csiesery-Rónay Istvánnal, Saláta Kálmánnal, Hám Tiborral és Jaczkó Pállal, és csatlakozott a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságához. Együtt hozták létre a nyilasok és a német csapatok ellen 1944 végén 1945 elején Budapesten fegyveresen harcoló Rákóczi-századot. December végén Verebes Ernő és Kossuth Béla vezetésével összezsaptak a nyilasokkal a Szentkirályi utcában, kézigránátokat dobtak német tankokra a Benczúr utcában és a Gundel étterem előtt, hamis visszavonulási parancsokat szerkesztettek és terjesztettek, a Duna-parton lelőtt, de életben maradt zsidókat mentettek.¹⁵⁶ A szociáldemokrata párt régi és megbízható tagja, már a Magyar Fronttal való együttműködés keretében rövid idő alatt 1200 budapesti munkást szervezett be a nyilasok és németek ellen harcoló alakulatokba, mígnem november végén egy tűzharcban ő maga is mártírhalált halt.¹⁵⁷ A harcokban számos szociáldemokrata halt mártírhalált, a bányász szakszervezeti vezető Jelinek Ferenc például Tatabányán,¹⁵⁸ a szintén szociáldemokrata Baranyai Tibor pedig megmentette Veres Péter életét.¹⁵⁹ De voltak más szociáldemokrata szervezetek is, amelyek szintén fegyverrel harcoltak a nácik és nyilasok ellen. Ilyen volt Bölcsházi Andor és Kisházi Ödön újpesti csoportja.¹⁶⁰ Mindez kiegészítendő azzal, hogy 1944 után a csepeli szociáldemokraták a Weiss Manfréd, az újpestiek a Tungstrom, a diósgyőriek a vasgyár gépeinek nagy részét megmentették.¹⁶¹

Igazat kell tehát adnunk Gábor Róbertnek, amikor így ír a magyar szociáldemokraták németellenes küzdelméről: „Voltak szociáldemokraták szép számmal, akik megtettek minden tőlük telhetőt, hogy a nemzetet eltérítsék a háború és az embertelenség útjáról, és akik szembeszálltak a hatalommal. A szociáldemokráciának voltak hősei, az ellenállás szószólói és cselekvői. És bőven voltak mártírjai.”¹⁶²

(*A magyarországi németek kitelepítése*) A háború után, akárcsak a Független Kisgazdapárt, a Szociáldemokrata Párt is arra az álláspontra jutott, szemben a Kommunista Párttal és a Parasztpárttal, hogy a kollektív büntetés a németekkel szemben nem alkalmazható. Ezért nem a teljes németiség kitelepítését sürgették, hanem „a fasiszta németekét”. Ettől függetlenül, a németek kitelepítése olyan formában valósult meg, hogy az lényegében egyet jelentett a kollektív büntetéssel. Bibó István hiába állt ki – a katolikus és az evangélikus egyház támogatásával – 1945 májusában a német kitelepítés ellen, mondván: a zsidók deportálása után ezzel Magyarország újabb erkölcsi vereséget szenved, Csehszlovákia pedig jogcímet kap az ottani magyarok eltávolítására.¹⁶³

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. szeptember 20-án rendelte el, majd a magyar hatóságok 1946 januárjában kezdték meg a magyarországi németek kitelepítését. A kitelepítések okaként – minden rendeletben – a német nemzetiség (ritkábban az anyanyelv) bevallása szerepelt. Az alaprendelet elvben minden német kitelepítéséről intézkedett, hiszen csak úgy lehetett volna eleget tenni a Szövetséges Ellenőrző Bizottság 400-450.000 fős előírásának (az 1941-es népszámlálás alapján – Csonka-Magyarországra átszámítva – a svábok kitelepítése nemzetiség szerint 303.419 főt, anyanyelv szerint 477.057 főt érinthetett). A kitelepítési listára elsősorban azok kerültek fel, akik az 1941. évi népszámláláson német nemzetiségűnek vallották magukat, vagy tagjai voltak a Volksbundnak, illetve valamilyen német fegyveres alakulatnak. A kitelepítés előkészítésekor 274.768 német nemzetiségűt, 192.210 német anyanyelvűt, 92.910 volksbundistát, 111.857 SS- és Wehrmacht szolgálatost, 50.169 németre változtatót és önként jelentkezett kitelepülőt vettek névjegyzékbe.

A Földművelési Minisztérium 1950. március 13-i összegzése szerint a második világháború után két hullámban 183.085 német ajkú magyar állampolgárt telepítettek ki.¹⁶⁴ Az első szakaszban kitelepítettek egyébként Németország amerikai megszállási övezetébe kerültek, ők körülbelül 136 ezren voltak. Az ördögi „tervet” tehát először csak részben sikerült teljesíteni. Ezért 1947 tavaszától újabb német csoportokat (több mint 50 ezer főt) telepítettek ki, de már Németország szovjet megszállási övezetébe. Volt egy megállapodás az SZDP és a Kommunista Párt között, hogy a két párthoz tartozó, valamint a valamelyik szakszervezeti tagjaként nyilvántartott német nemzetiségűeket nem telepítik ki.¹⁶⁵ Zentai – aki Bechtler Péterrel együtt tanúja volt a „nagy zabrálásnak,”¹⁶⁶ mélységes csalódottságát fejezi ki amiatt, hogy a kommunisták nem tartották be az egyezséget. Az első periódusban ugyan sikerült még töröltetni a szociáldemokraták többségét a listáról. A SZEB azonban elégedetlen volt a még 1946-ban jobbra az amerikai zónába kitelepített körülbelül 136 ezres létszámmal, hiszen az 1941-es népszámlálás alapján ennek többszöröse volt azoknak a magyarországi lakosoknak a száma, akik vagy német anyanyelvűnek vagy német nemzetiségűnek vallották magukat. Márpedig a potsdami egyezmény a teljes németiség kitelepítését írta elő. Így azután a magyar hatóságok új tervet készítettek, melyet Rajk László terjesztett a kormány elé. Zentai Vilmos, aki ekkor honvédelmi államtitkár volt, ellene szavazott, mégis végrehajtották a kitelepítés új tervét. Zentai mélységes csalódottsággal írja emlékirataiban, hogy ebben a második, 1947-es kitelepítési hullámban már zömmel szociáldemokrata és szakszervezeti tag német munkásokat telepítettek ki,¹⁶⁷ ráadásul a szovjet zónába.

Így azután a második világháború után és a magyar állam összeomlása nyomán a korábbi szociáldemokrata nemzetiségi politika egyik célja nem valósulhatott meg: nem sikerült megtartani a magyar többségű településeket sem, a kölcsönös kényszer-kitelepítések nyomán új sérelmek születtek, nem lett semmi a Duna-völgyi népek

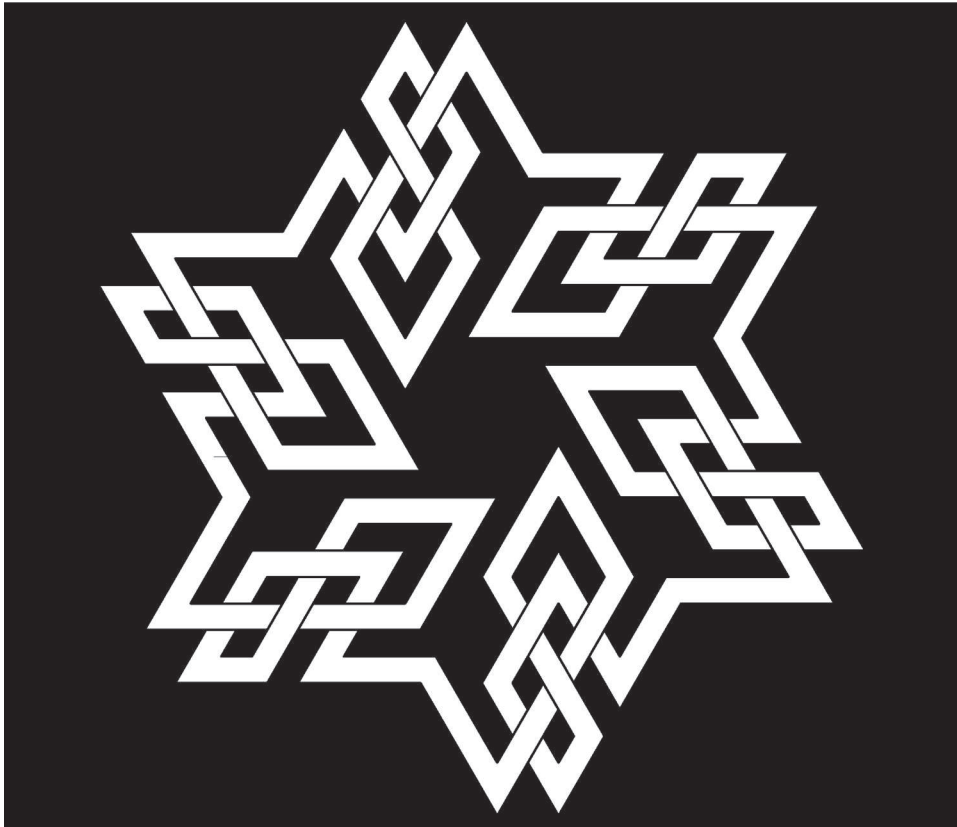
jó szomszédsgai viszonyából (nem is beszélve a „konföderációról”), a nemzeti kisebbségi jogok – köztük a hazánkban maradt igen csekély létszámú németeké – pedig a szovjet befolyási övezet egyetlen tagországában sem érvényesülhettek, csakúgy, mint általában az emberi jogok.

JEGYZETEK

- 1 Idézi: SCHLETT István: A szociáldemokrácia és a magyar társadalom 1914-ig, Budapest, Gondolat, 1982. 90.
- 2 A magyar szociáldemokrácia kézikönyve... *i. m.* 394.
- 3 *Uo.* 369–370.
- 4 *Uo.* 381–383.
- 5 ZENTAI (Zuschlag) Vilmos: Emlékiratok, kézirat, 85.
- 6 A magyar szociáldemokrácia kézikönyve... *i. m.* 395–396.
- 7 *Uo.* 388–389.
- 8 *Uo.* 361–362.
- 9 *Uo.* 403–405.
- 10 *Uo.* 354.
- 11 Varga Lajos: Viták és ellentétek az MSZDP 1900-ban történt szakadásának előestéjén (In: Párttörténeti Közlemények, 1983. december, 8.
- 12 A magyar szociáldemokrácia kézikönyve... *i. m.* 485–487.
- 13 ZALAI Katalin: Fondismertető (In: *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Szociáldemokrata Párt iratainak repertórium 1890–1948*, (szerk.: Horváth Julianna, Szabó Éva és Zalai Katalin) Napvilág Kiadó, é. n. 13–42.)
- 14 *Uo.*
- 15 *Uo.* 25.
- 16 A magyar szociáldemokrácia kézikönyve... *i. m.* 349–350.
- 17 Varga Lajos: Viták és ellentétek az MSZDP 1900-ban történt szakadásának előestéjén (In: Párttörténeti Közlemények, 1983. december, 8–9.
- 18 A magyar szociáldemokrácia kézikönyve, (Szerk.: Varga Lajos) Napvilág kiadó, 1999. (384–385.)
- 19 ZALAI Katalin: *i. m.* 32.
- 20 ZENTAI: *i. m.* 82.
- 21 *Uo.*
- 22 *Uo.*
- 23 *Uo.* 86.
- 24 *Uo.* 84.
- 25 *Uo.* 86.
- 26 VARGA Lajos: Viták és ellentétek az MSZDP 1900-ban történt szakadásának előestéjén (In: Párttörténeti Közlemények, 1983. december, 35.
- 27 TILKOVSKY, Lóránt: A magyarországi szociáldemokrácia és a nemzeti problematika a két világháború között (In: *Múltunk*, 1994. 1–2.) 141–143.
- 28 *Uo.* 143.
- 29 *Uo.*
- 30 *Uo.* 144.
- 31 *Uo.* 145.
- 32 Idézi: TILKOVSKY, Lóránt: A magyarországi szociáldemokrácia és a nemzeti problematika... *i. m.* 144.
- 33 ZENTAI: *i. m.* 87.
- 34 *Uo.*
- 35 https://hu.wikipedia.org/wiki/Trianoni_b%C3%A9keszerz%C5%91d%C3%A9s
- 36 ZENTAI: *i. m.* 88.
- 37 *Uo.* 87.
- 38 TILKOVSKY Lóránt: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tevékenysége a német nemzetiség körében (In: *Párttörténeti Közlemények*, 1982. 4.) 69.
- 39 *Uo.* 65.
- 40 ZALAI Katalin: *i. m.* 32.
- 41 A Német Titkárság iratai között szerepel 1928. január 3-i keltezéssel, Bechtler Péter aláírásával a német Landeskomité meghívója az asztalos szakszervezet Népszínház utca 16. alatt található székházába a magyarországi német szociáldemokraták országos konferenciájára. Napirenden szerepelt 1. A német Landeskomité jelentése előadó Bechtler Péter elvtárs 2. Politikai és gazdasági helyzet. Előadó: Malasits Géza 3. Szervezeti kérdések: Zuschlag Vilhelm 4. Önkormányzati politika: Nikolaus Kertész.
- 42 TILKOVSKY Lóránt: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tevékenysége a német nemzetiség körében... *i. m.* 78.
- 43 *Uo.*
- 44 *Uo.* 65.
- 45 TILKOVSKY, Lóránt: A magyarországi szociáldemokrácia és a nemzeti problematika... *i. m.* 119.
- 46 TILKOVSKY Lóránt: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tevékenysége a német nemzetiség körében... *i. m.* 68.
- 47 *Uo.* 96.
- 48 ZENTAI: *i. m.* 124.
- 49 *Uo.* 111.
- 50 *Uo.*
- 51 TILKOVSKY Lóránt: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tevékenysége a német nemzetiség körében... *i. m.* 65.
- 52 *Uo.* 99.
- 53 *Uo.* 99–100.

- 54 *Uo.* 74.
 55 *Uo.* 67.
 56 *Uo.* 71.
 57 ZENTAI: *i. m.* 92.
 58 A soroksári Knaller Győző korábban a Peidl-kormány nemzetiségügyi minisztere volt, majd ő lett a Német Bizottság első titkára, 1927-ig, amikor betegsége, majd nem sokkal később bekövetkező halála miatt a Német Titkárságban Bechtler Péter, míg az Országgyűlésben Malasits Géza vette át tőle ezt a szerepet.
 59 ZENTAI: *i. m.* 93.
 60 TILKOVSKY, Lóránt: A magyarországi szociáldemokrácia és a nemzeti problematika... *i. m.* 145. Az MSZDP parlamenti frakciója 1923. december 18-i ülésének jegyzőkönyvét PIL 658. f. 3.cs.1.ő.e.
 61 TILKOVSKY, Lóránt: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tevékenysége a német nemzetiség körében... *i. m.* 84.
 62 *Uo.* 103.
 63 *Uo.* 68.
 64 *Uo.* 73.
 65 *Uo.* 65.
 66 *Uo.* 73.
 67 *Uo.* 84.
 68 *Uo.* 92.
 69 *Uo.* 97.
 70 *Uo.* 88.
 71 TILKOVSKY, Lóránt: A magyarországi szociáldemokrácia és a nemzeti problematika... *i. m.* 146.
 72 *Uo.* 147.
 73 TILKOVSKY, Lóránt: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tevékenysége a német nemzetiség körében... *i. m.* 98.
 74 *Uo.*
 75 *Uo.* 99.
 76 TILKOVSKY, Lóránt: A magyarországi szociáldemokrácia és a nemzeti problematika... *i. m.* 148.
 77 TILKOVSKY, Lóránt: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tevékenysége a német nemzetiség körében... *i. m.* 93.
 78 *Uo.* 97.
 79 TILKOVSKY, Lóránt: A magyarországi szociáldemokrácia és a nemzeti problematika... *i. m.* 145.
 80 *Uo.* 148.
 81 *Uo.*
 82 *Uo.* 147.
 83 *Uo.* 146.
 84 *Uo.* 148.
 85 *Uo.* 147.
 86 *Uo.* 145.
 87 TILKOVSKY, Lóránt: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tevékenysége a német nemzetiség körében... *i. m.* 94.
 88 *Uo.*
 89 *Uo.*
 90 *Uo.* 103.
 91 *Uo.* 94.
 92 *Uo.* 89.
 93 *Uo.*
 94 ZENTAI: *i. m.* 99.
 95 *Uo.* 101.
 96 *Uo.*
 97 *Uo.* 103.
 98 Buchinger mondta: „a Volksbund a németek ötödik hadoszlopa”.
 99 TILKOVSKY, Lóránt: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tevékenysége a német nemzetiség körében... *i. m.* 106–107.
 100 TILKOVSKY, Lóránt: A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon a második világháború időszakában (In: Párttörténeti Közlemények, 1983. 4.) 63–64.
 101 TILKOVSKY, Lóránt: A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés... *i. m.* 65.
 102 *Uo.* 48.
 103 *Uo.* 45.
 104 *Uo.* 46.
 105 *Uo.* 48.
 106 *Uo.*
 107 ZENTAI: „A német nyelvű szociáldemokraták céljai és követelése Magyarországon”.
 108 *Uo.* 49.
 109 *Uo.* 63.
 110 *Uo.* 57.
 111 *Uo.* 53.
 112 *Uo.* 46.
 113 *Uo.* 58.
 114 *Uo.* 64.
 115 *Uo.* 58.
 116 *Uo.* 51.
 117 *Uo.* 55.
 118 *Uo.* 58.
 119 *Uo.* 45.
 120 Közülük körülbelül 100 ezer főt 1945-ig besoroztak a német hadseregbe, 1944–45-ben pedig további körülbelül 190 ezer fő menekült el Németországba.
 121 TILKOVSKY, Lóránt: A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés... *i. m.* 61.
 122 *Uo.* 63.
 123 *Uo.*
 124 *Uo.* 78.
 125 *Uo.* 66.
 126 *Uo.*
 127 *Uo.* 66–67.
 128 „uralkodó nép”
 129 TILKOVSKY, Lóránt: A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés... *i. m.* 67.
 130 *Uo.* 70.
 131 *Uo.* 79.
 132 *Uo.* 70.
 133 *Uo.*
 134 *Uo.* 73.
 135 *Uo.* 68.
 136 *Uo.* 69.
 137 *Uo.* 67.
 138 *Uo.* 72.

- 139 *Uo.* 74.
 140 *Uo.* 74–75.
 141 *Uo.* 59.
 142 *Uo.* 65.
 143 L. NAGY Zsuzsa: A Polgári Demokratikus Szövetség, <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/88-04/ch14.html>
 144 TILKOVSKY, Lóránt: A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés... *i. m.* 77.
 145 VIDA István: Fejezetek a Független Kisgazdapárt Történetéből (1930–1956): http://real-d.mtak.hu/823/1/Vida_2001_1.pdf, 108.
 146 *PI Arch.* 658. f. 5/250. A Magyar Együttműködés Bizottságának programja. Idézi: TILKOVSKY, Lóránt: A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés... *i. m.* 77.
 147 ZENTAI: *i. m.* 123–124.
 148 TILKOVSKY, Lóránt: A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés... *i. m.* 78.
 149 *Uo.* 63.
 150 *Uo.* 78.
 151 *Uo.* 80.
 152 Ld. L. NAGY Zsuzsa: A Demokratikus Polgári Szövetség, <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/88-04/ch14.html>
 153 TILKOVSKY, Lóránt: A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés... *i. m.* 80.
 154 ZENTAI: *i. m.* 128.
 155 GÁBOR Róbert: Az igazi szociáldemokrácia (Küzdelem a fasizmus és kommunizmus ellen) (1944–1948), Századvég Kiadó, 1998. 41–43.
 156 *Uo.* 44.
 157 *Uo.* 46.
 158 *Uo.* 45.
 159 *Uo.*
 160 *Uo.* 44.
 161 *Uo.* 41.
 162 *Uo.* 45.
 163 NIEDERHAUSER Emil: A németiség nehez útja. (In: *Regio . Kisebbség, politika, társadalom* 1998. 9. évf. 2. sz.) <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00032/pdf/13.pdf>
 164 <http://www.rieth.hu/Gyermekkor/Volksbund.htm>
 165 ZENTAI: *i. m.* 131.
 166 *Uo.* 133.
 167 *Uo.* 144.

Magyar orvosok érdekvédelmi mozgalmai

A keresztény gyógyító és szegénygondozó szerzetesrendek az igényeknek megfelelő létszámban képeztek ki gyógyító és betegápoló testvéreiket, akik a korabeli főiskolákon és egyetemeken valamilyen más tanulmányok mellett (vagy után) iratkoztak be orvosi tanulmányokra. A népes karok mellett az orvosi fakultáson alig-alig végzett néhány orvosdoktor. Ezek többsége más területen működött, életútjuk ismertetésénél megjegyezték, hogy „mellesleg” orvosi oklevelet is szereztek. Az 1240. évi, II. Frigyes német-római császár által kiadott rendelet pontosan meghatározta az orvosok alkalmazásának feltételeit: városi vagy vármegyei orvosként felelős volt a köztisztaságért, a közintézmények és patikák ellenőrzéséért, a szegény betegek ellátásáért, járvány esetén a megfelelő elkülönítő rendelkezések meghozataláért. A megbízó köteles volt – kölcsönös megegyezés szerint – fizetést adni, gondoskodni az elszállásolásról, rendelési lehetőségekről, beteghez való szállításáról, valamint az orvos megélhetését biztosító „szolgálati” termőföldet juttatott neki. Ezekért az orvos ingyen gyógyította az igazolt szegény betegeket, a gyógyszereket pedig a patika térítés nélkül szolgáltatta ki. Itt volt egy megkötés: az orvos nem lehetett gyógyszerész, valamint a patikus nem végezhetett gyógyító tevékenységet. Az orvosok a tehetős betegektől – a városi magisztrátus által megállapított – taxa szerint kérhettek kezelési költséget. Az orvosok, a hatósági fizetésük mellett nem sok pénzt kerestek, mert a betegek a legritkább esetekben fordultak betegségükkel orvoshoz. Már a 15/16. században sok panasz volt a vidéki orvosokra, hogy megélhetésük érdekében malmokat üzemeltettek, állattenyésztéssel, bérföldeken mezőgazdasággal foglalkoztak. Ez utóbbi tevékenység még a 19/20. század elején is vádként szerepelt.

A 18. századig a magyar korona területén kínzó orvoshiány volt, tudunk olyan időszakról, amikor 15-20 orvos működött városainkban, inkább sebész céhek látták el a betegeket. Az utóbbiak szigorú ártábla szerint működtek. A 18. században a felvilágosult monarchiák – Ausztria, Porosz- és Oroszország – birodalmaikban olyan törvények megalkotását szorgalmazták, amely rendezte a gazdaság, az oktatás, a közigazgatás, a közegészségügy helyzetét, abszolút hatalmuk lévén és a tényleges polgárság hiányában ezt maguk és törvényhozó testületeik segítségével valósították meg. A Habsburg Birodalom területén, az elrendelt országos felmérések szerint – az 1740-es években – sok magyar vármegyében nem volt orvos, az adott területen letelepedett katonatorvosoknak sem volt diplomája, a törvényben meghatározott feladatokat vizsgázott sebészek látták el. Már ekkor panaszként jelentkezett, hogy a vármegyék rosszul fizetnek, a törvényben megállapított javadalmakat és juttatásokat nem biztosítják. Gyakori volt a hivatalban levő orvos „elcsábítása”, néha alig volt különbség a két fizetés között. Az orvosok többsége – mintegy 50%-a – inkább városokban élt, ahol rendezett viszonyok voltak, különben is, itt nagyobb lehetőség nyílt magánpraxis folytatására. Több orvos, a biztos megélhetés miatt, protestáns kollégiumokban, tanárként működött (például Pápai Pariz Ferenc, Hatvani István stb.), emellett magánpraxist is folytatott.

Ebben a korban inkább az orvos- és az álláshiány volt jellemző, az eltérő fizetés inkább a 19. században került előtérbe. Ez indította el a magyar orvosok elvándorlását, ami nemcsak Nyugat-Európa felé irányult, de a felzárkózó cári Oroszország is hatalmas pénzekért szerződtetett német, porosz, francia és magyar orvosokat. És ilyen lehetőséget nyújtott a Török Birodalom, s az amerikai kontinensre történő kivándorlás is. Ebben a korszakban az alacsony fizetések mellett a munkaalkalom hiánya játszott még szerepet.

(Az orvostársaságok és a szakmai érdekvédelem) Az európai és a hazai orvostársadalom összefogó ereje – függetlenül létszámától és testületi megosztottságától – a testületi és a továbbképzési törekvés volt. Az egyetemek orvosi kara a középkorból származó szabályaik szerint minden végzett vagy hatáskörükben élő végzett orvosdoktor – megfelelő összeg lefizetése után – orvosi karukba fogadtak, és ők egyenlő eséllyel indultak a dékáni és kari tisztségek elnyeréséért, ezen tisztségeket nem kizárólag csak a tanári testület tagjai tölthették be. A nyugat-európai egyetemi városokban valóban jóval nagyobb létszámban telepedtek le végzett orvosok, akik elsősorban praxisukból éltek. Az ilyen alapon szerveződött „orvosi karok” jelentősége a felvilágosult abszolútizmus korában elhomályosult, a különböző egyetemi reformok ezeket ugyan nem szüntették meg, csak éppen a kari és egyetemi tisztségek viseléséből a tanári karhoz nem tartozó tagokat vették ki. Ez a pesti orvosi karon 1834-ben következett be, de addig sem volt különösebb jelentősége, mivel az orvosi kar élén állt a kari igazgató, aki azonos volt a Helytartótanács egészségügyi osztályát vezető országos főorvossal, akinek általános rendelkezési joga volt gazdálkodási és tanulmányi ügyekben. Általában az egyetemi városokban sorra alakultak olyan orvosi társaságok, amelyek függetlenül az egyetemektől a szakmai haladás kérdéseinek megvitatását, a továbbképzést, „a kartársasság szellemét ápolták”, vállalták magukra. Ez utóbbi már fedi az érdekvédelmet. Az utóbbira lehetőséget adott az évenként megrendezésre került konferencia, ahol a tudományos előadások elhangzása mellett az orvostársadalom aktuális kérdéseit is megvitták.

A pesti orvosi kar 1834. évi átszervezése után Pesten és Budán mintegy száz nem egyetemi orvos éppen a „kartársasság ápolására” 1837. október 14-én életre hívta a Budapesti Királyi Orvosegyesületet”, amely az érdekvédelem kivételével az orvosi közélet minden területét felkarolta. Igaz, ezt az egyesületet a pesti orvosi kar idegenkedve fogadta, azzal azonban egyetértett, hogy az egyesület csak egyetemi végzettségű orvosokat fogadott be, sebészeket és gyógyszerészeket nem. A szabadságharc leverése után ez az orvostársaság lett a hazai orvostudomány megújítását célzó törekvések megszületésének és megfogalmazásának színtere, ez vált a magyar orvostársasági élet legfontosabb és legszínvonalasabb szervezetévé.

A hazai orvostársadalom és természettudományi szakemberek igényelték az országos tudományos találkozási lehetőséget, így alakult meg 1840-ben a Magyar Természettudományi Társulat, amely évenként országos találkozási lehetőséget biztosított a Magyar Orvosok és Természettudományi Vándorgyűlései sorozatnak, amely kongresszusi jelleggel, évente más-más városban igen népszerűvé vált, és valóban élénk eszmecsere és élénk vitákra adott lehetőséget. Itt már az értelmiséget foglalkoztató más kérdések is szóba kerültek, például az alkalmazási lehetőségek, az egységes fizetések kérdése, és így tovább. Ez a találkozási forma az önkényuralom éveiben vált igen lényeges helyé, így az orvosi érdekvédelem is központi kérdéssé lett.

A hazai közegészségügyi állapotokat rendező alaptörvények (1770, 1876, illetve ennek 1908. évi módosítása) az állam legfontosabb feladatai közé emelte a közegészségügyet, az orvosképzést, a közegészségügyi infrastruktúra – például a kórházügy – szélesítését. Ennek köszönhető, hogy a 18. század végén kb. 2-300 főre becsült orvos- és sebészlettszám 1841-ben – az első hiteles orvos-sebészösszeírás szerint – 2207 főre emelkedett. A fennálló törvény a vármegyéket, az önkormányzatokat kötelezte orvos, sebész és baba tartására, függetlenül a lakosság számától. 1851-ben a magyar korona területén is alkalmazták a birodalmi egészségügyi törvényt, amely már a lakosság létszámához igazodott, 8000 lakos után kötelező volt egy orvost alkalmazni. Már a reformkorban is vita tárgya az orvosok javadalmazása, hiszen az egyetemen, a kórházakban dolgozó orvosok

– kiegészítve a magánpraxissal – többszörösét keresték a vidéki orvosok fizetésének. Bugát Pál és köre egyenlő és nyugdíjképes fizetéseket akartak, ennek érdekében akár a magánpraxisról is lemondtak volna. Ebben a kérdésben döntés a kiegyezésig nem született, legfeljebb az érdekvédelmi küzdelmek váltak hevesebbé.

A kiegyezés után, az 1876. évi közegészségügyi törvény után fellángoltak az orvosi érdekvédelem küzdelmei. 1870-ben 2004 egyetemet végzett orvos és 2941 seborvos működött Magyarországon. A közegészségügyi törvény szerint az országban legalább 5600 hatósági orvosi állásra lett szükség. Az egyetemet végzett orvosok többsége hatósági orvosként működött, az üres állásokat sebészekkel töltötték fel. Az 1874. évi orvostudományi reform következtében megszüntették a hároméves seborvosképzést, emelték az orvostanhallgató létszámot. 1872-ben megnyitották a kolozsvári egyetemet, amely orvosi karral is rendelkezett. Évente kb. ezer orvost avattak fel.

Az 1876. évi XIV. tc., a közegészségügyi törvény 6 ezer főben állapította az orvosi körzetek lakossági létszámot, ennek megfelelő számú orvost kellett alkalmazni. A meghirdetett állások 30-40%-a – okleveles orvos hiányában – üresen maradt. Gondot jelentett, hogy az orvosok 51%-a városokban élt, főleg a nagyvárosokban és a fővárosban. Ezekben a városokban az orvosok 22%-a működött, a meghirdetett állások 60%-át seborvosokkal töltötték be.

A falusi orvosok többsége megélhetési gondokkal küzdött, magánpraxisra nem számíthattak, hiszen a nem biztosított betegek képtelenek voltak a minimális 10 krajcáros beteglátogatást kifizetni, nem beszélve a gyógyszerek költségéről. A községben dolgozó orvosok éves keresetének minimuma 180 korona, az átlag 1102 korona volt, míg a városban élő orvosok – itt élt a biztosított betegek 95%-a és a tehetősebb polgárság – minimális keresete 1500 korona, átlaga 2200 korona volt. A vidéki orvosok mozgalmi az előbbieken irányult: egységes fizetést és nyugdíjképesítést követeltek. Ez vezetett a Vidéki (községi) Orvostársaság megalakulásához, másfelől az orvosi mozgalmak erősödtek a politikai szervezetekben, valamint az orvosok részvétele a pártokban. A vidéki és a városi orvosok mozgalmainak érdekei több ponton (a nyugdíjkérdésben, az etikai és a területi érdekvédelem kérdéseiben) találkoztak, a magánpraxis kérdésében távolodtak (a városiak védtek, a vidékiek a nyugdíj és a magasabb fizetés megoldása után feladták volna). Az orvosi nyugdíj kérdését az 1863-as tátrafüredi Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésén Flór Ferenc vezette elő. És az a határozat született, hogy ezt az orvosok maguk oldják meg, saját nyugdíjukat banki takarékosággal kíséreljék meg biztosítani. A nyugdíjügy évtizedekig megoldatlan maradt, a vidéki orvosok szívesen feladták volna a magánpraxisukat az állami fizetésért és a nyugdíjjogosultságért. A jól kereső városi orvosok a Budapesti Orvosi Kör (1874) köré tömörültek, bár a banki megoldás olyan magas havi befizetéseket kívánt, amit teljesíteni nagyon nehéz volt.

A közegészségügyi törvény 1908. évi kiegészítése – a kornak megfelelő módosítás megtétele mellett – már az orvosmozgalmaknak volt köszönhető. Az 1908. évi közegészségügyi törvénymódosítás az orvostartás lélekszámát 5 ezer lakosban állapította meg, ez a bábák esetében 800 fő lett. Ennek megfelelően 300 községi orvosi, 1307 körorvosi körzetet állapítottak meg, hiszen az 1908. évi orvosösszeírás szerint Magyarországon 4925 orvos működött, de a kiegyensúlyozott betegellátáshoz 10-12 ezer orvosra lett volna szükség. Ez az orvostudományi újabb reformját, a képzési helyek gyarapítását sürgette. Így érett meg 1912-ben a debreceni és a pozsonyi egyetem megalapítása. Ekkor született az a döntés, hogy az állam szolgálatában álló (kórházi, körzeti és hatósági) orvosok nyugdíjjogosultakká válnak, hiszen az itt működők esélytelenné váltak a biztosító társasági orvosokkal szemben.

A 1900-as években erőteljessé vált a biztosítóintézeti betegellátás kiépítése, így az 1910. évi statisztika szerint a hazai orvostársadalom 35,4%-a valamilyen formában kapcsolódott a betegbiztosítókhoz, amely szervezetek igen magas fizetést nyújtottak, bár jóval nagyobb elfoglaltságot is igényelt ez a forma. Az 1908. évi törvény elutasította, hogy a betegbiztosítási orvos alkalmazások nyugdíjképesek legyenek, hiszen vidéken a legtöbb hatósági orvos valamelyik biztosítótársaság betegellátását is vállalta.

Az I. világháború komoly vérvesztést okozott a magyar orvostársadalomnak, a frontokon és hadifogságban 694 orvos vesztette életét, míg a hátszágban rendkívüli tehervállalást rótt a katonai szolgálatra be nem hívott orvosokra. A dualizmus válsága, a világháború nehézségei ismét felerősítette az orvosok politikai érdeklődését, egyre nagyobb számban vettek részt a politikai mozgalmakban, a radikális és baloldali szervezetekben. Ez lett a gyökere annak, hogy megnövekedett szociális érzékenységük, míg az orvostársadalmon belül kialakultak a baloldali és a jobboldali politikai szervezetek (pl. a MONE, MOVE), sőt gyakran szélsőséges politikai eszmékhez is csatlakoztak. Az I. világháborút követő területi elcsatolások belső orvosi migrációt okoztak: az első vilós adatokat tartalmazó felmérés (1920) adatai szerint a trianoni Magyarország területén 7,6 millió lakosból 4324 orvos volt, amely létszám 1926-ban 6068 lett.

A biztosítási jogszabályok egyesítése (1923), az 1927. évi XXI. tc. (az ún. Biztosítási törvény) megszületése valóban szélesítette a biztosítási betegellátás kereteit, jelentős számú orvost vont be főfoglalkozásúként ebbe a tevékenységbe. Viszont a mezőgazdasági lakosság biztosításának megoldatlansága (mintegy 1,3 millió lakos) nem javított a vidék orvos- és betegellátás színvonalán, sőt élesebb formákat öltött a város-vidék ellátási különbsége. Az ellátási gondok ellenére kedvezően alakult a hazai orvosok létszáma. Az 1938. évi statisztika szerint a 10 590 orvosból 5866 (58,2%) vidéken, illetve vidéki településen dolgozott. Budapesten, illetve városon élt 4734 orvos, az orvostársadalom 44,3%-a. Budapesten 2043 (19%) orvos működött. A magyar állam 1926-ban lakásépítési programmal akart a vidék orvosellátásán javítani, talán ennek köszönhetően változtak a vidék-város közötti arányok. Ennek ellenére az orvosállások 10,3%-a még betöltetlen volt, illetve a körorvosi helyeket helyettesítéssel biztosították. A felmérések szerint a városokban 25%-os orvosfelesleg mutatkozott, Budapesten ez 35%-os volt, a fővárosban átlagban 630 állás nélküli orvos élt. Kórházban működött (fő állásban vagy megbízással) 3456 orvos, az orvostársadalom 36,9%-a. A két világháború közötti kórházépítési programok következtében 1938-ban javult a hazai fekvőbeteg-ellátás: 304 kórház működött 48 898 betegágygal, 100 lakosra 504 betegágy jutott.

Sajnos az 1939. évi IV. törvény (zsidótörvény) módosította az orvosok jogegyenlőségét: az Orvosi Kamara 1939-ben még csak megjelölte a zsidó vagy zsidó származásúnak minősített orvosokat, még nem tiltotta el őket a hivatás gyakorlásától. A munkaszolgálat bevezetése, illetve az 1943. évi fajvédő törvények megszületése már a pályáról is eltiltotta a zsidó orvosokat, amin – elsősorban a frontra való kivezenyléstől való mentesítés érdekében – alig enyhített az a törekvés, hogy katonai szolgálatra vezényelt keresztény orvosok helyettesítésére „vezényelték” a munkaszolgálatra kényszerített zsidó orvosokat. Ez 1944. március 19-e után megszűnt, a zsidó orvosokat munkaszolgálatosként a frontvonalakra vezényelték, vagy megfosztva állásuktól a gettókba telepítették.

(Országos orvosi érdekvédelmi szervezetek) A 19. század utolsó évtizedének lényeges orvostársasági eseménye az Országos Orvosszövetség megalakulása (1897) volt, amely az érdekvédelmi és tudományos társasági életet kívánta összhangba hozni. Az 1890-es években végleg lekerült az országos orvosi értekezletek és találkozók napi-

rendjéről az erősen vitatott orvosi kamarai javaslat. 1889-ben a tátrafüredi Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésén ismét javaslat fogalmazódott meg az orvosi kamara ügyében, amelynek értelmében a gyógyító orvos, bármely területen is tevékenykedik, legyen az állam nyugdíjképes alkalmazottja, szakmai kérdésekben csak orvosi hatóságoknak felelős, kinevezését csak szakmai intézmények kezdeményezhetik, azok nevezik ki és mentik fel állásából. Högyes Endre 1894-ben javasolta a Magyar Orvostudományi Társaság megalapítását, amely egy szervezetten belül egyesítette volna az érdekvédelmi és tudományos tevékenységet. Végül ennek hatására alakult meg az Országos Orvosszövetség, amely hivatottnak nyilvánította magát minden tudományos és érdekvédelmi kérdés képviselőjére. Az Országos Orvosszövetséghez csatlakozott minden társaság és egyesület megtartotta autonómiáját, saját vagy sajátos tevékenységét. Megalkották az országos orvosnyilvántartást, csak ennek engedélyével folytathatott orvosi gyakorlatot, a Belügyminisztériummal kötött megállapodás értelmében kinevezéseknél mindig kikérték az Országos Orvosszövetség véleményét. Az Országos Orvosszövetség véleményező és javaslattevő szervezet lett. Tevékenységének első évtizedeiben valóban számos, a magyar orvostársadalom helyzetét javítani kívánó javaslattal élt. Jelentős szerepe volt az 1876. évi XIV. tc. 1908. évi módosításának kidolgozásában, a biztosítótársasági orvosi hálózat kiépítésében, az ipar- és munkaegészségügy fejlesztésében, az orvosi nyugdíjkérdés rendezésében, stb. Az Országos Orvosszövetséghez alig egy esztendő alatt az egész magyar orvostársadalom csatlakozott.

Az orvosi érdekvédelem célja, hogy minden orvos – bármilyen formában dolgozik is – az állam nyugdíjképes alkalmazottja legyen. Fontos igény tehát, hogy ez a nyugdíjjogosultság a magánorvosokat is érintse. Az érdekvédelem kiterjedt az orvosok szakmai tevékenységének értékelésére is, amit az Orvosszövetség szakmai bizottságai végezzenek, vitás kérdésekben független szakorvosi bizottságot kérjenek fel. Ezzel közel két évszázados vitára tennének pontot. Az Orvosszövetség orvosi segélyező egyesületei az önkéntesség alapján létesültek, feladatuk elsősorban az alacsony nyugdíjjal rendelkező idős orvosok segítése volt, a gazdasági világválság (1929–1933) idején pedig az állástalan orvosokat támogatták. A befizetési összegtől függően e támogatást kiterjesztették a családtagokra és a kiskorú árvákra is. E Keresőképtelen Orvosok Segítő Egyesülete mellett továbbra is jelentősnek bizonyult a nagy múltra visszatekintő Budapesti Orvosi Kör és Segítő Egyesülete, bár az előbbiekhöz képest létszáma és vagyoni helyzete erősen visszaesett.

A magyar orvostársadalom érdekvédelmi szervezeteit elsősorban a szabad társulás jellemezte, de meghatározó volt az ún. kamarai javaslat gondolata, amely – az ipari és kereskedelmi kamarákhoz hasonlóan – az orvostársadalmat egységes érdekvédelmi szervezetbe kívánta tömöríteni. Sajnos az Országos Orvosszövetség az érdekvédelem ezen formáját csak „felmegoldásként” teljesítette.

Az Orvosszövetség részbeni sikertelensége után 1936-ban valóban megalakult a Magyar Orvosi Kamara, amely minden orvos számára kötelező tagsággal rendelkezett, egészségügyi-orvosi kérdésben véleményező, javaslattevő és vétőjoggal rendelkezett. Orvosi tevékenységet csak kamarai tagsággal és engedéllyel lehetett vállalni, a szakmai-etikai kérdésekben az állam csak a Magyar Orvosi Kamara megfelelő bizottsági véleményét fogadta el. A Magyar Orvosi Kamarát – a későbbi éles bírálatok ellenére – a magyar orvostársadalom örömmel fogadta. A második világháború éveiben sok rossz politikai jellegű határozatot hozott, így 1945 után joggal oszlatták fel.

(*A második világháború utáni évtizedek*) 1945 után új helyzet alakult ki az orvosi érdekvédelem területén, háborús szerepük miatt feloszlatták a jobboldalinak minősített szervezeteket (MONE, MOVE, Magyar Orvosi Kamara), míg több tudományos társaság esetében ez vitatható. A feloszlott és a megmaradt orvosi társaságok két csoportot képeztek: az MTA keretén belül, általában az egyes osztályok által irányított szakorvosi társaságok – például Magyar Belorvosi Társaság, Korányi Sándor Társaság stb. – megmaradtak, a többit teljesen megszüntették. Felszámolásra került a Magyar Orvosszövetség is. A társaságok felszámolásával vagyoniukat, ingatlanait államosították, így a 110 éves múltra visszatekintő Budapesti Orvosegyesület székházába a Szovjet Orvosi Dokumentációs Intézet, illetve az Orvosok Szabad Szakszervezete költözött. A Magyar Orvosok Szabad Szakszervezete elvileg vállalta az érdekvédelmet, a tudományos élet szervezését, így a szakszervezeten belül – szakosztályi rendszerben – működtek a szakorvosi társaságok. Ez a forma az államhatalom által szigorúan ellenőrzött volt, és a régi társaságok kapcsolatrendszeréhez képest a nemzetközi kapcsolatok teljes megszakadását jelentette. Ebből a rendszerből kivették az orvosi érdekvédelmet, az orvosi nyilvántartást, a szakmai ellenőrzést, minden az Egészségügyi Minisztérium hatáskörébe került. A központi irányítási rendszerbe tartozott a körzeti orvosi hálózat is, minden álláshelyet központi irányítással töltöttek be. A legnagyobb gondot az orvosi fizetések jelentették, olyan alacsony szinten alapították meg, amiből megélni nehezen lehetett. Elvileg nem lehetett magánpraxist folytatni, de az állam szemet hunyt a „paraszolvencia” felett, bár időnként napirendre tűzték az orvosi „borravaló” ügyét, végleges határozatot nem hoztak. Vezető orvosi tisztséghez párt- vagy szakszervezeti ajánlás kellett, valójában az került kinevezésre, akit az MDP, illetve utóda, az MSZMP akart.

Már az 1950-es évek végén – a nemzetközi kapcsolattartás szempontjából – tarthatatlan lett a szigorú minisztériumi felügyelet, így 1966-ban az Egészségügyi Minisztérium Külsőkapcsolatok Főosztálya alárendeltségében megalakult a Magyar Orvostudományi Társaságok és Egyesületek Szövetsége, amely az akkor hozott társasági törvény értelmében tömörítette az újjáalakított orvostudományi társaságokat. Így az Egészségügyi Dolgozók Szakszervezetéből kiváltak az orvosi szakosztályok, nevükben önálló társaságokká válhattak. Hazai szaktudományi tevékenységükben nem korlátozták őket, csupán a külkapcsolatot, a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódásukat csak a MOTESZ vezetőségén keresztül intézhették. Így megmaradt az Egészségügyi Minisztérium felügyelete és befolyása. Ha korlátozottan is, de a magyar orvostársasági élet ismét bekapcsolódhatott a nemzetközi tudományos és társasági életbe.

Ez a forma jó lehetőséget biztosított – különböző együttműködési szerződésekkel – a szocialista és a kapitalista országokkal való kapcsolatépítésre, közös tudományos rendezvények (kongresszusok, nemzetközi részvételű konferenciák stb.) megvalósítására.

Az 1980-as években, a szocialista rendszer meggyengülésével párhuzamban, új lendületet vett az orvosi érdekvédelem, az orvosi tevékenységet és hivatást védő szervezkedés. Még 1988/89-ben megindult a Magyar Orvosi Kamara (MOK) újjászervezése, bár időt igényelt a bírósági bejegyzés, s a politikai küzdelem a Kamarát sem kímélte. Közel kétéves tárgyalás után a Népjóléti Minisztériummal olyan megegyezés született, hogy kamarai tagság nélkül nem lehet orvosi gyakorlatot folytatni. A Magyar Orvosi Kamara ma véleményező és javaslattevő szervezet az orvos- és egészségügyet érintő kérdésekben. Egy kérdésben, az orvosi fizetések ügyében az évek során minden erőfeszítés eredménytelen volt. Ez a kérdés a Kamara nélkül látszik rendeződni, bár igen későn, hiszen fiatal orvosaink zöme más országban keresett megoldást.

IRODALOM

- A Bpi Kir. Orvosegyesület centenárius évkönyve.* Bp., 1937.
- A Közkórházi Orvos Társulat 50 éve.* Bp., 1943.
- A Magyar Szent Korona Országainak Balneológiai Egyesülete. 1891. évi évkönyv. Bp., 1891.; Ua. 1891–1940. (évenkénti sorozat)
- Az Országos Közegészségügyi Kongresszus, Bp., 1895.
- Bezerédyné-Hencz-Zalányi: *Évszázados küzdelem hazánk egészségügyéért.* Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966.
- Demkó Kálmán: *Az orvosi rend története.* Bp., 1894.
- Dr. Huszár György: *A magyar fogászat története.* Bp., 1965.
- Gyógyászat 1879/1880. évi kötete.
- Győry Tibor: *Az orvostudomány története.* Orvosképzés, 1932.
- Győry Tibor: *Az orvostudományi kar története.* Bp., Egyetemi Nyomda, 1936.
- Kapronczay K. – Szemkeő E.: Az első magyar orvos társaságok. *Orvosi Hetilap*, 1977. 118. évf. 36. sz. 2164–2166.
- Kapronczay K.: A Budapesti Orvosi Kör. *Orvosi Hetilap*, 1985. 126. évf. 85. sz. 223–227.
- Kapronczay K.: Magyar orvostársaságok a 19. század második felében. *Orvosi Hetilap*, 1977. 118. évf. 42. sz. 2533–2536.
- Kapronczay Károly – Szemkeő Endre: A magyar orvostársaságok kialakulása és fejlődése a 19. században. In *Orvostörténeti Közlemények 87–88.* 1979. 140–155.
- Majer Ferenc Kolos: *Az orvostudomány története.* Bp., 1927.
- Orvosi Tár*, 1839. 21. sz.
- Orvosi Tár*, 1841. aug. 6. sz.
- Salamon Henrik: *A magyar fogászat története.* Bp., 1925.
- Semmelweis Orvostört. Szaklevéltár, Bpi Kir. Orvosegyesület Levéltára, 1837–1947. Igazgatósági jegyzőkönyvek.
- Semmelweis Orvostört. Szaklevéltár. Bpi Orvosi Kör Levéltára. 1874–1947.
- Semmelweis Orvostört. Szaklevéltár. Magyar Orvosok és Termvizsg. levéltára. Vándorgyűlések jegyzőkönyvei, 1841–1918.
- Szumowski, W.: *Az orvostudomány története.* Bp., 1939.
- Turán Bódog: *Az orvosi szervezkedés története.* Bp., 1907.

Veress László tevékenysége Törökországban, az előzetes fegyverszüneti egyezmény, illetve annak következményei

A kiugrásra kész Kállay Miklós miniszterelnök és bizalmi köre, több sikertelen kísérlet után, aminek célja Magyarország háborúból való kilépése volt, illetve amiket értelmiségi és újságíró magyar kiküldöttek próbáltak megkezdeni Európa semleges államaiban, sor került egy hivatalos diplomata, Veress László kiküldésére is. Mint hivatalos diplomata, Veress alkalmas volt arra, hogy a tárgyalásokat hivatalos szintre emelje, ezt jól mutatja, hogy elődei mind Isztambulban tárgyaltak az SOE (Special Operations Executive – Különleges Hadműveletek Bizottsága) tisztjeivel, míg ő, a kezdeti tárgyalásoktól eltekintve, amik szintén Isztambulban folytak, Ankarában vehette fel a kapcsolatot Sterndale Bennett személyével, aki ekkor az ankarai angol nagykövetség követi rangú diplomatája volt.

Veress László és Újváry Dezső tisztában voltak azzal, hogy a magyar kiugrással kapcsolatos tárgyalások megkezdésének alapvető formulája a feltétel nélküli megadás elfogadása. Viszont ezzel kapcsolatban a magyar kormánycsoport álláspontja egyértelmű volt: megadásról szó sem lehet, ameddig az angol–amerikai csapatok meg nem érkeznek a magyar határokhoz, vagy legalábbis meg nem közelítik azokat. A német megszállástól való félelem tükrében a magyar kormánycsoport hozzáállása helytálló.

(Veress László kiküldetése) Veress Lászlóra azért esett a választás a tárgyalások folytatása és hivatalos szintre emelése szempontjából, mert hivatalos diplomáciai ranggal rendelkezett, bár nem magassal. Megfelelő ürüggyel utazhatott ki, és emellett egy magas rangú diplomata kiküldése feltűnt volna a németeknek.¹ Az ürüggyel Veress, miszerint a szmirnai nemzetközi vásár magyar kiállításának megnyitására megy a kiállítandó anyagokkal,² könnyen megkapta a jugoszláviai átutazó vízumot a németektől.³ Meglehetősen körülményes vonatúton, Románián és Bulgárián keresztül jutott el Isztambulba.⁴

Veress László, aki a Külügyminisztérium sajtóosztályának beosztottja volt,⁵ útjára 1943 júliusában került sor, amikor Morgan őrnaggyal és Pálóczi-Horváth Györggyel bocsátkozott tárgyalásokba, kiküldésének célja pedig a tartós és szilárd kapcsolatok kiépítése volt a britekkel.⁶ Isztambulban az ott tartózkodó Frey András elvitte Pálóczi-Horváth Györgyhez, aki azonnal bemutatta Morgan őrnagynak, aki megnyugtatta: „*jó helyen van, a vonal hivatalos.*”⁷ A tárgyalások során Veress tapogatózott, a magyar kormány helyzetét próbálta felvázolni tárgyaló partnereinek, miszerint a németek kezükben tartják az országot, a nyilas mozgalom igencsak erős, a katonai kar nagy része nyilasokból áll, illetve, hogy a vezető réteg irtózik bármilyen kockázat vállalásától⁸. Hangoztatta, hogy szerinte a „népi erőkre” nem lehet számítani, mivel a modern fegyverek mellett minden „népi felkelés” kilátástalan eredménnyel járna, mert csak a magyar kormánynak van esélye arra, hogy a hadsereg egy részét a németek ellen fordítsa.⁹

Morgan őrnagy megelégedett Magyarország átállási szándékának egyszerű bejelentésével, illetve megismételte, amit korábban Ullein-Reviczkynek és Freynek ajánlottak, miszerint két vezérkari tisztet küldjenek Isztambulba, valamint, hogy információk átvételére Pálóczi-Horváth van kijelölve.¹⁰

A tárgyalások befejeztével Veress egyedül maradt Pálóczi-Horváthtal, aminek eredménye a magyar helyzetről való panaszkodás lett. Veress kijelentette, hogy bármilyen angol haderő jó lenne a magyar határnál, mert akkor a magyarok felajánlanák az addig annyira sürgetett feltétel nélküli megadást. Panaszkodott arra is, hogy a magyar kormány a feltétel nélküli megadást nem hajlandó felajánlani tárgyalási alpnak a szövetségeseknek, és szó sem lehet feltétel nélküli megadásról, amíg angol–amerikai csapatok el nem érik a magyar határt, vagy közel nincsenek.¹¹ Pálóczi-Horváth válaszában kifejtette, ezzel végeredményében nem kell várni addig, amíg angol, illetve szövetséges csapatok érnek a magyar határhoz. *„Dálnoki Veressre ez igen nagy hatással volt és ismételten megkérdezte, hogy fel lehetne-e ajánlani akár abban a pillanatban a feltétel nélküli megadást, amelyet adott időig konspiratív kezelnének a szövetségesek. Az igenlő válasz után Dálnoki igen boldognak mutatkozott és csak azt kérte, hogy a feltétel nélküli megadás elfogadására vonatkozó kijelentést szeretné felelős angol funkcionárius szájából is hallani. Ez meg is történt és Dálnoki Veress visszautazott.”*¹²

A feltétel nélküli megadás dilemmáját Pálóczi-Horváth által ismertetett párbeszédből kivehető javaslat oldotta meg. Eszerint mód van arra, hogy a feltétel nélküli megadást csak akkor hozzák nyilvánosságra, amikor annak végrehajtására lehetőség nyílik.

Az angolok feltételétől, miszerint küldjenek ki két katonatisztet tárgyalni, Kállay miniszterelnök mereven elzárkózott, így a tárgyalások meg is szakadtak. Az okokat, amik meghiúsították a két katonatiszt kiküldését, Kállay visszaemlékezése alapján ismertetem. A katonatisztek kiküldése láthatóan csak a katonai kapcsolatfelvételt volt hivatott előrébb mozdítani, és Kállay szerint egyáltalán nem szolgálta azoknak a tárgyalásoknak előre vitelét, amiért ajánlatukat megtették a brit és amerikai kormánynak.¹³ A legtöbb problémát mégis Kállay szemében Pálóczi-Horváth György jelentette, aki szerinte moszkvai ügynök volt, nem hivatalos diplomata, és mint civillel, katonatisztek nem is tudtak volna miről tárgyalni. Itt egy nagyobb ellentmondás figyelhető meg Kállay visszaemlékezésében, mert bár láthatóan ellenezte a katonatisztek kiküldését tárgyalni, és visszaemlékezése szerint Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök teljesen elzárkózott attól, hogy katonatisztek tárgyaljanak egy „civillel”,¹⁴ mégis Szombathelyi kijelölte az illetékes tisztet Tömösy Jenő alezredes¹⁵ személyében.¹⁶ Tömösy Jenő kiutazását az akkor már Szombathelyivel szemben teljesen bizalmatlanná vált Kállay Miklós elutasította.¹⁷

Frey András szóvá tette Pálóczi-Horváth „egyik angol főnökének” (valószínűleg Morgan őrnagynak) a magyar kormánycsoport Pálóczi-Horváth körül adódó problémáit, *„aki azt felelte rá, hogy politikai szempontból talán igaza van, ő azonban nem politikus, neki az a dolga, hogy minél több zavart okozzon az ellenség háta mögött. Effajta munkában, mondta, úriemberekre nem számíthat, azok nem akarják, de nem is tudnák őt segíteni, nem lévén tapasztalatuk a földalatti munkában, a kalandos vállalkozásokban. A forradalmár hajlandóságú emberek azonban szívesen állnak a szolgálatára, az ilyeneket fűtik a politikai szenvedélyek, ami erre a munkára különösen alkalmassá teszi őket.”*¹⁸

Ezzel tulajdonképpen el is dőlt a dolog; mivel hivatalos kapcsolatfelvételre nem volt lehetőség, csak „földalatti” szervek által, az SOE útján, nem volt más megoldás, mint folytatni a tárgyalásokat. Pálóczi-Horváthot elmozdítani nem tudták, mivel ő volt a magyar referens, előzőleg pedig már bemutatásra került, milyen szellemiségű munkatársak dolgoztak az SOE keretein belül. Mindenesetre én egy fontos oknak hozzátenném, amiért a két katonatiszt kiküldése nem történt meg, hogy a németek szemében biztos feltűnt volna két magas rangú katonatiszt kiküldése Törökországba. Ezzel tulajdonképpen, véleményem szerint, a német megszállás előbb történt volna meg.

Kállay terve az volt, hogy folyamatosan vonja vissza az orosz frontról a magyar hadsereget, ami katonai demonstrálás céljából segít a németeknek a balkáni megszállásban, olyan övezetekben, ahol Mihajlovics tábornok csapataival, később pedig az angol–amerikai partraszálló egységekkel sikerül majd kapcsolatot teremteni. Idővel azonban nyilvánvalóvá vált, hogy nem sikerül az oroszok előrenyomulását lelassítani a német csapatoknak, így új tervekre volt szükség. Kovács Imre szerint az egyik feltételezés azon alapult, miszerint az egyik komolyabb vereség megdönti a jelenlegi rezsimit Németországban, és kompromisszumos békére kerül sor. A másik feltételezés szerint pedig az volt, hogy a britek, egyensúlypolitikájukhoz híven, nem engedik át Közép-Európát a szovjeteknek¹⁹, ha ezek egyike sem valósul meg, akkor egy hadsereg a Kárpátok vonalán feltartóztathatja a szovjet erőket, akik közvetlen Németország irányába nyomulnának előre, majd a németek felett aratott győzelmük után ki lehet velük egyezni.²⁰ Mindenesetre Kállay nem számolt az átkarolással, Titóval, a jelentős szovjet erőkkal, amiket feltartani nem lehet.

A hadi helyzet ekkor jelentősen módosult, és a magyar kiugrás nem érdekelte a briteket, ezért ultimátumot küldtek Kállaynak, miszerint ha augusztus közepéig nem teljesíti kívánságait, a tapogatózó megbeszéléseket a maguk részéről befejezettnek tekintik. Kovács Imre szerint Kállay nem remélt sokat az isztambuli vonaltól, de addig nem akarta azt a részt feladni, amíg nem sikerül egy új vonalat kiépíteni Svájcban keresztül az amerikaiak felé.²¹ Ezért Veress Lászlót gyorsan visszaküldték Isztambulba.

A Kállay-kormányban jelentős változást eredményezett Mussolini bukása, ami után a magyar kormány elhatározta, a béketapogatózást hivatalos útra viszik.²² Kállay ezért 1943 augusztusában hozzájárult, hogy jelöljenek ki egy vezérkari tisztelet az isztambuli tárgyalások folytatására, illetve, hogy hatalmazzák fel Veress, folytassa tárgyalásait a brit kormány megbízottaival a kapcsolatok szorosabbá tétele érdekében. A külügyminisztérium utasította Veress, közölje Isztambulba, mielőtt a katonai szakértőt kiküldik, hogy a magyar kormány szeretné tudni, milyen kérdések kerülnek tárgyalásra, mivel lehetőségeit a németek ellenőrzése mellett a hazai ötödik hadosztály befolyása is korlátozza.²³

Veress László, miután augusztus 7-én megérkezett, közölte Isztambulban, hogy egy csoport nevében beszél, ami a miniszterelnökből (Kállay Miklós), a belügyminiszterből (Keresztes-Fischer Ferenc), a vezérkar főnökéből (Szombathelyi Ferenc) és a külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjéből (Ullein-Reviczky Antal) áll. Ez a csoport tájékoztatni kívánja a szövetségeseket, miszerint Magyarország elfogadja a feltétel nélküli megadás elvét, illetve mindent megtesz annak mielőbbi megvalósítása érdekében.²⁴ Veress ígéretet tett, miszerint közlést, miszerint a Kállay-kormány felajánlja az angol kormány közvetítésével a szövetségeseknek Magyarország feltétel nélküli megadását, rövidesen a Kállay-kormány írásban elfogja juttatni Isztambulba.²⁵

Veress László meg volt győződve arról, hogy Magyarország helyzetén csak a feltétel nélküli megadás segíthet, ezért vállalta a kezdeményezés kockázatát, és Újváry Dezsővel közösen fogalmazta meg a szövetségesek számára a magyar kormány közlését. Veress azon szándékáról, miszerint bejelenti a szövetségeseknek Magyarország feltétel nélküli megadását, informálta a budapesti külügyminisztériumot is, Budapestről pedig megkapta a felhatalmazást egy rejtjeles táviratban, ami szerint „Vásárolja meg a Times elveszett számait”.²⁶

De tett egy teljesíthetetlen ígéretet is; azt állította, hogy a magyar hadsereg felkészült az ország határainak védelmére a németek ellen, emellett a szövetségesek rendelkezésére bocsátja repülőtereit, más katonai berendezéseit.²⁷ Minden vonatkozásban együttműködik a szövetségesekkel annak érdekében, hogy az ország megszállását megkönnyítse a

szövetségesek által.²⁸ Hogy a Veress által tett ígérek a feltétel nélküli megadáson felül nem a magyar kormánycsoport nevében történt, Kállay Miklós és Kovács Imre visszaemlékezése is igazolja, akik szerint itt csupán annak, a már többször említett, üzenetnek átadásáról esett szó, miszerint Magyarország megadja magát a szövetségeseknek, amint az angol–amerikai csapatok elérik az ország határát.²⁹

Veress állításait Újváry Dezső magyar konzul hivatalosan is megerősítette.³⁰ Az ügyről táviratban történt jelentés, amit Londonba és Ankarába juttattak el az illetékes SOE-tisztek. A brit külügyminisztérium válaszában kifejtette, hogy a Veress által tett ajánlatot meg kell erősíteni és hitelesíteni. Ennek módja, hogy a lisszaboni magyar követ felkeresi a lisszaboni angol nagykövetet, ismételje meg szó szerint a közlést, továbbá közölje, hogy a magyar kormány Veress Lászlót bízta meg a tárgyalással. Veress erről rejtjeles sürgönyt küldött Budapestre, néhány napon belül pedig a magyar követ megerősítette és hitelesítette Veress állításait Lisszabonban.³¹

Így az üzenetet továbbították Sir Hugh Knatchbull-Hugessennek, aki ekkor Anglia ankarai nagykövete volt, és aki ismertette a Foreign Office-szal. Sir Knatchbull-Hugessen felhatalmazást kapott, hogy Sterndale Bennettet, a nagykövetség követi rangú diplomatáját küldje Isztambulba a tárgyalás folytatásának céljából. Veress László, Újváry Dezső és Sterndale Bennett³² között augusztus 20-án³³ került sor a találkozásra, és mindhárman egyetértettek a feltétlen megadással kapcsolatban.³⁴ Veress és Újváry személyes biztosítékot adott afelől, hogy az említett négy személy, a miniszterelnök, belügyminiszter, vezérkari főnök és a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője képviseli a végrehajtott hatalmat Magyarországon, terveiket pedig a kormányzó támogatja.³⁵

Veress támogatói között megnevezte Náday tábornokot, az első hadsereg akkori parancsnokát, Nagybacsoni Nagy Vilmost, volt honvédelmi minisztert és Kádár Gyula ezredesét, a hadügyminisztérium elhárítási osztályának vezetőjét. Sterndale Bennett számára nem lehetett megnyugtató, hogy Veress támogatói között megnevezte a korábbi honvédelmi minisztert is. Mindezek ellenére az ankarai brit nagykövetség a közeledést komolyan tekintette, ami nyomán a külügyminisztérium úgy vélte, érdemes foglalkozni az ajánlattal, illetve fenntartani a kapcsolatot Veresssel.³⁶ Újváry Dezső és Veress László, a magyar kormánycsoport részéről felmerültek bizonyos kívánságok, Sterndale Bennett pedig elmondta álláspontját, mit érdemes felvetnie a magyar kormánycsoportnak a későbbiekben.³⁷

Sterndale Bennett azon kérdésére, miszerint a megnevezett csoport képes lesz megvalósítani a megadást, Veress azt felelte, ez egy technikai kérdés, amire egy katonai szakértő tud felelni, akit a magyar kormány elküld a közeljövőben Isztambulba,³⁸ mivel most a megfelelő vezérkari tisztnél nincs kéznél, egy rádióösszeköttetést létesíthetnek Budapesttel. Veress kérte, hogy Sterndale Bennett továbbítsa a magyar kormány nyilatkozatát az angol kormányhoz, illetve annak óhajának is hangot adott, miszerint az előzetes feltételeket a magyar kormány lehetőleg minél előbb kapja meg.³⁹ Eckhardt Tibor visszaemlékezésében olvasható, hogy a jelen lévő Morgan őrnagy kifejtette véleményét, miszerint Magyarországnak most „pozitív tettekkel kell bizonyítania megadási szándékának komolyságát”. Azonban az ezzel ellentétes álláspont győzött, és Veress üzenetét továbbították Londonba azzal a javaslatlall, hogy a feltétel nélküli megadás lehetőségét nem kellene veszélybe sodorni túlzó törekvésekkel.⁴⁰ Megjegyezném, hogy, mint az SOE beosztottja, Morgan őrnagy „pozitív tettek” alatt valószínűleg a németek ellen lefolytatott szabotázs-akciókat értette, ami részéről teljesen érthető, ha figyelembe veszem, mi volt az SOE, előző fejezetek során bemutatott feladatköre.

London, miután kézhez kapta Veress üzenetét, először arra utasította a brit követséget, állapítsa meg, a magyar tárgyalópartnernek volt-e felhatalmazása nyilatkozni a feltétel

nélküli megadásról, ugyanis el kellett oszlatni mindkét fél kételyeit, hogy a megfelelő emberrel tárgyalnak-e.⁴¹

Mivel közel állt a fegyverszüneti egyezmény aláírása Olaszország részéről,⁴² Veress ajánlata nagy érdeklődést váltott ki Londonban.⁴³ Az állásfoglalás a brit külügyminisztérium részéről augusztus 23-án született meg, ami leszögezte, hogy a magyar kapituláció politikai és katonai szempontból egyaránt zavart keltene Németországban. Ha a példát Románia is követné,⁴⁴ Németország olyan válságos helyzetbe kerülne, hogy kénytelen lenne Magyarországot megszállni, ami máshonnan vonna el német csapatokat, és előnyös lenne katonai szempontból, mivel mindenképpen elősegítené a szövetségesek győzelmét. De a brit részről nyilvánvaló volt, hogy a magyar kormány valószínűleg tudja, mivel járna Magyarország kapitulációja, tudniillik az ország megszállásával. Mivel a szövetséges csapatok az ország határának közelében nem voltak, ezért segítségre nem számíthattak.⁴⁵

Legalkalmasabb időpontnak a magyar kapitulációra az olasz kapituláció idejét⁴⁶ tekintette a brit külügyminisztérium, mivel előnyös helyzetet jelentene Észak-Olaszországban, a szovjet fronton és, ahogy már volt róla szó, befolyásolná a többi csatlós államot is, főleg Romániát.⁴⁷ Az állásfoglalás tulajdonképpen katonai elemzés volt, ami a magyar kapituláció várható következményeit tartalmazta: „A legfontosabb követelésünk azonban, hogy a magyarok tagadjanak meg minden, területükön átvezető szállítási lehetőséget a németektől [...] További követeléseink közé kell tartoznia: meg kell szüntetni a Németországba irányuló szállításokat [...] Az oroszországi frontról vissza kell hozni a magyar légierőt, hírszerző lehetőségeket biztosítani Magyarországon. Úgy véljük, Magyarország pillanatnyilag vissza fogja utasítani mindazokat a követeléseket, amelyeknek teljesítése valószínűvé teszi a németek támadását. Ezért javasoljuk, Magyarország felszólítandó, hogy a szövetségesek támogatására irányuló jószándékát bizonyítsa azzal, hogy megszüntet minden együttműködést Németországgal, annak akcióit akadályozza és késlelteti, sőt esetleg kisebb mértékű szabotázst folytat.”⁴⁸

A moszkvai brit nagykövet augusztus 26-án tájékoztatta Molotovot, aki számos kérdést tett fel, hogy kit képvisel Veress László, illetve a brit kormánynak mi az álláspontja. Clark Kerr, moszkvai brit nagykövet válaszában kifejtette, hogy a brit kormányzat szerint Veress megbízatása figyelemre méltó, és amint további részletek lesznek ismertek, meg fogják azokat tárgyalni a szovjet kormánnyal. Molotov szeptember 1-én válaszolt hivatalosan, kifejtette, hogy a szovjet kormánynak nincs kifogása az ellen, hogy az angol követ meghallgassa, mit közölne Veress, emellett kifejezte kétségét Magyarország közeli kapitulációja felől.⁴⁹

Eden emellett azonnal tudatta a magyar kezdeményezést az amerikaiakkal és szovjetekkel, belefoglalva javasolt négyponos választát; először is, a brit kormány szeretne látni egy érvényesebb felhatalmazást. Másodszor Ófelsége kormánya elvárja a magyar kormánytól, hogy nyilvánosan jelentse be a feltétel nélküli megadás elfogadását és azt, hogy megteszi a szükséges lépéseket a legközelebbi lehetséges pillanatban.⁵⁰ Harmadszor, ha a magyar kormány úgy ítéli meg, hogy az idő még nem érett meg a nyilvános bejelentésre, azzal mutassa ki jó szándékát, hogy beszünteti az együttműködést a németekkel. Negyedszer, ha a magyar kormány egyetért a harmadik ponttal, a brit kormány készen állt a továbbiakat megvitatni egy magyar katonai személyiséggel.⁵¹

A javasolt szöveget, a magyar kinyilatkoztatással, hogy megadják magukat, amint az angol-amerikai csapatok elérik a magyar határt, elküldték Moszkvába, Washingtonba és Quebecbe, ahol Roosevelt és Churchill vett részt egy konferencián.⁵² Churchill a magyar kormány elhatározását bejelentette az 1943. augusztus 17–24. között ülésező

ún. „Quadrant”-konferencián^{53, 54} ahová augusztus 25-én érkezett meg Eden távirata.⁵⁵ Molotov és Churchill válasza alapvető pontokban tértek el. Molotov szeptember 7-i válaszában azt javasolta, hagyják ki a harmadik és negyedik pontot, mivel a szovjetek csak arról kívántak tudomást szerezni, hogy a magyar kormány meg akarja adni magát.⁵⁶ Churchill szintén szeptember 7-én küldött választ, amiben kifejtette, rendkívül előnyös lenne, ha a magyarok elszakadnának a németektől, de csak akkor, ha arra a megfelelő pillanatban kerülne sor, mert nem lehet megkockáztatni Magyarországot német megszállását.

Eden láthatóan aggódott, amiért Churchill nézetei⁵⁷ és a szovjet álláspont alapjaiban térnek el egymástól. Még szeptember 7-én válaszolt a miniszterelnöknek, érdeklődött Roosevelt véleménye iránt, viszont támogatta a szovjet véleményt.⁵⁸ Megírta a miniszterelnöknek, hogy figyelembe kell venni a szovjet véleményt is,⁵⁹ másnap pedig Churchill elfogadta az eredeti szöveget egy lényeges módosítással; a „megfelelő pillanatban” szavakat a 2. pontba kellett beilleszteni. Tehát a végső szöveg így szólt: „*Őfelsége kormánya elvárja a magyar kormánytól, hogy a megfelelő pillanatban nyilvánosan jelentse be, hogy elfogadja a feltétlen megadást.*”⁶⁰ Ekkor Eden táviratban közölte Molotovval, hogy a brit kormány véleménye szerint helyes megtartani mind a négy pontot.⁶¹ Az elhatározás így megszületett, és utasítások mentek Isztambulba, hogy adják át a szöveget Veress Lászlónak.⁶²

Az elfogadott szöveget továbbították Veress Lászlónak,⁶³ a feltételeket Sir Hugh Knatchbull-Hugessen olvasta fel különleges biztonsági intézkedések mellett, a Márvány-tengeren egy jachton szeptember 9-én. Újváry Dezső főkonzul mellett Magyarország részéről Frey András, angol részről pedig Sterndale Bennett követségi tanácsos, illetve Pálóczi-Horváth György, mint megfigyelő volt jelen.⁶⁴ Sir Hugh Knatchbull-Hugessen először felmutatta Eden táviratát, ami az ő felhatalmazását tartalmazta, majd a szövetséges hatalmak nevében tudatta vele, hogy Őfelsége kormánya „tudomásul vette” Magyarország közleményét, és felolvasta az „előzetes feltételeket”,⁶⁵ amiket Veress diktálás alapján jegyzett le.⁶⁶ Emellett közlésre került, miszerint az angol kormány tájékoztatta a szövetségeseket a magyar kormány feltétel nélküli megadásáról.⁶⁷

A feltétel nélküli megadásról szóló jegyzék (note verbale)⁶⁸ szerint a magyar kapitulációt titokban kell tartani addig, amíg a szövetségesek el nem érik a magyar határt, és akkor a szövetségeseknek és a magyar kormánynak egyszerre kell bejelentenie.⁶⁹ A magyar kormány vállalja, hogy fokozatosan csökkenti a németek katonai és anyagi támogatását, kivonja fokozatosan csapatait Szovjetunióból, és átszervezi a katonai vezetést, hogy az alkalmas legyen az átállás végrehajtására.⁷⁰ Ellen kell állnia minden olyan német kísérletnek, ami az ország elfoglalására irányul, illetve fel kell készíteni embereit a tűzszünetre.⁷¹ Az adott pillanatban Magyarországnak az összes erőforrását és létesítményét a szövetségesek rendelkezésére kell bocsátania, végül pedig egy alkalmas időpontban légi úton kiküldenek az országba egy missziót, illetve a folyamatos tájékoztatás és kapcsolat fenntartás érdekében rádiókapcsolatot kell létesítenie a szövetségesekkel.⁷² Mindezen feltételek elég ésszerűen hangzanak, azonban a szövetségesek nem mondtak le arról a jogukról,⁷³ hogy továbbra is bombatámadásokat intézzenek magyar területek ellen, amikor és ahol azt szükségesnek tartják.⁷⁴ De emellett nem szükséges bombatámadást intézni Magyarország ellen, amint a magyar kormány a megállapodás rá eső részét betartja, illetve amint a német szállítások megszűnnek Magyarországon keresztül.⁷⁵

Másnap az angol külügyminisztérium, illetve a londoni SOE-központ utasításai alapján az SOE magyar szekció megkezdte Veress kiképzését feladata elvégzése érdekében. Az első feladat az állandó és biztos kapcsolat megteremtése volt a Kállay-kormány és a szö-

vetségesek között. Ennek érdekében Veressnek magával kellett vinnie egy rövidhullámú adóvevő készüléket, amivel, szükség szerint, naponta érintkezésben állhatott az isztambuli SOE-szervezettel. Miután Veress erre vállalkozott, az SOE-személyzet egy, külön erre a célra kidolgozott, rejtjel rendszerre kioktatta.⁷⁶

Veressel továbbá közölték, miszerint ajánlatosnak tartja az angol külügyminisztérium, hogy a tárgyalások megkönnyítése érdekében a Kállay-kormány küldjön ki Isztambulba vagy Ankarába egy megbízható, beavatott diplomatát, akivel állandóan tárgyalni lehet. Emellett Az SOE hangsúlyozta, hogy a megadás lebonyolítása elsősorban katonai kérdés, aminek érdekében a magyar kormány készüljön fel, hogy katonai megbízottat küld ki, illetve, hogy Magyarország területén fogad egy angol vagy szövetséges katonai ejtőernyős missziót. Az SOE-tisztek kifejtették Veressnek azon álláspontjukat, miszerint a megadás lebonyolításához szövetséges katonai erőre lesz szükség, ejtőernyős, illetve légi úton szállított csapatokra, amit a szövetségesek akkor tesznek kockára, ha saját katonai megbízottaik azt jelentik a helyszínről, érdemes a kockázatot vállalni.⁷⁷

Veress válaszában kifejtette, hogy tulajdonképpen nem a teljes kormány megadásáról van szó, ugyanis Kállay miniszterelnökön, Ghyczy külügyminiszteren és Keresztes-Fischer belügyminiszteren kívül a kormány többi miniszterének nincs tudomása a fejleményekről. Erről csak Kállay és Ghyczy közvetlen környezete tud, például Szegedy-Maszák Aladár, annak néhány beosztottja, Bede István külügyi sajtófőnök. Horthy lényegében nem tud semmiről.⁷⁸ Emellett Veress elmondta, hogy Kállay miniszterelnök sem sziklaszilárd jellem, aki nem nagyon ért a világpolitikához, illetve hajlamos arra, hogy a könnyebb utat keresi. Kifejtette, hogy ezek után a rövidhullámú adás-vételeket ő fogja intézni, rejtjelezni, megfejteni, ebből kifolyólag meg lesz a lehetőség, hogy a neki szóló üzeneteket titokban tartsa, bizonyos dolgokat a magyar kormány tudta nélkül közölhessen az angolokkal, illetve bizonyos ügyekben kikérje tanácsukat. Ebbe az SOE-tisztek beleegyeztek, és megállapodtak abban, hogy háromféle üzenetváltás lesz: az első típus szerint az angol kormány által üzennek a szövetségesek a magyar kormánynak, a második típus szerint az ügy lebonyolításával megbízott SOE-tisztek üzennek a magyar kormánynak a részleteket illetően, illetve a harmadik típus szerint a magyar referens, Pálóczi-Horváth György fog üzeni, tanácsot adni Veress Lászlónak.⁷⁹

Veress László az angol álláspontot tartalmazó közlést ezután Budapestre vitte, majd rádióadón közölte az angolokkal, miszerint tájékoztatta a fejleményekről a kormányzót, a miniszterelnököt és a külügyminisztert.⁸⁰ A Veress László által Budapestre vitt leadó és kód egészen a német megszállásig zavartalanul működött,⁸¹ Horthy és Keresztes-Fischer tudtával és engedélyével.⁸²

A szovjet külügyminisztérium a fegyverszüneti megállapodásnak eredeti négy pont alapján történt elfogadására rezerváltan reagált.⁸³ Molotov szerint a magyarok feltétel nélküli kapitulációja „elkerülhetetlenül komoly gondokat okozna Németországnak”, és hangsúlyozta a szovjet külügyminiszter, hogy a gyors és határozott cselekvés megakadályozhatta volna, hogy a németek, illetve németbarát körök a zavarból felébredjenek, amit az olasz fegyverszünet okozott.⁸⁴

Néhány alapvető tény közlése szükséges egy teljesebb kép érdekében. Szeretném leszögezni, hogy a számtalan magyar kapcsolat felvételi szándékok közül csak és kizárólag a Veress László-féle második misszió volt az, amit hivatalos útra sikerült terelni. Ezt a következőkkel támasztanám alá: Sir Hugh Knatchbull-Hugessen ankarai angol nagykövet vele volt hajlandó kapcsolatba lépni, a többi magyar kiküldöttet Isztambulba

küldték angol külügyminisztériumi megbízásból, hogy az SOE szervezetével vegyék fel a kapcsolatot. Bár Pálóczi-Horváth György magyar referens, aki Isztambulban működött, és az SOE megbízottja volt, kezdetekben, amíg a kapcsolat nem volt hivatalos, tárgyalt Veress Lászlóval, a továbbiakban, amikor már hivatalos vonalról lehetett beszélni, mint „megfigyelő” volt jelen.

Emellett kiemelném, hogy pozitívan az angol külügyminisztérium csak Veress László közlésére reagált, és csak ezzel a kapcsolatfelvétellel voltak hajlandóak komolyabban foglalkozni. Mások kiküldésénél a reakció az volt, miszerint nem tárgyalhatnak hadban álló felekkel, csak és kizárólag a feltétel nélküli megadás doktrínáját fogadhatják el, minden más, Magyarország által támasztott feltétel elfogadása lehetetlen. Ennek tükrében az, hogy akkor hozzák nyilvánosságra a feltétel nélküli megadást, amikor a szövetségesek elérik a magyar határt, illetve a fokozatosság, ami a németekkel szembeni együttműködés megszüntetését jellemezte, és még sorolhatnám, igenis nagy eredménynek foghatóak fel. Ennek tükrében kijelenthetem, hogy ekkor már a szövetségesek részéről, noha addigi magatartásuk azt tanúsította, Magyarország német megszállásának minél előbbi kiprovokálása már nem volt cél.

A tárgyalás sikeressége nem cáfolható meg. Azonban a Kállay-kormány további hozzáállása, illetve az okozatok ismertetésének bemutatása, amiért nem sikerült az előzetes fegyverszüneti megállapodást érvénybe juttatni, a következő fejezet feladata.

(Az előzetes fegyverszüneti egyezmény után) Az 1943 szeptemberében megkötött előzetes megegyezés Olaszország szeptember 3-án történt kapitulációja után, amikor a lehetőség reális volt, miszerint az angol–amerikai csapatok hetek alatt elérhetik Magyarország határát.⁸⁵

Veress hazatérése után Ghyczy Jenő külügyminiszter úgy vélte, hogy Veress olyan kötelezettségeket vállalt, amiket a magyar kormány nem tud teljesíteni,⁸⁶ illetve, hogy Veress túllépte a hatáskörét, bőven többet ajánlott a szövetségeseknek, mint amire fel volt hatalmazva.⁸⁷ Kállay a feltétel nélküli megadás elfogadása ellen emelte fel szavát, mivel az sértette volna a nemzeti függetlenséget.⁸⁸ Az összeszokott „triász”, Keresztes-Fischer, Szentmiklóssy és Szegedy-Maszák a jóváhagyás mellett érveltek, fő érvük azon alapult, miszerint magyar kezdeményezésre létrejött egy diplomáciai megállapodás, ami túlmélt a titkosszolgálati beszélgetéseken,⁸⁹ amik főleg a szabotázscelemek végrehajtására sürgették a magyar kormányt. Legfőbb eredménynek azt tartották, hogy a megállapodásból sikerült kiiktatni az „azonnali kiugrásra” irányuló korábbi angol követeléseket, éppen ezért reményt nyújtottak a kapcsolatok későbbi elmélyítésére.⁹⁰

Másik problémát a feltétel nélküli megadás formulája jelentette, amit Kállay eleinte nem akart elfogadni, mivel az sértene a nemzeti függetlenséget. Keresztes-Fischer nyomatékos sürgetésére sikerült elérni, hogy Kállay elfogadja azt a formulát, miszerint „a magyar kormány hajlandó a Szövetségesek minden kívánságát teljesíteni”⁹¹, ha a szövetségesek hajlandóak kompromisszumra, és nem kell elismerni a feltétel nélküli megadást.⁹²

Végül Újváry Dezső szeptember 10-én megadta a szóbeli beleegyezést. Meg kellett erősíteni, hogy Újváry Dezső a magyar kormány nevében beszél, így Wodianer Andor lisszaboni követ Sir Ronald Campbell angol nagykövettel folytatott beszélgetésében szóban megerősítette, hogy Újváry a magyar kormány álláspontjait képviseli, emellett közölte szintén, hogy a szeptember 9-i aláírás érvényes.⁹³ Wodianer hivatalosan is bemutatta Kállay kompromisszumát, amire Campbell azt felelte, hogy a szövetségesek nevében nem tudja elfogadni.⁹⁴ Wodianer javaslatában kifejtette, hogy azt a pontot hagyják függőben,

hiszen megadásra úgyis akkor kerül sor, ha a szövetségesek elérik a magyar határt. Félretéve így a nézeteltérést megegyeztek, hogy a magyar kormány hatályosnak tekintheti az egyezséget. Kállay visszaemlékezésében azt írja,⁹⁵ hogy a magyar javaslat lényegileg felért a feltétel nélküli megadással, amit a britek el is fogadtak.⁹⁶

A Veress által Budapestre vitt két rádió adó-vevő készülékkel hamarosan megindultak az üzenetváltások a magyar kormány és a lisszaboni SOE-szervezet között. A budapesti főkapitányság politikai rendészeti osztályán két detektív működtette ezeket a készülékeket, azonban egyik fél sem volt megelégedve az üzenetváltások témájával és hangjával. Az SOE tisztjeit nem elégtették ki a kapott üzenetek, mivel úgy vélték, azok túlzottan „cenzúrázottak”. Az üzenetek szövegét a külügyminisztérium politikai osztálya állította össze, aminek élén Szegedy-Maszák Aladár állt, az üzeneteket Veress fogalmazta meg és rejtjelezte, majd a szolgálatos rendőr adta le. Ez fordítva is így volt, Veress vette át az üzeneteket, ő fejtette meg és adta tovább a Külügyminisztériumon keresztül a miniszterelnöknek, és annak, aki érintett volt az üzenet témájában.⁹⁷ Végérvényesen a leadó nem tett rossz szolgálatot az angoloknak, mivel a magyarok mindenről, amiről tudomásuk volt, tájékoztatták őket,⁹⁸ 1943. szeptember 9-től 1944. március 19-ig tartott a rövidhullámú rádiós kapcsolat, néha naponta, de legalább hetente háromszor történt üzenetváltás⁹⁹. Az angol üzenetek nagyrészt a megadás előkészítésének sürgetéséről, a magyar üzenetek pedig a nehézségekről, német gyanakvásról szóltak.¹⁰⁰

A magyarok közeledését a brit vezérkari vezetőség „őszintének” vélte, az amerikai vélemény szerint pedig, bár Magyarország jelzi tárgyalási szándékait, a német megszállás elkerülése végett mégis kénytelen együttműködni Berlinnel. Tisztában voltak vele, hogy a németek már nem bíznak Budapestben, ezért németekre vonatkozó információk a magyar hírszerzéstől és nem a németektől fog származni.¹⁰¹

Kállay emlékirataiban elég pontosan felsorolja, mit teljesített a magyar kormány az Ankarában vállalt, majd Lisszabonban megerősített kötelezettségekből. Megállapítja, hogy a tárgyalások jóváhagyása Lisszabonban megtörtént, annak titkosságát pedig mindkét fél megtartotta, a rádió-összeköttetés pedig sikeresen létrejött. A németekkel szembeni ellenállás sikeres volt, hiszen a magyar kormány elérte, hogy csak front mögötti szolgálatra alkalmazzák a magyar csapatokat, emellett a gazdasági ellenállás is sikeres volt. A szövetségesek szabadon használhatták a magyar légteret, emellett a németeknek nem engedélyeztek légi támaszpontok telepítését Magyarországon.¹⁰² Kállay ezen, sikeresen betartott, kötelezettségek mellett felhossa mintegy mentsvárként, hogy az adott pillanatban a magyar kormány a szövetségesek rendelkezésére bocsátotta volna erőforrásait, illetve hogy a küldöttség későn érkezett meg Magyarországra.¹⁰³

Bár Veress Isztambulba küldött táviratai igyekeztek olyan benyomást kelteni, hogy a magyar kormány folyamatosan új lépéseket tesz, de a balkáni bevetéssel kapcsolatos német kérés visszautasítására, illetve a jugoszláv partizánoknak adott kegyelemre való hivatkozás nem fedhette el, hogy a magyar kormány a fontosabb lépéseket halogatja.¹⁰⁴ Kállay abban bízott, hogy már nincs más dolga, mint az angol–amerikai csapatok megérkezéséig fenntartani a belső rendet, illetve elkerülni a német megszállást. Ennek megfelelően úgy gondolta, hogy az előzetes fegyverszüneti egyezményből annyit kell teljesíteni, amennyit a németek és a szélsőjobboldal provokálása nélkül lehetséges. Így nem tett eleget annak a német követelésnek, miszerint szakítsanak meg minden diplomáciai kapcsolatot a Badoglio-kormánnyal, de szeptember 29-én elismerte Mussolini ellenkormányát is de facto,¹⁰⁵ mert nem felelt meg a magyar jogi felfogásnak Mussolinit, mint az egyetlen legitim olasz kormányt elismerni.¹⁰⁶

A két várt magas rangú katonatiszt kiküldéséről Veress október 9-én úgy nyilatkozott, hogy a magyar katonai kulcspozíciókban módszeresen folynak tisztogatások, amik akadályozzák a katonai kapcsolatok megteremtését. Emellett Kállay és Ghyczy egyre későbbi időpontra tolta a Magyarországra küldendő SOE-misszió fogadását, hiszen nem tudják biztosítani egy brit katonai misszió biztonságos tartózkodását Magyarországon, aminek jelenlétét nem tudnák a németek előtt titokban tartani. Az angolok ezzel a „halogató politikával” teljesen elégedetlenek voltak.¹⁰⁷

Nem cáfolható a tény, hogy Kállay abban bízott az isztambuli megállapodás után, hogy a szövetségesek méltányolni fogják a körülményt, miszerint Magyarország megőrizte alkotmányos, parlamentáris politikai és társadalmi struktúráját, de abban is reménykedett, hogy mivel Magyarország volt az első állam, ami diplomácia útján minden ellenséges nyomás, illetve katonai fenyegetés nélkül, önként közölte, hogy elszakad a németektől, az angolok törlik Magyarországot az ellenséges országok listájáról. Azonban az angol álláspont nem változott, és kijelentették, hogy Magyarországgal annak megfelelően fognak bánni, mint ellenséges országgal, amíg nem fordít politikáján, és nem kerül sor olyan tettekre, amik meggyorsítják a Németország feletti győzelmet.¹⁰⁸ Az SOE és az angol külügyminisztérium ugyanis nem bizalmas jellegű információkat várt a magyar kapcsolattól, hanem egy olyan átállást, amit egyidejűleg lehetne lebonyolítani a bolgár és román átállással.¹⁰⁹

Meglehetősen nagy zavart okozott az isztambuli megállapodás megerősítése terén Ullein-Reviczky Antal stockholmi fellépése. Gellért Andor próbált meg egy titkos találkozót összehozni a brit követ és Ullein-Reviczky között.¹¹⁰ Cecil Parrott stockholmi angol követ 1943. október 11-én bejelentette a Foreign Office-nak, hogy Ullein-Reviczky, mint újonnan kinevezett stockholmi magyar követ, kijelentette; mivel Vörnle ankarai követ németbarát, Veress László túl fiatal, Újváry Dezső túl régóta tartózkodik külföldön, ezért Budapesten úgy döntöttek, a további tárgyalásokat Stockholmban folytatják.¹¹¹ Célja kapcsolatot fenntartani az angol kormányon keresztül a szövetségesekkel,¹¹² illetve Budapest aggályaira való felhívás volt, illetve szándéka volt a feltétel nélküli megadást érintő szakasz módosítása is.¹¹³ Írásbeli felhatalmazást nem hozott, de fel akarta venni a kapcsolatot az angol követtel, amire nem került sor, mert Ullein-Reviczky kijelentései nem feleltek meg a tényeknek.¹¹⁴

Az SOE 1943. október végétől csökkenteni kezdte a Magyarországra gyakorolt nyomást. Ebben szerepe lehetett annak, ahogy Eden külügyminiszter gondolkodott, véleménye szerint ugyanis se az angol külügyminisztérium, se az SOE ne keresztezze a továbbiakban a szovjet kormány szándékait. Molotov ugyanis a hármas moszkvai külügyminiszteri konferencián kifogást emelt a magyarokkal olyan szabotázsakciókról folytatott tárgyalások ellen, aminek nem teljes értékű szabotázscelemekre vonatkoznak, és amelyeket a magyarok csak felemás módon hajtanának végre.¹¹⁵ Az angol külügyminisztérium tanácsadói azt javasolták, hogy ragaszkodjanak addig követett irányvonalukhoz, és ne tegyenek engedményeket a szovjeteknek.¹¹⁶ Eden azonban nem értett egyet ezzel az állásponttal, és vállalta, hogy az angol és szovjet álláspont közötti véleményeltérések tisztázása érdekében Moszkvában tárgyalni fog Molotovval, de erre nem került sor.¹¹⁷ A konferencián végül elfogadták a szövetségesek az elvet, miszerint a csatlós országokkal annak a nagyhatalomnak képviselői tárgyalnak innentől kezdve, akivel a kérdéses ország hadban áll.¹¹⁸ Lényegében ezzel a szovjet külügyminisztérium elérte, hogy onnantól kezdve a magyar kiküldöttek a szovjet képviselőkkel tárgyaljanak, amire addig a magyar kormány nem volt hajlandó.

Végül a magyar kormány és az SOE közötti több üzenetváltás után, az SOE december 8-án azt kérte, hogy a nyilvánvaló időnyeréssel és halogatással ellenben a magyar miniszterelnök írásban erősítse meg, hogy a feltétel nélküli megadás továbbra is érvényes, illet-

ve, hogy a január folyamán a magyar kormány hajlandó két főből álló ejtőernyős különítményt fogadni, ezzel kapcsolatban útbaigazítást kérnek, és amennyiben december 15-ig nem kapnak pozitív választ, minden összeköttetést megszakítanak a magyar kormánnyal. De ekkor már az angol külügyminisztérium Moszkvában is ellenállásba ütközött, ahol kifejezetten ellenezték a további kapcsolatfelvételeket a magyar kormánnyal.¹¹⁹ További válaszadások tehát értelmetlenek voltak, és innentől kezdve Veress sem kapott választ üzeneteire. Az angolok mindenesetre figyelmeztették a magyar politikai vezetést, hogy a halogatással csak folyamatosan csökken Magyarország háborúból való kilépésének katonai értéke, az pedig már végképp későn lenne, ha Románia kiugrása után, vagy a szovjet csapatok Kárpátokhoz való közeledése után következne be, hiszen ez a késlekedés Erdély hovatarozását magyar szempontból igencsak kedvezőtlenül alakítja.¹²⁰

A nemzetközi helyzet alakulása végül eldöntötte az előzetes fegyverszüneti egyezmény kérdését. Ezzel kapcsolatban két olyan hadi eseményt emelnék ki, amik megakadályozták az előzetes fegyverszüneti egyezmény egy lényeges pontjának megvalósulását, nevezetesen, hogy a magyar kormány megadja magát, amint az angol–amerikai csapatok elérik a magyar határt. Az olasz Badoglio-kormány kapitulációja után a német hadsereg megszállta Észak-Olaszországot, és kiszabadította a fogságba ejtett Mussolinit. Ennek következtében az angol csapatok északi irányú előrenyomulása sokkal lassabban folytatódott,¹²¹ végül a németeknek sikerült őket kiszorítaniuk,¹²² és szeptember 12-én megszállták Rómát. Olaszország német megszállása pedig óvatosságra intette a szövetségeseket, így Wodianer Andort 1943. október 1-én figyelmeztették, hogy a magyar kormány idő előtt ne tegyen semmi olyat, amivel terhelné a német–magyar kapcsolatokat.¹²³

A balkáni partraszállással kapcsolatban lévő kérdés az 1943. novemberi teheráni találkozóval el is dőlt.¹²⁴ A teheráni találkozó lényegében a normandiai és dél-franciaországi partraszállás mellett határozott,¹²⁵ amivel a szovjet álláspont győzött a térségre vonatkozóan.¹²⁶ Mindenesetre a teheráni konferenciáig sikeresen erősítették azt a hiedelmet angol és amerikai részről, főleg a béketapogatózásokon keresztül, hogy az angol–amerikai partraszállás a Balkán térségében várható.¹²⁷ Erről a magyar kormány 1943 decemberében értesült, amikor a stockholmi magyar követség tájékoztatta Ghyczy Jenő külügyminisztert, miszerint Magyarország szovjet érdekszférába került.¹²⁸

Míg 1943 végéig a magyar politikai vezetés lényegében passzívan várta az angol–amerikai csapatok érkezését,¹²⁹ rövid időn belül, 1943–1944 fordulóján már nyilvánvaló volt, hogy Magyarország területére szovjet csapatok fognak bevonulni, így az angol orientációra és a nyugattal kötendő különbékére felépített politika értelmetlenné vált.¹³⁰ Törökország egyre inkább hangoztatta, hogy a magyar kormány keressen közvetlen összeköttetést a Szovjetunióval. Veress halogató politikáját egyre inkább rossz szemmel nézték Londonba, már maga Veress is határozott fellépést kért a magyar kormánytól, majd az angoloknak javasolta az ultimátum küldését a magyar kormánynak.¹³¹

Szombathelyi Ferenc álláspontja félreértelmezhetetlen. Inkább vállalta volna a harcot a németek mellett a Balkánon a szövetségesek ellen, mint a németekkel való szembefordulást. Nem akart szakítani a németekkel, mert hitte, hogy Németország még nem veszítette el lehetőségeit egy kompromisszumos békére.¹³² A tény pedig, hogy Németországnak még volt ereje Olaszország megszállására, az olasz egységek lefegyverezésére, új front nyitására a partraszálló angol–amerikai csapatokkal szemben, Szombathelyi Ferencet megerősítette hitében, hogy a kiugrási kísérlet és az előzetes fegyverszüneti egyezmény elhibázott lépés, ami a német megszállást fogja maga után vonni. Szombathelyi egyre kevésbé hitt a balkáni angol–amerikai partraszállás bekövetkeztében, illetve a jelenlegi rendszer átmentését továbbra is a németek mellett való maradásban látta.¹³³

Jelentős momentum Veress László kiküldetése 1944. február végén és tárgyalásai március elején. Kiküldésének háttérében a Kárpátoktól keletre, szovjet területen lévő magyar haderők sorsa állt. Megegyezés volt ugyan a németekkel, hogy a magyar haderőt csak megszálló feladatokra vetik be, ugyanakkor megvolt az esély arra, hogy a magyar hadosztályokat kiveszik a magyar hadvezetés kezéből, ami pedig az előzetes fegyverszüneti egyezményt szegte volna meg, hiszen nem küldhettek ki új egységeket, és folyamatosan kellett csökkenteniük az együttműködést a németekkel.¹³⁴

1944. február 18-án az SOE londoni központja értesítette a brit külügyminisztériumot, hogy Veress László diplomáciai futárként 23-án Isztambulba indul, ahol találkozni fog az SOE embereivel. Veress arról is tájékoztatta az SOE szervezetet, hogy a magyar kormány a szovjetekkel akar kapcsolatba lépni, és ebben az ügyben „tanácsukat és támogatásukat kéri”.¹³⁵ A szovjet kapcsolatfelvétel célja pedig az volt, hogyha a magyar egységeket német hadvezetésben és hadrendben bevetik, azok a csapatok akár szükség esetén fegyverletétellel menjenek át a szovjet oldalra.¹³⁶ A brit külügyminisztérium, feltételezve, hogy a magyar kormány ismeri az angol álláspontot, politikai kérdést nem kívánt feltenni.¹³⁷ Úgy gondolták az angolok, hogyha valóban kapcsolatba szeretnének lépni a Szovjetunióval a magyarok, akkor jobb mindenképp, ha a kapcsolatfelvétel az angolokon keresztül jönne létre, mint tőlük függetlenül.¹³⁸

Veress László a következő megbízatással érkezett meg Isztambulba; a magyar kormány az angolok közvetítésével, vagy anélkül kíván kapcsolatba lépni a Szovjetunióval, hogy felajánlhassa a keleti fronton lévő magyar alakulatok kapitulációját olyan módon, hogy a megadás természetesnek tűnjön, mintha teljesen reménytelen katonai helyzetből adódna. Emellett a magyar kormány felajánlja angol segítséggel Tito haderejének élelemmel és egyéb szükségletekkel való támogatását, ennek megbeszélésére pedig katonai misszió küldését szeretné Tito főhadiszállására.¹³⁹ Az angolok javaslatban indítványozták, hogy a szovjetek angol megbízott jelenlétében tárgyaljanak közvetlenül a magyarokkal, közölni kell Szovjetunióval a Szovjetunió területén lévő magyar hadosztályokra vonatkozó magyar ajánlatot, illetve Titóval is kapcsolatba kell lépni a magyarok által felajánlott szállítások ügyében.¹⁴⁰ Eden a javaslatokat jóváhagyta, és utasította a moszkvai brit nagykövetet, tájékoztassa a szovjet kormányt a magyar ajánlatról, illetve meghagyta, hogy érdeklődjön meg a moszkvai brit nagykövet, a szovjet kormány hajlandó-e az ügyről brit képviselő jelenlétében a magyar megbízottal megbeszélni.¹⁴¹

A németek szinte minden lényeges lépésről tudtak már 1942 telétől¹⁴², főleg a megfejtett táviratokból, de a „titkos” tárgyalásokról az angol sajtó¹⁴³ is bőségesen tált információkat. A német felderítés jól működött, de a szerzett információkból csak a tágabb összefüggéseket, illetve a katonai vagy politikai megfontolásokat figyelembe véve kreáltak ügyet. Hitler Horthynak Klessheimben, 1943. április 16-án¹⁴⁴ alaposan szeméretette az angol–magyar tárgyalással kapcsolatos próbálkozásokat, nyomásgyakorlás céljából,¹⁴⁵ főleg Szent-Györgyi Albert és Mészáros Gyula professzor tevékenységét felismerve,¹⁴⁶ de szó esett Frey András isztambuli tevékenységéről is, kiemelve Ullein-Reviczky Antal közreműködését: „*Ez év februárjában a legkülönbözőbb hírek szerint két magyar professzor indult Törökországba, hogy ott szintén politikai tárgyalásokat folytasson. Itt Mészáros Gyula budapesti és Szent-Györgyi Albert szegedi professzorokról van szó. Ezzel kapcsolatban bukkant fel az a hír is, hogy a »Magyar Nemzet« szerkesztője, Frey András (félzsídó) ez év elején szintén Törökországban tartózkodott, hasonlóképpen politikai megbízásokat elvégzendő, amelyeknek a végrehajtását megkönnyítették a magyar külügyminisztérium sajtóosztálya vezetőjének, Ullein-Reviczky*

*úrnak az ajánlólevelei. Ugyanez a hír számol be arról, hogy Freynek megbízása szerint angol kézbe kell juttatnia egy értesítést, amely szerint a magyar kormány és a magyar vezérkar úgy döntött, hogy brit és amerikai csapatok ellen semmilyen körülmények közt nem harcol, és másodsor: a magyar kormány, ha Amerika és Anglia megvédené Magyarországot egy szovjetország invázió ellen, a maga részéről kész egy balkáni brit-amerikai partraszállás után a német arcvonal háta mögött akciókat kezdeni a német csapatok ellen.*¹⁴⁷ Horthy a magyar kormány ellen, illetve Kállay Miklós ellen felhozott vádakot tagadta,¹⁴⁸ és mivel Veress tevékenységéről a német vezetés nem tudott, sikeresen tudott tiltakozni, hiszen csak értelmiségekről és újságírókról volt szó a német bűnlajstromban, hivatalos diplomatákról pedig nem.¹⁴⁹

Mindenesetre kijelenthető, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kiprovokálták Magyarország (és Románia) német megszállását, mert a német haderő megosztásával, ami szükséges volt a két ország megszállásához, akarták megkönnyíteni a szövetségesek helyzetét Normandiában.¹⁵⁰

De Németországban tudták, hogy ez egy nagyobb politikai játszma része, az angoloknak ugyanis érdekük, hogy nyilvánosságra kerüljenek a német szövetség bomlásának jelei, illetve, hogy a szóban forgó országokban a kiválást meg is kíséreljék. Hitler Horthy előtt olyan próbálkozásokat hánytorgatott fel, amiknek döntő jelentőségük nem volt, és már elterjedt információk voltak.¹⁵¹ De Veressről és ankarai tárgyalásáról, az egyetlen hivatalosra vitt vonalról, a németek egyáltalán nem tudtak, hiszen itt nagyobb volt a diszkréció is.

Összességében kijelenteném, hogy Magyarország sorsa nem a magyar külpolitikától, hanem a három nagyhatalom (Nagy-Britannia, Amerikai Egyesült Államok, Szovjetunió) kapcsolatától és döntéseitől függött. A magyar kormány(csoport) lehetőségeihez mérten igyekezett teljesíteni az előzetes fegyverszüneti egyezmény feltételeiből mindent, amivel nem váltott volna ki túlzott német provokációt, és ami egyértelműen Németország megszállásához vezetett volna.

Magyarország kiugrása a háborúból Olaszország kapitulációját követően hivatalos úton nem történhetett meg. Mivel a Hitler Németországával szakítani kész magyar kormánycsoport 1943 teléig nem volt hajlandó megfontolni a Szovjetunióval megkötendő fegyverszünetet, a szövetségesek szempontjából egyedül az angolszászok jöhettek szóba, mint tárgyalófél. Azonban néhány dolgot figyelembe kell venni azzal kapcsolatban, hogy a magyar kormány miért halogatott, és miért nem teljesítette a fegyverszünet ráeső összes feltételét. Az ok természetesen a földrajzilag igencsak közelben elhelyezkedő Németország volt. Egy esetleges német szempontból provokációnak minősülő magyar lépés mindenképpen Magyarország megszállásához vezetett volna.

A magyar kormánycsoport lényegében ezért nem küldött ki hivatalos, magas rangú diplomatát Ankarába (a történetekben kulcsszerepet játszó Veress László, bár hivatalos diplomata volt, magas rangú egyáltalán nem) egy, a miniszterelnök által aláírt hivatalos megadási jegyzékkel. A németeknek mindenképpen feltűnt volna, mind egy magas rangú diplomata, mind pedig az angolok által kért két magas rangú katonatiszt kiküldése Törökországba. Egy német megszállás esetén a magyarok nem számíthattak volna az angolszászok segítségére. Ugyanis, ahogy előbb kiemeltem, Németország földrajzilag közel, míg Nagy-Britannia Nyugat-Európában, az Amerikai Egyesült Államok pedig „a világ másik felén” van. Egy esetleges, 1944 márciusában be is következett német megszállás esetén az angolszászok földrajzi szempontból már képtelenek lettek volna segítséget nyújtani Magyarországnak. Nem mellesleg, több dokumentum is alátámasztja, hogy nem is segítették volna ki az országot ebből a helyzetből.

Magyarország külpolitikája és külpolitikai lehetőségei, illetve azok kihasználása egyáltalán nem volt lehetséges. Az, hogy a magyar kormánysoport félt a Szovjetuniótól, hogy elfogadták a feltétel nélküli kapitulációt, hogy lehetőségeikhez képest igyekeztek az egyezmény feltételeiből mindent teljesíteni, ami nem váltotta ki túlzottan Németország provokációját, a végkimenetel szempontjából egyáltalán nem számított. Magyarország helyzetét és sorsát ugyanis mindenképpen a három nagyhatalom, Nagy-Britannia, Amerikai Egyesült Államok, Szovjetunió egymás közötti politikája és döntései határozták meg. Ebbe Magyarországnak alig lehetett befolyása, ami közismert.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári anyagok

Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.2.5. O-8-028

Publikált iratanyagok és dokumentumok

A Wilhelmstrasse és Magyarország: Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944, összeállította, sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta: Ránki György, ford. Kallós Pál, Simonffy-Tóth Ernő, kiad. a Magyar Tudományos Akadémia, Történettudományi Intézet, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.

Hitler hatvannyolc tárgyalása, 1939–1944, Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal, II. kötet, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.

Magyarország és a második világháború: Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. Az iratokat összegyűjtötte és a bevezető tanulmányokat írta: Ádám Magdolna, Juhász Gyula, Kerekes Lajos, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1959.

Emlékiratok, visszaemlékezések, naplók és interjúk

Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén: Interjúk egy filmsorozathoz*, RTV Minerva, Budapest, 1982.

Eckhardt Tibor: *Visszaemlékezések, 1941–1943*, L'Harmattan, Budapest, 2008.

Horthy Miklós: *Emlékirataim*, a jegyzeteket Sipos Péter írta, 3. javított kiadás, História szerkesztősége, Európa – História, Budapest, 1990.

Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944, Egy nemzet küzdelme a második világháborúban*, C. A. Macartney professzor előszavával, II. kötet, Európa História, Budapest, 1991.

Kovács Imre: *Magyarország megszállása*, A szöveget gond. Simkó Mária, Katalizátor Innovációs Iroda, Budapest, 1990.

Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszanéz... : egy volt magyar diplomata emlékirataiból*, II. kötet, válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Csorba László, az utószót Szegedy-Maszák Mihály írta, Európa Könyvkiadó, História Szerkesztősége, Budapest, 1996.

Monográfiák

Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában, Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*, közreadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Osiris Kiadó, Budapest, 2015.

Cornelius, Deborah S.: *Kutyaszorítóban: Magyarország és a II. világháború*, Rubicon-könyvek, Budapest, 2015.

Czettler Antal: *A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000.

Dombrády Lóránd: *A magyar gazdaság és a hadfelszerelés 1938–1944*, Ister Kiadó és Kulturális Szolgáltató Iroda, Budapest, 2000.

Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon, 1938–1944*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Egedy Gergely: *Nagy-Britannia története, 1918–1990*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2011.

Fenyő Miksa: *Hitler, Horthy and Hungary: German-Hungarian Relations, 1941–1944*, New Haven, Yale Univ. Press, London, 1972.

Györi Szabó Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*, Helikon, Budapest, 2011.

Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája, 1919–1945*, III. Kiadás, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.

- L. Nagy Zsuzsa: *Magyarország története, 1918–1945*, Egyetemi Jegyzet, 2. bővített kiadás, Történelmi Figyelő Könyvek 3. Debrecen, 1995.
- Macartney, Carlile Aylmer: *October fifteenth: A history of modern Hungary, 1929–1945*, II. Kötet, At the University Press, Edinburgh, 1957.
- Maclean, Fitzroy: *Eastern approaches*, Penguin Books, London, 1991.
- Magyarország a második világháborúban*, Dombrády Lóránd, főszerk. Romsics Ignác, a térképeket kész. Nagy Béla, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2011.
- Páva István: *Jelentések a Harmadik Birodalomból: A magyar diplomácia a második világháborúban*, Pro Pannonia, Pécs, 2001.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris Kiadó, 2010.
- Vargyai Gyula: *Magyarország a második világháborúban, Összeomlástól összeomlásig*, Korona Kiadó, Budapest, 2001.
- Veress, Laura-Louise: *Clear the line, Hungary's Struggle to Leave the Axis During the Second World War*, Prospero Publications, Cleveland, Ohio, 1995.
- Weinberg, Gerhard L.: *A World at Arms, A global history of World War II*, Cambridge University Press, 1994.

Tanulmányok

- Borhi László: Nagyhatalmi játszmák, Hírszerzés és félrevezetés, A szövetségesek és a német megszállás, 1943–1944. *Rubicon*, 2014 (24. évf.), 3. sz. 48–55.
- Gosztonyi Péter: *Magyarország a második világháborúban*, I. kötet, Tanulmányok és riportok Magyarország második világháborús szerepéről, München, HERP, 1984.
- Joó András: A magyar béketapogatózások és a Szovjetunió várható térnyerése 1943–1944-ben. *Tudományos közlemények*, 2012, 28. sz. 85–94.
- Juhász Gyula: Külpolitikai koncepciók Magyarországon 1943-ban, in: (szerk.: L. Nagy Zsuzsa, Burucs Kornélia) *Kiütérés, 1943*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- Juhász Gyula: Magyarország nemzetközi helyzete és a magyar nemzeti élet, 1938–1944. *Magyar tudomány*, 1986 (31. évf.), 2. sz. 89–104.

JEGYZETEK

- 1 Kállay így emlékszik vissza Veress kiküldésével kapcsolatos körülményekre: „Ezzel szemben, 4 *mihelyt mód nyílt rá, örömmel ragadtam meg az alkalmat, hogy a Frey által elkezdett politikai kapcsolatot egy hivatásos diplomata kiküldésével 5 kiszélesítem. Tekintve törökországi különös helyzetünket, hogy tudniillik ottani követünkre nem bízhattam a dolgot, felváltása pedig a máshol már ismertetett okoknál fogva a németek miatt 6 nem volt ajánlatos, másvalakit kellett odaküldenem, ez azonban nem lehetett magas rangú 7 diplomata, mert az feltűnt volna a németeknek, de Vörölcse követ is magyarázatot kérhetett volna. 8 Így esett a választásunk a Külügyminisztérium sajtóosztályához beosztott fiatal diplomatára, Veress Lászlóra, aki mint a kormány kiküldöttje éppen a szmirnai árumintavásárra készült, és jó angol összekötésekkel is rendelkezett.” Ld. Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944, Egy nemzet küzdelme a második világháborúban, II. kötet, Európa História, Budapest, 1991. 129.*
- 2 Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén: Interjúk egy filmsorozathoz, RTV Minerva, Budapest, 1982. 56.
- 3 Kovács Imre: Magyarország megszállása, Katalizátor Innovációs Iroda, Budapest, 1990. 18.
- 4 Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén: Interjúk egy filmsorozathoz, RTV Minerva, Budapest, 1982. 56.
- 5 Magyarország és a második világháború: Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1959. 421.
- 6 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája, 1919–1945, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 352.
- 7 Kovács Imre: Magyarország megszállása, Katalizátor Innovációs Iroda, Budapest, 1990. 18.
- 8 A kockázat vállalással kapcsolatban a magyar kormányt a szociáldemokraták vezetői, illetve a zsidóság vezetői megkérték, ne provokálják semmivel a németeket, mert félnek bármilyen megtorlástól. Emiatt a szociáldemokraták nem hajlandók semmilyen lépést tenni; „Ahányszor Szakasits [szociáldemokrata vezető] megjelenik Szegedy-Masszáknál a heti „eligazításért”, állandóan a németek provokálása ellen beszél. Dálnoki Veress szerint a szocdemek meg vannak győződve arról, hogy az angolszászok az ő számukra nyerik meg a háborút, ezért nem akarnak semmit sem kockáztatni, hiszen a háború után az angolok segítségével ugyan kormányra jutnak.” Ld. Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol

- titkosszolgálatról, ÁBTL 3.2.5. O-8-028. 133.
- 9 Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról, ÁBTL 3.2.5. O-8-028. 133.
- 10 Kovács Imre: Magyarország megszállása, Katalizátor Innovációs Iroda, Budapest, 1990. 18.
- 11 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája, 1919–1945, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 352.
- 12 Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról, ÁBTL 3.2.5. O-8-028. 134.
- 13 Ezzel párhuzamosan megjelent egy cikk a Times keretei között, ami Kállay véleménye szerint a teljes diszkréció hiányát mutatja, és egyértelműen a német reakció kiprovokálása volt a célja: „Egybevágott ezzel a Times-nak egy cikke is, amelyben az volt olvasható, hogy nagyot tévednek azok az országok, köztük Magyarország is, amelyek azt hiszik, hogy sikerrel járhatnak, ha megkétszerezik, az utolsó pillanatban próbálnak menekülni a süllyedő hajóról.” Ld. Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944, Egy nemzet küzdelme a második világháborúban, II. kötet, Európa História, Budapest, 1991. 127.
- 14 Attól, hogy katonatisztek tárgyaljanak egy civillel, Szombathelyi Ferenc is teljesen elzárkózott Kállay szerint: „[...] kénytelen voltam meghajolni a Vezérkar főnökének álláspontja előtt, aki megmondta, hogy az angolok által kijelölt partnerrel ők nem hajlandók tárgyalni. Min katoná el nem tudja képzelni, hogy miről tárgyalnának vezérkari tisztiek egy dezertált, otthon alig ismert személylyel. Stratégiáról? Taktikáról? Kooperációról? Felvonulásról? Egyáltalán miféle katonai kérdésekről?” Ld. Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944, Egy nemzet küzdelme a második világháborúban, II. kötet, Európa História, Budapest, 1991. 128–129.
- 15 Ullein-Reviczky Antal 1942 őszén javasolta Szombathelyi Ferenc vezérkari főnöknek, hogy katonai vonalon vegye fel a kapcsolatot az angol hadvezetőséggel, mivel a politikai kiküldöttek nem jártak sikerrel, és az angolok csak katonákkal hajlandók szövegni. Ez lényegében Isztambulon keresztül valósult volna meg. Szombathelyi, bár felismerte a lehetőség súlyát, félt attól, hogy a németek tudtára juthat egy ilyen akció. Emellett gondot jelentett a kapcsolat felvételére alkalmas személyt megtalálni, végül 1943 tavaszán indulásra készen állt a megfelelő ember Tömösy Jenő alezredes személyében. Ld. Dombrády Lóránd: Hadsereg és politika Magyarországon, 1938–1944, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 312.
- 16 Czettler Antal: A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 326.
- 17 Dombrády Lóránd: Hadsereg és politika Magyarországon, 1938–1944, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 312.
- 18 Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944, Egy nemzet küzdelme a második világháborúban, II. kötet, Európa História, Budapest, 1991. 128.
- 19 Illetve, hogy két nagy etnikai tömböt fognak létesíteni, a germán és szláv részt. Ld. Kovács Imre: Magyarország megszállása, Katalizátor Innovációs Iroda, Budapest, 1990. 19.
- 20 Uo. 18–19.
- 21 Uo. 20.
- 22 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája, 1919–1945, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 353.
- 23 Czettler Antal: A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 325.
- 24 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája, 1919–1945, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 353.
- 25 Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról, ÁBTL 3.2.5. O-8-028. 134.
- 26 Czettler Antal: A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 326.
- 27 Veress ajánlatának szövege angolul: „Hungary renewed her undertaking that if the Western Allies reached the frontiers of Hungary she would in no case oppose them, but would turn against Germany to the extent of placing her airports and transport system at the disposal of the Allies. She would accept the guidance and instruction of the Allies, and although at the moment no General Staff officer was available, she would establish wireless contact and provide information.” Ld. Macartney, C. A.: October fifteenth, A History of modern Hungary, at the University Press, Edinburgh, 1957. 176.
- 28 Vargyai Gyula: Magyarország a második világháborúban, Összeomlástól összeomlásig, Korona Kiadó, Budapest, 2001. 285.
- 29 „[...] közölték a szövetségesek megbízottjával, Sterndale-Bennett brit tanácsossal Magyarországnak az a készségét, hogy az 1943 márciusában közölt és fenntartott formula alapján megadja magát a szövetségeseknek (ami lényegében megfelelt a feltétlen megadás követelményeinek); ez azonban csak akkor következik be, amikor az angol-amerikai csapatok elértek az ország határára. Megbízottaink felkérték a szövetségesek képviselőjét, hogy közlésünket továbbítsa az angol és az amerikai kormányokhoz, azzal az óhajunkkal, hogy 1. fogadják el mint Magyarország kapitulációjának előzetes bejelentését, és 2. közzéadják előzetes feltételeiket.” Ld. Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944, Egy nemzet küzdelme a második világháborúban, II. kötet, Európa História, Budapest, 1991. 129. Illetve „Magyarország újból megismétli korábbi nyilatkozatát; ha a nyugati szövetségesek elérik határait, a magyar hadsereg nem fog ellenállni; a repülőtereket és a közlekedési hálózatot rendelkezésükre bocsátják, és

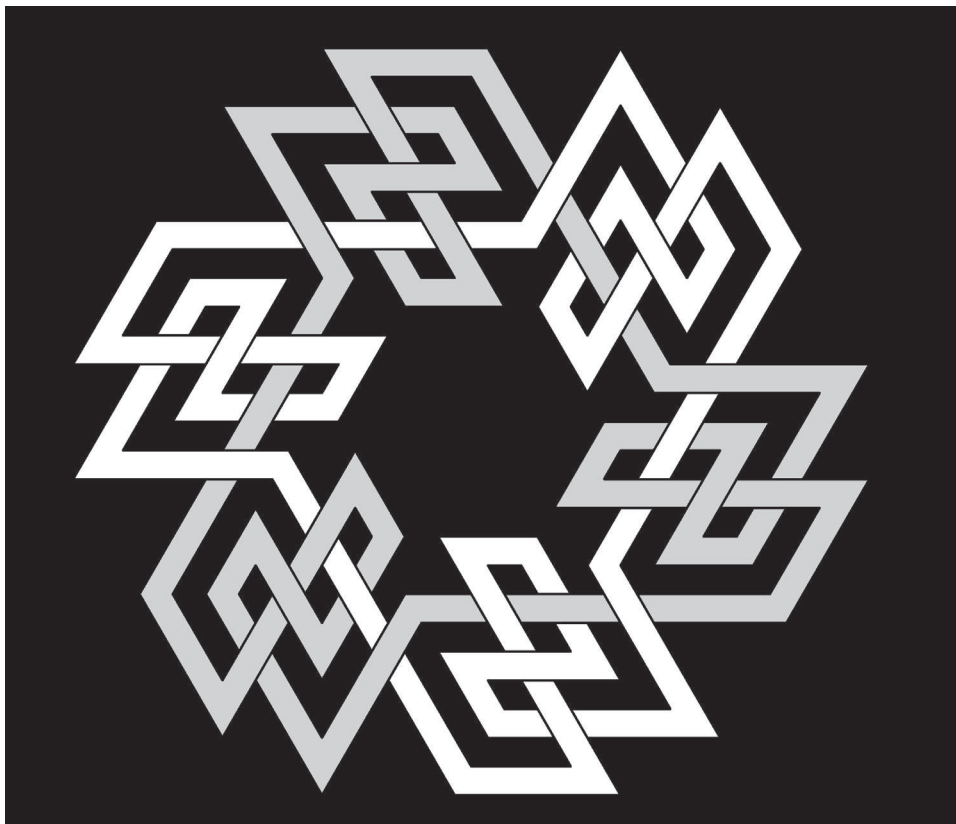
- mindenben az utasításaik szerint fognak eljárni.*”
Ld. Kovács Imre: Magyarország megszállása, Katalizátor Innovációs Iroda, Budapest, 1990. 20.
- 30 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája, 1919–1945, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 353.
- 31 Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról, ÁBTL 3.2.5. O-8-028. 134–135.
- 32 Sterndale Bennett elismerte hivatalos küldöttné Veress Lászlót. Ld. Cornelius, Deborah S.: Kutyaszorítóban: Magyarország és a II. világháború, Rubicon-könyvek, Budapest, 2015. 294.
- 33 Kállay Miklós visszaemlékezései szerint a találkozársra augusztus 17-én került sor. Vargyai Gyula szerint augusztus 19-én.
- 34 Veress, Laura-Louise: Clear the line, Hungary’s Struggle to Leave the Axis During the Second World War, Prospero Publications, Cleveland, Ohio, 1995. 130.
- 35 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája, 1919–1945, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 353.
- 36 Vargyai Gyula: Magyarország a második világháborúban, Összeomlástól összeomlásig, Korona Kiadó, Budapest, 2001. 285.
- 37 Például, hogy Magyarország szeretné, ha Magyarország megszállásában nem vennének részt az utódállamok csapatai, vagy hogy ne bombázzanak magyar területeket. Ld. Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén: Interjúk egy filmsorozathoz, RTV Minerva, Budapest, 1982. 58.
- 38 Cornelius, Deborah S.: Kutyaszorítóban: Magyarország és a II. világháború, Rubicon-könyvek, Budapest, 2015. 294.
- 39 Kovács Imre: Magyarország megszállása, Katalizátor Innovációs Iroda, Budapest, 1990. 20.
- 40 Eckhardt Tibor: Visszaemlékezések, 1941–1943, L’Harmattan, Budapest, 2008. 388.
- 41 Uo. 388.
- 42 Olaszország háborúból való kiválása kiváló alkalmat nyújtott a magyar kiugrásra nézve, de a kormány csak akkor tartotta kivitelezhetőnek, ha az angol–amerikai csapatok elérik az ország határait. Pedig a meglepett németek nem voltak felkészülve a magyar kiugrás elhárítására. Győri Szabó Róbert: A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig, Helikon, Budapest, 2011. 129.
- 43 Cornelius, Deborah S.: Kutyaszorítóban: Magyarország és a II. világháború, Rubicon-könyvek, Budapest, 2015. 294.
- 44 Ugyanis kezdetben az angol és amerikai külügyminisztérium egyetértett azzal kapcsolatban, hogy Olaszország kiugrásra egyfajta láncreakciót fog eredményezni a német csatlós országok tekintetében. Ld. Páva István: Jelentések a Harmadik Birodalomból: A magyar diplomácia a második világháborúban, Pro Pannonia, Pécs, 2001. 90.
- 45 De az állásfoglalásban hozzátették:
- „Magyarország kétségtelenül tudja, hogy kapitulációja a németek az ország inváziójával felelnének, s mi a jelen körülmények között semmiféle segítséget nem tudunk neki nyújtani. Tehát a kapituláció nem valószínű” Ld. Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája, 1919–1945, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 353.
- 46 Az olasz kiugrással párhuzamosan kezdett mozgolódni Románia, Szlovákia és Finnország. Kállay Miklós ekkor odáig is elment, hogy egyes befolyásos politikusok segítségével a román ellenzék vezérével, név szerint Brătianuval is kapcsolatba lépett. Felajánlotta neki a lehetőséget egy magyar–román közös fellépésre, de a tárgyalás eredménytelen maradt. Ld. Gosztonyi Péter: Magyarország a második világháborúban, I. kötet, Tanulmányok és riportok Magyarország második világháborús szerepéről, München, HERP, 1984. 113.
- 47 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája, 1919–1945, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 353–354.
- 48 Vargyai Gyula: Magyarország a második világháborúban, Összeomlástól összeomlásig, Korona Kiadó, Budapest, 2001. 285–286.
- 49 Juhász Gyula emellett azt is kiemeli, hogy Szovjetunió nem hivatalos úton közölte álláspontját a magyar kormánnyal, mégpedig Honti Ferenc genfi tiszteletbeli konzul által, aki Svájcban kapcsolatba lépett egy szovjet közvetítővel. A szovjet álláspont szerint: a szövetségesek első feladata Németország katonai hatalmának megtörése. A békekonferencián közös megoldást fognak találni, de a Szovjetunió álláspontjában a békekonferencián ragaszkodni fog az 1941-es határaihoz, viszont a Kárpát-medencét nem tekintik nemzeti problémának, annak megítélése a magyar magatartástól függ. Szovjetunió nem akar hegemoniát Európában, de az Európát érintő kérdésekben szót kér, illetve a nemzetiségi elvet szeretné érvényesíteni a különböző területi kérdésekben. Magyarország szempontjából fontos, hogy Magyarország vonja vissza csapatait Szovjetunió területéről, mert annak ellenkezőjét a szovjet kormány ellenséges lépésnek tekinti. Szüntessen meg minden együttműködést a németekkel, illetve a szövetségesek elleni propagandát, a „döntő” lépést pedig az angol–amerikai partraszállásnál kéne megtenni. Ld. Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája, 1919–1945, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 354–355.
- 50 Szegedy-Maszák Aladár: Az ember ősszel viszszelez... : egy volt magyar diplomata emlékirataiból, II. kötet, Európa Könyvkiadó, História Szerkesztősége, Budapest, 1996. 199–200.
- 51 Czettler Antal: A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 328–329.

- 52 Veress, Laura-Louise: Clear the line, Hungary's Struggle to Leave the Axis During the Second World War, Prospero Publications, Cleveland, Ohio, 1995. 135.
- 53 A konferencián alapvetően Churchill adta elő elképzeléseit Rooseveltnek a balkáni partraszállásról. Ld. uo. 136.
- 54 Kovács Imre: Magyarország megszállása, Katalizátor Innovációs Iroda, Budapest, 1990. 20.
- 55 Veress, Laura-Louise: Clear the line, Hungary's Struggle to Leave the Axis During the Second World War, Prospero Publications, Cleveland, Ohio, 1995. 135.
- 56 Czettler Antal: A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 329.
- 57 Churchill által kifejtett nézet szerint: „*Másfelől viszont nem tanúsítanánk nagy előrelátást, ha effecérelnénk a magyarok átállásából adódó lehetőségeket, és pusztán annak idő előtti kitörését sikerülne elérnünk, amit egy német Gauleiter vagy egy szuper-Quisling-kormány erőszakos beiktatása követne... Ebben az ügyben nem szabad türelmetlenkednünk. Szeretném, ha a helyzet a Balkánon a mainál érettebb állapotban volna, amíhez hozzásegíthetnek a küszöbönálló olaszországi események is, ha azok jóra fordulnak.*” Ld. uo. 329.
- 58 Uo. 329.
- 59 Eden véleménye szerint „*A szovjet kormány láthatóan azt szeretné, ha üzenetünk a feltétlen megadás egyszere megismétlésére szorítkozna. Minthogy azonban a magyar háborús erőfeszítések teljes egészükben a Szovjetunió ellen irányulnak, a szovjet nézeteket is számításba kell vennünk.*” Ld. uo. 329.
- 60 A magyar bejelentést tehát elfogadta Roosevelt és Churchill, mint előzetes magyar kapitulációt. Churchill véleménye látható, hogy nem állt messze Kállay véleményétől. Miután továbbították Moszkvába, „*tudomásulvétel végett közölték az Egyesült Nemzetek többi kormányával is. Mindez 1943. augusztus 17-e és szeptember 9-e között folyt le.*” Ld. Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944, Egy nemzet küzdelme a második világháborúban, II. kötet, Európa História, Budapest, 1991. 129–130.
- 61 Cornelius, Deborah S.: Kutyaszorítóban: Magyarország és a II. világháború, Rubicon-könyvek, Budapest, 2015. 295.
- 62 Uo. 295.
- 63 L. Nagy Zsuzsa: Magyarország története, 1918–1945, Történelmi Figyelő Könyvek 3. Debrecen, 1995. 235.
- 64 Kovács Imre: Magyarország megszállása, Katalizátor Innovációs Iroda, Budapest, 1990. 21.
- 65 A jegyzéket az angol fél nem adhatta át, mert hadban álló felek voltak. Ld. uo. 21.
- 66 Cornelius, Deborah S.: Kutyaszorítóban: Magyarország és a II. világháború, Rubicon-könyvek, Budapest, 2015. 295.
- 67 Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról, ÁBTL 3.2.5. O-8-028. 135.
- 68 Joó András: Kállay Miklós külpolitikája, Magyarország és a háborús diplomácia, 1942–1944, Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 57.
- 69 Veress Lászlóval is közölték; csak akkor kelletne volna nyilvánosságra hozni az előzetes fegyverszüneti egyezményt, ha azt a magyarok kifejezetten kérik, hiszen a brit kormány tudta, a magyarok csak adják meg magukat, ha reális esélyt lát arra a magyar kormány, hogy egy német invázió esetén védelmet kap a szövetségesektől. Az azonnali megadás nem szolgálná a szövetségesek érdekeit, mert Magyarország német megszállásához és egy bábkormány hatalomra juttatásához vezetne. Ld. Borhi László: Nagyhatalmi játszmák, Hírszerzés és félrevezetés, a Szövetségesek és a német megszállás, 1943–1944, in: Rubicon, 24. évf. (2014) 3. 50.
- 70 Holott a magyar politikai vezető réteg tudta, hogy a magyar honvédség egyáltalán nincs felkészítve a német csapatokkal való szembefordulásra. Ld. Dombrády Lóránd: Hadsereg és politika Magyarországon, 1938–1944, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 337.
- 71 Cornelius, Deborah S.: Kutyaszorítóban: Magyarország és a II. világháború, Rubicon-könyvek, Budapest, 2015. 295.
- 72 A rádiókapcsolat létesítésére és fenntartására az SOE szervezetet bízta meg az angol kormány. Ld. Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról, ÁBTL 3.2.5. O-8-028. 135.
- 73 Macartney, C. A.: October fifteenth, A History of modern Hungary, at the University Press, Edinburgh, 1957. 185.
- 74 Eckhardt Tibor: Visszaemlékezések, 1941–1943, L'Harmattan, Budapest, 2008. 388.
- 75 Veress, Laura-Louise: Clear the line, Hungary's Struggle to Leave the Axis During the Second World War, Prospero Publications, Cleveland, Ohio, 1995. 150.
- 76 Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról, ÁBTL 3.2.5. O-8-028. 136.
- 77 Uo. 136.
- 78 Horthy kapcsán érdekesen nyilatkozik Pálóczi-Horváth György tanulmányában Veress László, miszerint „*Ami Horthy kormányzót illeti, ő egy részeges és igen befolyásolható ember, és az van rá hatással, akivel legutóljára beszélt. Horthy a legtöbb hangulatában helyeselné a megadást és ilyen irányu megjegyzéseket többször tett Kállay előtt. Beavatni a dologba azonban nem merték, mert bármely pillanatban elszólhatná magát. Kállay bízik abban, hogy amint a dolog előrehaladott állapotban van és a siker biztosítva látszik,*

- akkor Horthy száz százalékban helyeselni fogja az ügyet.” Ld. uo. 137. Valószínűleg nem véletlen állította ezt Veress, hiszen más tekintetben elfogadhatatlan lett volna, ha az ügy mögött nem áll Magyarország kormányzója érthető okok miatt.
- 79 Uo. 137–138.
- 80 Vargyai Gyula: Magyarország a második világháborúban, Összeomlástól összeomlásig, Korona Kiadó, Budapest, 2001. 287.
- 81 Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944, Egy nemzet küzdelme a második világháborúban, II. kötet, Európa História, Budapest, 1991. 130.
- 82 Czettler Antal: A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 333.
- 83 Veress, Laura-Louise: Clear the line, Hungary's Struggle to Leave the Axis During the Second World War, Prospero Publications, Cleveland, Ohio, 1995. 162.
- 84 Czettler Antal: A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 330.
- 85 Magyarország és a második világháború: Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1959. 396.
- 86 Czettler Antal: A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 332.
- 87 Macartney, C. A.: October fifteenth, A History of modern Hungary, at the University Press, Edinburgh, 1957. 185–186.
- 88 Cornelius, Deborah S.: Kutyaszorítóban: Magyarország és a II. világháború, Rubicon-könyvek, Budapest, 2015. 295.
- 89 Szegedy-Maszák Aladár a legfontosabbnak azt tartotta, hogy ha a magyar kezdeményezés végre túllépett „a szabotázs- és hírszerző bürokrácián, egészen egyfajta kormányközi megállapodásig, akkor saját politikai hitelünk és szavahihetőségünk csorbitása nélkül nem visszakozhatunk.” Ld. Cornelius, Deborah S.: Kutyaszorítóban: Magyarország és a II. világháború, Rubicon-könyvek, Budapest, 2015. 295–296.
- 90 Czettler Antal: A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 332.
- 91 Uo. 332.
- 92 Cornelius, Deborah S.: Kutyaszorítóban: Magyarország és a II. világháború, Rubicon-könyvek, Budapest, 2015. 296.
- 93 Czettler Antal: A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 332–333.
- 94 Macartney, C. A.: October fifteenth, A History of modern Hungary, at the University Press, Edinburgh, 1957. 186.
- 95 „Ajánlatunk a lényegét tekintve feltétel nélküli megadást jelentett, az angolok így is értelmezték. Mi azonban nem teljesen. [...] Szó lehet tehát minden feltétel elfogadásáról, ami gyakorlatilag ugyanaz, mint a feltétel nélküli megadás, elvileg azonban még és föld közöttük a különbség. Az angoloknak természetesen ragaszkodniuk kellett a feltétlen kapitulációhoz, hiszen ez általános elvű lett.” Ld. Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944, Egy nemzet küzdelme a második világháborúban, II. kötet, Európa História, Budapest, 1991. 131.
- 96 Cornelius, Deborah S.: Kutyaszorítóban: Magyarország és a II. világháború, Rubicon-könyvek, Budapest, 2015. 296.
- 97 Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén: Interjúk egy filmsorozathoz, RTV Minerva, Budapest, 1982. 64.
- 98 Például hivatalos, precíz adatok a katonai helyzetéről, a Balkán felé irányuló német csapatmozdulatokról, az angol ejtőernyős misszió fogadásáról, Titóra vonatkozó közlések. Ld. Czettler Antal: A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 333–334.
- 99 Pálóczi-Horváth György minden üzenetet, köztük az 1943–1944-es teljes táviratváltások teljes szövegét is, továbbított Moszkvába. Ld. Joó András: A magyar béketapogatózások és a Szovjetunió várható tényerése 1943–1944-ben, in: Tudományos közlemények, 2012, 28. sz. 87.
- 100 Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról, ÁBTL 3.2.5. O-8-028, 138-139.
- 101 Borhi László: Nagyhatalmi játszmák, Hírszerzés és félrevezetés, a Szövetségesek és a német megszállás, 1943–1944, in: Rubicon, 24. évf. (2014) 3. sz. 53.
- 102 Október végén csekély létszámú német léghárító alakulatok telepedtek ugyan le Nyugat-Magyarországon, de erről a magyarok a titkos adón keresztül tájékoztatták az angolokat. Ld. Czettler Antal: A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 334–335.
- 103 Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944, Egy nemzet küzdelme a második világháborúban, II. kötet, Európa História, Budapest, 1991. 132–133.
- 104 Vargyai Gyula: Magyarország a második világháborúban, Összeomlástól összeomlásig, Korona Kiadó, Budapest, 2001. 286.
- 105 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája, 1919–1945, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 371.
- 106 Páva István: Jelentések a Harmadik Birodalomból: A magyar diplomácia a második világháborúban, Pro Pannonia, Pécs, 2001. 91.
- 107 Czettler Antal: A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 335.
- 108 Uo. 335–336.
- 109 Pálóczi-Horváth György, ÁBTL 3.2.5. O-8-028. 139.

- 110 Joó András: Kállay Miklós külpolitikája, Magyarország és a háborús diplomácia, 1942–1944, Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 55.
- 111 Czettel Antal: A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 334.
- 112 Dombrády Lóránd: Hadsereg és politika Magyarországon, 1938–1944, Kossuth Könyvkiadó, 1986. 339.
- 113 Joó András: Kállay Miklós külpolitikája, Magyarország és a háborús diplomácia, 1942–1944, Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 55.
- 114 Czettel Antal: A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 334.
- 115 Uo. 336–337.
- 116 Juhász Gyula: Külpolitikai koncepciók Magyarországon 1943-ban, in: szerk.: L. Nagy Zsuzsa, Burucs Kornélia: Kiütkezés, 1943, Kossuth Könyvkiadó, 1988. 25.
- 117 Czettel Antal: A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 336–337.
- 118 Juhász Gyula: Külpolitikai koncepciók Magyarországon 1943-ban, in: szerk.: L. Nagy Zsuzsa, Burucs Kornélia: Kiütkezés, 1943, Kossuth Könyvkiadó, 1988. 370–371.
- 119 Czettel Antal: A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 337–339.
- 120 Győri Szabó Róbert: A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig, Helikon, Budapest, 131.
- 121 Maclean, Fitzroy: Eastern approaches, Penguin Books, London, 1991. 403.
- 122 Magyarország és a második világháború, Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1959. 397.
- 123 Borhi László: Nagyhatalmi érdekek hálójában, Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig, Osiris Kiadó, 2015. 47.
- 124 Churchill tudta, hogy Sztálin lényegében távol akarja tartani az angolokat Európa keleti felétől, de engedett. De terveket dolgozott ki egy balkáni partraszállásra is, de ehhez nem tudta megnyerni Törökország hozzájárulását. Rooseveltnél pedig minden jel szerint belenyugodott abba, hogy Európa keleti fele szovjet érdekszférába fog tartozni. Ld. Egedy Gergely: Nagy-Britannia története, 1918–1990, Kossuth Kiadó, 80.
- 125 Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században, Budapest, Osiris Kiadó, 2010. 260.
- 126 Veress, Laura-Louise: Clear the line, Hungary's Struggle to Leace the Axis During the Second World War, Prospero Publications, Cleveland, Ohio, 1995. 175–176.
- 127 Juhász Gyula: Magyarország nemzetközi helyzete és a magyar nemzeti élet, 1938–1944, in: Magyar tudomány, 31. évf. (1986) 2. sz. 101.
- 128 Borhi László: Nagyhatalmi érdekek hálójában, Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig, Osiris Kiadó, Budapest, 2015. 49.
- 129 Győri Szabó Róbert: A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig, Helikon, Budapest, 131.
- 130 Magyarország és a második világháború, Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1959. 398.
- 131 Az SOE londoni központjában lehet olvasni, hogy „*Mint Veress közli, nehézségek közepette dolgozik, s szerinte az idő megérett rá, hogy ultimátumban szólítsuk fel a magyar kormányt, hogy feltétel nélküli megadásra vonatkozó ajánlatát erősítse meg. Az a benyomásunk, hogy Veress őszintén jár el velünk szemben, és nem ért egyet az általa képviselt csoport kertilésével.*” Ld. Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája, 1919–1945, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 374–375.
- 132 A fenti okok mellett figyelembe vette, hogy a hadiipar a németeknek kiszolgáltatott állapotban van; bármikor képesek megbénítani a magyar ipari termelést, és ezzel a hadsereg felszerelését. Ld. Dombrády Lóránd: A magyar gazdaság és a hadfelszerelés, 1938–1944, Akadémia Kiadó, Budapest, 1981.
- 133 Dombrády Lóránd: Hadsereg és politika Magyarországon, 1938–1944, Kossuth Könyvkiadó, 1986. 335–336.
- 134 Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén: Interjúk egy filmsorozathoz, RTV Minerva, Budapest, 1982. 65–66.
- 135 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája, 1919–1945, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 383.
- 136 Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén: Interjúk egy filmsorozathoz, RTV Minerva, Budapest, 1982. 66.
- 137 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája, 1919–1945, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 383.
- 138 Weinberg, Gerhard L.: A World at Arms, A global history of World War II, Cambridge University Press, 1994. 469.
- 139 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája, 1919–1945, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 383.
- 140 Czettel Antal: A mi kis élethalál kérdéseink, A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 343.
- 141 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája, 1919–1945, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 384.
- 142 Ld. Berlin, 1942. december 8., in: A Wilhelmstrasse és Magyarország: Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 704.
- 143 Példának okáért a The Times színté szóról szóra közölte Halifay Edennek küldött számjeltáviratát, miszerint a magyar hadsereg nem fog ellenállni egy balkáni partraszállás esetén. Ld. Joó András:

- Kállay Miklós külpolitikája, Magyarország és a háborús diplomácia, 1942–1944, Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 62.
- 144 Magyarország a második világháborúban (főszerk. Romsics Ignác), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2011. 95.
- 145 „[...] Hitler tovább folytatta támadását Kállay ellen, és azt állította róla, hogy Magyarország „kiugrását” készíti elő. Ennélfogva felmentését kívánja. Erélyesen visszautasítottam, hogy megváljak Kállaytól, és kikértem magamnak hivatalos politikai hatáskörömbé való beavatkozását. [...] Hitler ismét visszatért Kállay személyére, és hangsúlyozta, hogy „a német-magyar barátság érdekében” távoznia kell. Újra csak azt feleltem: „Erre nem látok okot.” Ld. Horthy Miklós: Emlékirataim, Európa História, Budapest, 1990. 270–271.
- 146 Fenyő Miksa: Hitler, Horthy and Hungary: German-Hungarian Relations, 1941-1944, New Haven, Yale Univ. Press, London, 1972. 122.
- 147 Hitler hatvannyolc tárgyalása, 1939–1944, Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal, II. kötet, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 81–82.
- 148 Megjegyezném, hogy Hitler gyengepontjára, a zsidóságra terelte a hír elterjesztésének gyanúját. Hitler hatvannyolc tárgyalása, 1939–1944, Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal, II. kötet, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 82.
- 149 Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén: Interjúk egy filmsorozathoz, RTV Minerva, Budapest, 1982. 51.
- 150 Borhi László: Nagyhatalmi érdekek hálójában, Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig, Osiris Kiadó, Budapest, 2015. 33.
- 151 Joó András: Kállay Miklós külpolitikája, Magyarország és a háborús diplomácia, 1942–1944, Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 62.

Galamb József, a Ford-T volt főkonstruktőre Magyar Örökség díjat kapott

„... nem kell aggódni az amerikai úthálózat
elmaradottsága miatt
– ha lesz autó, lesznek jó utak is.”
GALAMB JÓZSEF

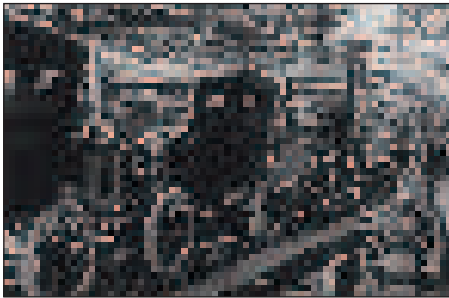
2016. március 19-én, a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében megrendezett ünnepségen¹ állampolgári javaslat alapján, születésének 135. évfordulóján Magyar Örökség díjat kapott a 20. század autójának megszavazott **Ford T**-modell főkonstruktőre, *Galamb József* (1881–1955) munkássága. Galamb József tevékenysége ezzel bekerült a „magyarság látha-

tatlan szellemi múzeumába”. Méltó elismerése ez a szorgalmas mérnöki munkának, a kimagasló műszaki teljesítménynek, és jó példa arra, hogy a tudományos teljesítmények mellett Magyarországon a mérnöki produktumokat is ilyen magas szinten ismerik el.

A díjat *Galamb Erzsébet építészmérnök*, a kitüntetett leszármazottja és fia vette át. A laudátor, dr. Gáti József gépészmérnök, címzetes egyetemi docens, e szavakkal méltatta Galamb József munkásságát: „Galamb József 1881. február 3-án, Makón, ötgyermekes reformárus földműves családban született. Diplomáját a mai Óbudai Egyetem jogelődjében, a Budapesti Magyar Királyi Felső Ipariskolában szerezte. (Ez a mai üzemmérnöki képesítésnek felel meg.)

Rövid időre a Diósgyőri Vasgyárba került műszaki rajzolónak. (Az itt megszerzett rajztudásának köszönhető, hogy később H. Ford felfedezte.) Katonai szolgálatát 1901-ben a haditengerésznél töltötte Pulában, itt ismerkedett meg Horthy Miklóssal. Ezt követően a Magyar Automobil Rt.-nél dolgozott Aradon. Tapasztalatszerzés céljából Amerikába hajózott, és 1903. október 6-án érkezett meg New Yorkba. A St. Louis-i világiállítás megtekintése oly nagy hatást tett rá, hogy elhatározta, Amerikában marad. Rövid kitérő után Detroitban keresett állást, és 1905. december 11-én belépett a Ford Motor Company alkalmazottai közé. A Ford akkor még máshol gyártott alkatrészekből szerelt össze autómobilokat. Amikor Henry Ford elhatározta, hogy »kerekekre teszi Amerikát«, maga mellé vette konstruktőrnek Galambot.” A tehetséges magyar tervező dolgozott a K- és az N-modellen, ezután Henry Ford őt bízta meg egy olcsó, könnyen kezelhető népaútó terveinek elkészítésével. Első feladata egy *új tengelykapcsoló* kifejlesztése lett, a híres *bolygóműves sebességváltón* fél évet dolgozott, amely „kizárólag külső fogazatú fogaskerekekből állt, egy kis térfogatú, viszonylag könnyen gyártható, egyszerűen kezelhető, gazdaságos sebességváltó lett. A két bolygómű szalagfékjét felváltva működtetve a kocsit szinte hintáztatni lehetett. Ezzel a vezető sok nehéz helyzetből tudta a járművet kiszabadítani, főként az akkori vidéki, kátyús utakon. Ma már nincs olyan gépkocsi, amely ezt meg tudná csinálni [1, 221. o.]” Csak egészen rövid utalás található Galamb József visszaemlékezéseiben² a T-modell *gyújtóberendezésének* tökéletesítésében való

személyes részvételére, amit pedig a neves amerikai szakfolyóirat, az Automotive News (1955. december 26-i szám, 5. oldal) és testvére Ferenc is a bolygóművel egyenrangú találmányként emel ki. Galamb tervezte az első *levegőhengerfejú konstrukciót* az USA-ban. Az alvázat és karosszériát szintén az ő utasításai alapján tervezték. Az első eladásra szánt T-modell 1908. október 1-jén gördült le a gyártósorról. A Tin Lizzie (*Bádóg Böske*) néven is emlegetett autó átformálta Amerika és az autózás képét. Az autó piacra dobásakor a legmodernebb és egyben a legolcsóbb is volt. Húsz évig gyártották az egyszerűen kezelhető, megbízható és kedvező árú T-modellt. 1918-ban az összes amerikai autó fele T-modell volt. 1927-ig összesen 15 és félmilliót adtak el belőle, 1999. december 18-án Las Vegasban az „*Évszázad autójának*” választották. Két évig tartott a projekt: 1908-ban, az autó piaci megjelenésekor a legmodernebb és egyben a legolcsóbb is volt.

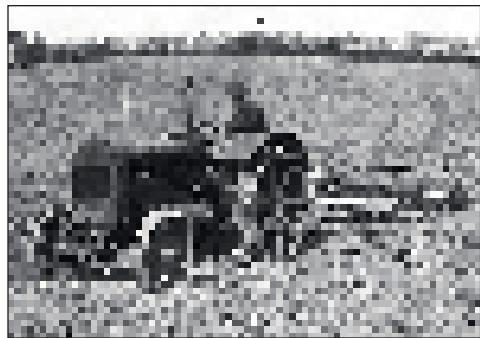
1. kép: A futószalagos gyártás

Ugyancsak Galamb József nevéhez fűződik az 1913-tól megindított *futószalagos gyártás* technológiájának kidolgozása. (1.kép) Ehhez a chicagói marhavágóhid konveyoros megoldását is tanulmányozta, az ott alkalmazott technológiát ültette át az autóiiparba. (Érdekességként jegyezzük meg, hogy egy másik magyar, Szent-Györgyi Albert is felkereste a Chicago környéki marhavágóhidakat, hogy onnan több tonnányi mellékvesét beszerelve abból hexuronsavat vonjon ki. Mindössze 25 grammnyit tudott kivonni!)

Az ő feladata volt a *villamos gyűjtőberendezés* megalkotása is. Az I. világháború idején ő konstruálta a *Liberty repülőgépmotort*.

Mr. Ford ezekkel a szavakkal indította el a később **Fordson traktor**-nak nevezett (2.kép) mezőgazdasági gép tervezését: „*Joe, tervezzon egy új traktort, nagyobbat és erősebbet a réginél. Alacsonyabb legyen, hogy beférjen a fák alá a gyümölcsösökben, és az összes fogaskerék készüljön öntöttvasból* [1, 206. o.]”

Így részt vett a Fordson traktor tervezésében is, melynek terveit egy hónap alatt készítették el. A Fordson traktor diadalútja éppoly gyors volt, mint amilyen az autóé. Nemcsak az amerikai piacot hódítja meg egycsapásra, hanem a külföldit is. Detroitban külön traktorgyár épül, amelyből csakhamar egymillió traktor fog kikerülni. A traktor kezdetben 885 dollárba került – kb. ennyi volt annak idején a Ford-T autó ára is –, később 295 dollárra csökkent az ára. Magyarországon azonban nem terjedt el, mert a vámmal, illetékekkel és a szállítási költségekkel megkétszereződött az ára.

2. kép: Fordson traktor munka közben

1937-ben lett a Ford gyár főkonstruktor. 40 évig szolgálta a Fordot, ezalatt a már leírtakon kívül konstruált például öt-, ill. hathengeres motorokat, mentőautókat, több személy- és tehergépkocsi-típus kifejlesztésében is szerepet játszott, a háborús években pedig *tengeralattjáró-kereső, harckocsi- és repülőgépmotorok*, de még *sebesültszállító autók* tervezésében vett részt. Ugyanakkor részt vett a prototípusok kísérletein, új gyár-részlegek tervezésében és fejlesztésében. Gyakran mondta, hogy az autógyártás húzóága-

zatként hatással lesz az acél-, a gumi-, és az olajipar fejlődésére, és hogy nem kell aggódni az amerikai úthálózat elmaradottsága miatt – ha lesz autó, lesznek jó utak is.

Említsük meg, hogy 1930-ban ment Amerikába a tőle csak három hónappal fiatalabb Kármán Tódor *gépészmérnök*, fizikus, alkalmazott matematikus, a *szuperszonikus repülés atyja*, valamint a *rakétechnológia és hiperszonikus űrhajózás egyik úttörője*, aki szintén hatalmas műszaki karriert futott be. Ő tehát elméleti területen is olyan hatalmasat alkotott, hogy nevét még évszázadok múlva is ismerni, emlegetni fogják, hiszen olyan fogalmak is kötődnek a nevéhez, mint a *Kármán-féle*: örvénysor, határréteg, magasság, szárnyprofil, rácsmodell (kristálytan), konstans, vonal, csúcsvív, vagy boltív (szuperszonikus aerodinamika), egyenlet stb. Ő volt az Egyesült Államok Nemzeti Tudományos Erme első birtokosa (1963), melyet

3. kép: Kennedy elnök kitünteti Kármán Tódort – 1963

4. kép: FORD A-modell a szerzővel

Kenney elnök személyesen adott át neki (3. kép)

Mindketten a Czeizel Endre által „csodálatos évtized”-nek nevezett, 1880–1890 közötti időszakban születtek, amikor is 39 magyar géniusz látta meg a napvilágot.

Galamb József története maga a beteljesült amerikai álom: a messziről indult szegénylegény az Egyesült Államokba bevándorolva a tehetségével párosuló szívós munkával híres és gazdag lett. 27 dollárral indul Amerikába, de keresete mérnökként, már évi 75 ezer dollár volt, pont annyi, mint az USA elnökének. Galamb nélkül sokak szerint a Fordot is rövid úton felvásárolta volna a Chrysler vagy a General Motors, így viszont azok versenytársa lett. Az általa tervezett modellt, a Ford-T minden idők egyik legnépszerűbb autója, amely egy időben a világ autóinak felét (!) tette ki.

Az ezt követő újabb Ford modellek, pl. a 4. képen látható, Székesfehérváron kiállított 4 hengeres, 3285 cm³ hengerűrtartalmú, soros motorral rendelkező, 40 LE teljesítményű FORD-A modell megtervezésének feladata is rá hárult. Az Amerikai Szabadalmi Hivatalhoz 1920 és 1952 között benyújtott 27 szabadalmi leírása rendre a Ford gépkocsik egyes szerkezeti elemének korszerűsítését szolgálta.

A Galamb-kultusz nemcsak Makón, hanem az egész világon él.

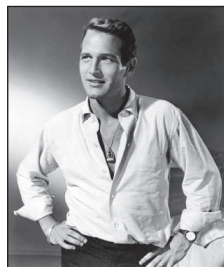
Híres makói származású amerikaiak

Galamb József
(1881–1955)

Joseph Pulitzer
(1847–1911)

Paul Newman
(1925–2008)

Mindenképpen jegyezzük meg, hogy Makó, ez a kis alföldi város, amely leginkább a hagymatermesztéséről volt híres, legalább három híres amerikait indított útjára. Galamb József autótervezésben jártas mérnökként lépett Amerika földjére. A New York-i kikötőbe érkezve kicsit otthon érezhette magát, mert a megpillantott Szabadság-szobor felállításához szükséges pénz földije, a szintén Makón született *Pulitzer József* (Joseph Pulitzer), az amerikai újságírás atyja, újságíró, lapkiadó, sajtómágnás lapja, a New York World című újság többéves sajtókampánynak köszönhetően gyűlt össze. Sőt, a mai napig az általa létrehozott alapítvány fizeti a szobor kivilágításának költségét. Maga Pulitzer is mindig büszkén vállalta szülőhazáját, Magyarországot. Kiss János alkotta mellszobra Makó főterén áll. Irányítása alatt a World az amerikai sajtó történetének egyik legjelentősebb lapjává vált, és az ország legnagyobb újságja lett.

*Paul Newman*³ kétszeres Oscar-díjas színész⁴, édesanyja, Fecskó Terézia révén szintén makói származású, bár ő már Ohio államban született, Amerikában. Eredetileg pilóta, majd színvaksága miatt erre alkalmatlan lévén, tanár akart lenni. Végül az angol-közgazdász szakon végzett a Yale Egyetemen. Ezt követően a kor legkiválóbb New York-i színiiskolájába, Lee Strasberg Actor's Studiójába került, ahol kitanulta a színészmesterséget, és ahol mindenki számára egyértelmű volt, hogy Newman hatalmas érzelmi skálával, visszafogott játéktípussal még sokra viszi. A Broadway deszkáin kezdte, Marlon Brando kortársaként, de *Az ifjúság édes madara* című Tennessee Williams-dráma Broadway-előadása után Hollywoodban is felfigyeltek rá. Habár szuperfilmek egész sorában szerepelt, a reflektorfényt és a hamis csillogást mindig kerülte. Felejthetetlen alakítást nyújtott többek között a *Bilinc és mosoly* (1967), vagy a *Pokoli torony* (1974) filmekben. *A nagy balhé* (1973) című gengszterkomédia Robert Redforddal pályafutásának egyik legsikeresebb filmje volt. *A gamma-sugarak hatása a százszorszépekre* (1972) c. filmben rendezőként is megmutatkozott. Ugyanakkor szenvedélyes autóversenyző volt, 1979-ben a 24 órás Le Mans-i versenyen második lett Porsche 935-ös autójával.

Galamb 1915-ben megkapta az amerikai állampolgárságot, Magyarországot soha nem felejtette el. Világhírű mérnökként is többször hazalátogatott, és előadásokat tartott a mérnökkollégáinak. Fogadta Horthy Miklós kormányzó is, aki megköszönte neki közreműködését fia sikeres amerikai tanulmányútjában. 1921-ben ösztöndíjat alapított olyan szegény sorsú makói diákoknak, akik felső ipari iskolában kívántak tanulni.

A gyár főmérnökeként később két tűz közé került, miután Henry Ford és unokája, Henry II között nem volt egyetértés abban, hogy beengedjenek-e más márkát is a gyárukba. Ekkor kérte nyugdíjazását, 1944-ben. 1943 végén ugyanis szívrohamot kapott, és orvosai tanácsára a Ford Motor Company alkalmazásában eltöltött 39 év után nyugállományba vonult. Az „Évszázad autójának” választott *T-modell* főkonstruktoré 1955. december 4-én, 74 éves korában hunyt el, Detroitban nyugszik. A Clevelandben megjelenő Szabadság című lap nekrológiában búcsúzott tőle: „...Galamb József sírjánál hajtsuk meg az emlékezés zászlaját és búcsúzunk tőle azzal, hogy ő jó magyar volt mindig.” (Munkásságának további részletei ismerhetők meg a www.picaso.hu/interjuk honlapon.) Nagy adóssága a magyar könyvkiadásnak a Ford Archivumban őrzött, 1952 elején négy alkalommal hangszalagra felvett angol nyelvű beszélgetés kéziratának magyar kiadása.

Emberi, mérnöki jellemzése

Galamb József nyugodt természetű, mindenkivel megférő, munkáját mások bosszantása nélkül végző, zömök, kékszemű, nem dohányzó, szüleit, testvéreit szerető, magyar származását nem felejtő, tehetséges és szorgalmas, szinte csak a munkájának élő (pl. 15 éven

át nem vett ki szabadságot) egyéniség volt. Kortársai szerint egy Molnár⁵-dráma hőiséhez hasonlított. Visszaemlékezéseiből az derül ki, hogy fiatal korában jó birkózó volt.

Kiváló rajzkészséggel, sokoldalú szakmai gyakorlattal és műszaki érzékkel rendelkező mérnök volt, akinek megvolt az a ritka képessége, hogy *gyártáshelyes és gazdaságos szerkezeteket tudott létrehozni, amely később tömeggyártáshelyes készséggé finomodott*. A maga idejében hatékony és fejlesztői munkát végzett. Géptervezői módszerei már akkor tudományosak voltak, de mivel nem volt számítógépe, a maga fejlesztette háziszabványokra támaszkodott. Olyan gyorsan tudott új típusokat megtervezni, hogy még a mai, számítógéppel segített tervező (CAD⁶) és gyártó rendszerekkel (CAM⁷) dolgozó mérnökök sem tudják felvenni vele a versenyt. Egy Ford-traktor első mintapéldányát egyetlen hét alatt tervezte meg.

Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy ezt a már meglévő személygépköcsi modellek *ismétlődő elemeinek* felhasználásával oldotta meg. Ez a munkamódszere később általános tervezési elvvé vált, mivel rendkívüli módon lerövidítette a tervezés folyamatát.

Ösztönösen vagy tudatosan – ma már ezt nehéz eldönteni –, de a napjainkban tudományos eljárásnak elismert *módszeres géptervezés* munkamenetét alkalmazta, amennyiben adott részletre több változatot tervezett meg és számított ki, majd ebből választották ki a minden szempontból legkedvezőbbet.

Galamb József azonnal mintát készíttetett konstrukcióiról. Rézből 1:2, fából 1:1 méretarányút. A kismintán tesztekkel próbálta ki, hogy elméleti elképzelései helyesek-e, a faminta pedig a térbeli elrendezésre, a méretarányokra adott feleletet. Amikor áttértek a zárt karosszériák gyártására, agyagból készíttettek mintát 1:1-ben. Vagyis megvetette a *fejlesztési kutatások alapjait* már a századforduló első évtizedeiben.

A többi magyar mérnök

Galamb József díjazása egyben tisztelgés a többi magyar mérnök – Farkas Jenő (FORD-A modell, Fordson traktor), Csonka János (karburátor), Fejes Jenő (lemezautó, sajtolt acélidomok alkalmazása), János Viktor (FIAT, Alfa Romeo, Lancia-versenyautó-konstruktőr), Járay Pál (áramvonalas járműforma – Audi, Adler, Bugatti, Mercedes, Maybach, „bogárhátú” Volkswagen, TÁTRA), Schweitzer Pál (optimizer), Barényi Béla (Mercedes – 2500 (!) szabadalom, főként az autóbiztonsági technika területén), Cser Gyula (kulminált feltöltés), Pavlics Ferenc (General Motors, Opel[Corsa]-holdjáró: lunar rover), Bejczy Antal (Sojourner marsjáró) – és más mérnökök munkássága előtt is, akik a világ különböző autógyáraiban dolgozva alapvetően hozzájárultak az automobil fejlődéséhez, tömegcikké válásához.

Galamb József műszaki hagyatékát értő mérnökök, tudósok ápolták, és ápolják ma is, fejlesztették tovább. A bolygóműves hajtás későbbi legnagyobb nemzetközi szaktekin-télye Terplán Zénó, a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem (NME) majdani gépelemek professzora, az MTA rendes tagja, 1943–49 között a világhírű mérnök Pattantyús-Ábrahám Géza mellett dolgozott, annak tanársegédjeként. E cikk szerzője szerencsésnek mondhatja magát, hogy az *Általános géptan I–II.* tantárgyakat az 1969/70-es tanévben, illetve a *Gépelemek II.* tantárgyat az 1971/72-es tanév 2. félévében tőle hallgathatta, és élvezhette magas szintű tárgyi tudását felvonultató előadásait, zseniális szabadkézi rajz-készségét, aki a táblánál pontosan úgy remekelt, mint Galamb a rajztáblánál.

A magyarság szellemi becsületrendje

A Magyarországért Alapítvány Farkas Balázs, Fekete György és Makovecz Imre javasla-tára – 1995-ben hozta létre a Magyar Örökség díjat, felismerve Esterházy János igazságát, aki meggyőződéssel vallotta: „Csak az a nemzet érdemes jobb sorsra és örök életre, amely

meg tudja becsülni nagyjait, és amelynek mindig szeme előtt lebeg azok példát mutató munkássága.”

Az anyagi jutalommal nem járó *Magyar Örökség díjat* láthatatlan becsületrendnek is szokták nevezni. Magyar Örökségre javasolni az általa érdemesnek tartott személyt, együttest, intézményt, teljesítményt bárkinek módjában áll, függetlenül az állampolgárságtól, bárhonnan az összmagyarság területéről. A bírálóbizottság tagjai évente tizenkét alkalommal ülnek össze, március, június, szeptember és december hónapban. Egy-egy díjátadáshoz három összejevetel tartozik. Az elsőtörténik a beérkezett állampolgári javaslatok elbírálása, majd titkos szavazás útján először tíz, majd további szűkítéssel az aktuális hét jelölt – személy, intézmény, vagy szervezet – kiválasztása. Így évente 28 díjat adnak ki. 1995 decemberében volt az első díj-kiosztó.

A díj történetének első öt évében 1945 utáni teljesítményeket díjazott a bírálóbizottság. A következő években az időbeli határ a 20. század elejéig, illetve esetenként a kiegyezésig nyúlik vissza. A Magyar Örökség díj gondozását 2003 márciusában a Magyar Örökség és Európa Egyesület vállalta magára, abban a reményben, hogy pályázatok révén biztosítani tudja a díj gondozásához szükséges anyagi fedezetet.

Magyar Örökség Díj Bizottság jelenlegi elnöke Hámori József akadémikus, agykutató. A díjátadásra általában a *Magyar Tudományos Akadémia Dísztermében* kerül sor (néhány esetben a Magyar Művészeti Akadémia színháza, a Pesti Vigadó adott otthont az ünnepségnek). A díjazottak bekerülnek a „Magyar Szellem Láthatatlan Múzeumába”, nevüket az *Aranykönyv* őrzi.

IRODALOM

- [1] Dr. Terplán Zénó: Galamb József. In *Műszaki nagyjaink* 5. kötet (szerk. Pénzes István), Gépipari Tudományos Egyesület, 1981.
- [2] Galamb József, Székesfehérvári Vörösmarty Rádió interjúja a szerzővel.
- [3] Gáti József: 60 éve hunyt el Galamb József a XX. század autójának alkotója. *Élet és Tudomány*, 2015/49.
- [4] Örfi József: *A magyarság szellemi becsületrendje*. [web:] goo.gl/7sjg7a

JEGYZETEK

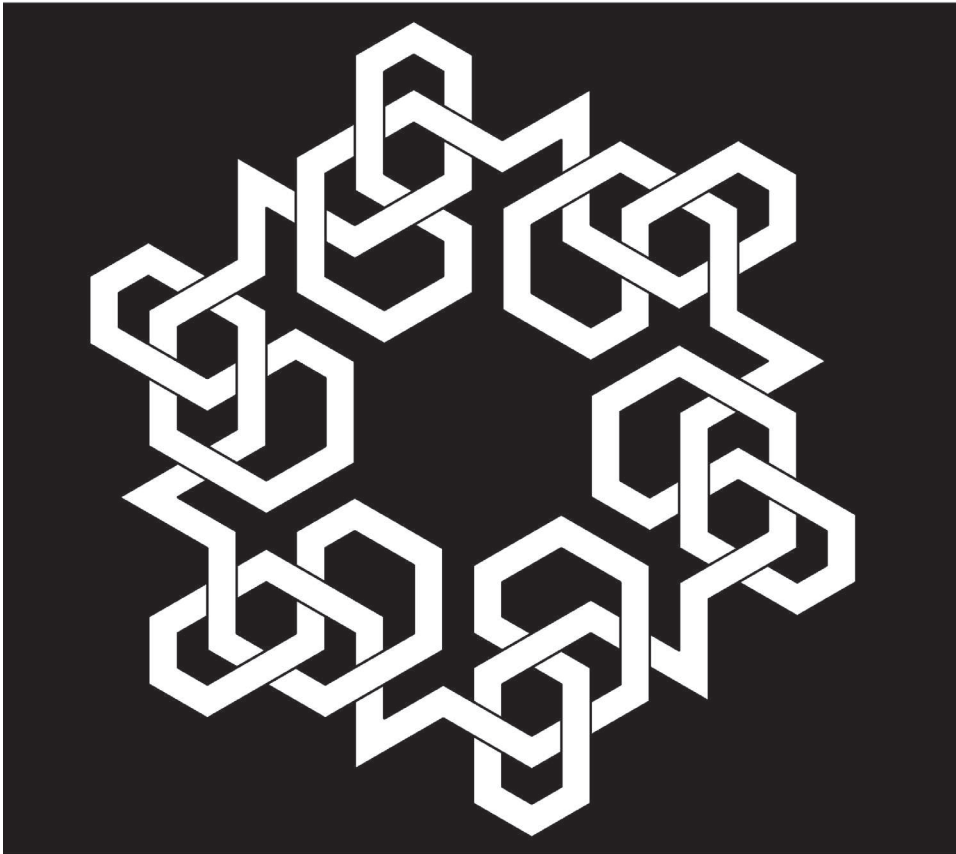
- 1 Ezen az átadón Magyar Örökség Díjjal ismerték el továbbá: *Petrás Mária népdalénekes*, keramikus moldvai csángó kultúrát felmutató művészetét; a *Határok nélkül* című, a Kossuth Rádióan a rendszerváltás óta hallható műsor alkotóközösségének nemzetszolgálatát; *Deáky András* tanár, nyugdíjas iskolaigazgató gyimesi csángókat megtartó nemzetszolgálatát; *Kő Pál* szobrászművészetét; *Kubinyi Anna* (1949–2015) textilművészetét; valamint az *Egymásért Alapítvány* több évtizedes Kárpát-medencei karitatív szolgálatát.
- 2 Galamb Józseffel folytatott angol nyelvű, hangszalagra felvett beszélgetés. Ford Archívum. Riporter: Owen *Bombard*, Pontchartrain. 1952. jan. 30; febr. 6, 18, és 26. 1/157.
- 3 Nagyapja, Simon Newman eredeti családneve *Neumann* volt, aki egy kassai polgári családból származott.
- 4 Élete során összesen kilencszer jelölték Oscar-díjra, egy alkalommal producerként is. Első arany-szobrát életművéért kapta, és csak ezt követően 1986-ban kapta meg a legjobb férfi főszereplőnek járó szobrot, *A pénz színe* című filmben nyújtott alakításáért.
- 5 Molnár Ferenc eredeti családneve Neumann volt. Molnár 1906. május 19-én Budapesten feleségül vette Vészi Margit festő-írnőt, főszerkesztője, Vészi József leányát, ez a házasság azonban nem volt tartós. Fél év után különköltöztek, bár a válásra csak négy év múlva került sor, de előtte, 1909-ben még kifejezetten feleségének írta a *Liliom* című színdarabot. (Molnár beleszeretett

a Vígszínházban a női főszerepet játszó *Varsányi Irén*be, akinek férjével párbajozott, és emiatt börtönbe került. Vészi Margit ezt követően vált el tőle.) *Kármán Tódor* viszont a szép Vészi Margitba szeretett bele, ezért még arra is képes volt, hogy németországi tanulmányait megszakítsa, és azt Párizsban a Sorbonne Egyetemen folytassa egy ideig, csak hogy Vészi közelében lehessen, no meg, hogy Marie Curie előadásait hallgassa. Éppen Vészi Margit hívta fel a figyelmét egy hajnali repülőgépes bemutatóra, amire Kármán vonakodva ugyan, de nagy szerencséjére mégis elment, ugyanis az olyan lenyűgöző hatással volt rá, hogy egy életre elkötelezte magát a repülés mellett. (Vészi mellett már nem tartott ki ilyen sokáig.) Ha nincs Vészi, akkor lehet, hogy itt állnánk sugárhajtású repülőgépek, ballisztikus rakéták nélkül, és nem ismernénk az

áramlástán általa felderített fontos összefüggéseit, úgy, mint a *Kármán-féle örvényút*, *Kármán-féle határréteg-elmélet stb.* Így kapcsolódik össze Molnár Ferencen keresztül a két világhírű gépészmérnök, Kármán és Galamb sorsa. Molnár Ferenc 1922. október 11-én Budapesten feleségül vette Fedák Sárít, de ez a házasság is hamarosan válással végződött. Harmadik felesége Darvas Lili színésznő volt, akivel 1926. június 9-én kötöttek házasságot Budapesten. 1939-ben a fenyegető nemzetiszocializmus elől ő is New Yorkba menekült. Amerikában sok híres hollywoodi filmhez írt forgatókönyveket és színdarabokat is. 1949-ben mutatták be a Broadway-en Panoptikum című darabját.

6 Computer-Aided Design.

7 Computer-Aided Manufacturing.

Petőfi és a közszolgálat

Petőfi TV néven új, fiataloknak szóló közszolgálati csatornát indított a köztvévé 2015 tavaszán. Ez 8 évvel azután történt, hogy a Magyar Rádióban MR2 Petőfi rádió néven ifjúsági könnyűzenei adóvá alakult át a klasszikus, vegyes programozású Petőfi rádió. A köztelevízió vezetői úgy gondolhatták, hogy az elmúlt évek igazolták a megújult Petőfi adó koncepcióját, és az évezred második évtizedének közepére a Petőfi a fiatalok szemében egy pozitív brand, hívószó lehet, mely az új tévéműsor elé vonzza majd a célközönséget.

Hosszú utat tett meg a Petőfi rádió, míg kiharcolta a szakma és a hallgatók körében az általános elfogadottságát, sőt olyan rangot vívott ki magának, hogy egy új tévéprogramot a népszerűségére alapozva próbálnak bevezetni. Pedig a közel 10 évvel ezelőtti átalakítás nem volt zökkenőmentes. Sőt, igen heves vitákat váltott ki, melynek nyomán átalakult, árnyaltabbá vált a modern közszolgálat meghatározása is hazánkban. Az, hogy egy ifjúsági tévécsatorna, a Petőfi TV elindítása 2015-ben már semmilyen megütközést nem keltett, a sok egyéb ok mellett véleményem szerint arra is utalhat, hogy a Petőfi rádió átalakulása nyomán lezajlott széles körű társadalmi diskurzus során a vita nyugvópontra jutott. Feltételezésem alátámasztásául érdemes alaposabban górcső alá venni ezt a kérdést.

A közszolgálati Magyar Rádió Petőfi adója megalakítása óta hagyományosan a fiatalokat is megszólító rádióadó volt [10]. Ma már klasszikusnak számítanak egykori, kifejezetten a fiataloknak szóló műsorai, mint a hetvenes években indult Ötödik sebesség, a nyolcvanas években a Reggeli csúcs, vagy a kilencvenes évek vége felé az Apukám világa. [2] Az 1949-től Petőfi néven működő adó 2007-ig még egy vegyes programozású adó volt, mely 1997 után már a frissen indult format' rádiókkal kísérte meg fölvenni a versenyt, inkább kevesebb, mint több sikerrel.

2007 júniusában a közszolgálati Magyar Rádió Petőfi adója a korábbi vegyes programozású hagyományos adóból fiataloknak szóló zenei csatornává alakult. A különböző célcsoportokat megcélzó önálló műsorokból alkotta mozaikos struktúrát egy határozottan a fiataloknak szóló format zenei műsorfolyam váltotta. A Magyar Rádió vezetése 2006–2007-ben döntött az MR adóinak pozicionálásáról [10]. Ennek következtében az MR2-Petőfi rádió „zenei adóvá” vált, célközönsége a 18 és 39 év közötti, érettségizett vagy diplomás, egyedülálló vagy fiatal pár, aki(k) még könnyen vált(anak), az élményeket keresi(k), nem a megnyugvásra, hanem az ingergazdagságra, a kihívásokra vár(nak), aki(k) nyitott(ak) a trendekre és igényes(ek). Ők azt várják választott rádiójuktól, hogy ne az unalomig ismételt igénytelen zenét sugározza, legyen más, kicsit több, igényesebb, mint a kereskedelmi adók.

A gyökeres átalakítás közel egy évtizeddel ezelőtt heves vitákat váltott ki, és fölbolygatta a hallgatóságot, a médiapiacot és a szakmát egyaránt. A változást a fiatal hallgatók elismeréssel, a korábbi Petőfi hallgatóinak több csoportja pedig felháborodással fogadta.

Mi indokolta a pozicionálást és az abból következő változásokat?

A változást megelőző években, a kilencvenes évek elején zajló médiaháborút [5] követően folyamatos volt a Magyar Rádió hallgatottságának csökkenése, és ami ennél még szembetűnőbb, a hallgatóság elöregedése [15]. Ez azt jelenti, hogy újabb hallgatói csoportok nem léptek be a közszolgálati rádió hallgatótáborába. A fiatalok gyakorlatilag csak kereskedelmi rádiókat hallgattak, nem választottak maguknak közszolgálati adót. Ezt a trendet kívánta megváltoztatni a Magyar Rádió a Petőfi adó pozicionálásával. Az

rádióknak a fiatalokra való pozicionálása az adó korábbi hallgatóinak leváltását, cseréjét is jelentette egyben.

Az átalakítás heves vitákat váltott ki. A vita elsősorban a Petőfi rádió új műsorszerkeztének elutasítói és támogatói között jött létre, és elsősorban a nyomtatott sajtóban, illetve az internetes fórumokon alakult ki. A vita médiabeli megjelenése a szociológiai, kommunikációtudományi szakirodalom szerint morális pánik terminussal írható le [11]. A morális pánik abban áll, hogy valamilyen esemény társadalmi, kulturális problémaként tematizálódik a médiában. Széles körű vita, diskurzus indul, amelyben ellentétes felfogások, érvek, érdekek csapnak össze a probléma természetéről, megoldásának lehetőségeiről.

Az akkori médiahatóság, az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) közigazgatási eljárásban vizsgálatot is kezdeményezett annak eldöntésére, hogy eleget tesz-e a megújult Petőfi rádió a közszolgálati követelményeinek. Az ebben az időszakban MR2-Petőfi névre keresztelt adó műsorszerkeztével kapcsolatos vita főbb témakörei a következők voltak:

- Vajon lehet-e közszolgálati egy kifejezetten fiataloknak szóló rádióadó?
- Közszolgálatinak tekinthető-e a könnyűzene? Kulturális érték-e a könnyűzene?
- Léteznek-e hasonló profilú európai közszolgálati adók, zenei rádiók, mint az MR2 Petőfi rádió?

Érdeemes feleleveníteni az átalakítás nyomán született megállapításokat a kérdésekkel kapcsolatban, és megvizsgálni ezek érvényességét napjainkban.

Lehet-e közszolgálati egy kifejezetten fiataloknak szóló rádióadó?

Az ORTT érvelése szerint a Médiatörvény [13] és a Magyar Rádió Közszolgálati Műsorszolgáltatási Szabályzata (KMSZ) egyaránt előírja, hogy a közszolgálati műsorszolgáltatónak kötelessége gondoskodni a hallgatók minél szélesebb köre, illetve minél több csoportja érdeklődésének színvonalas kielégítéséről a műsorszámok változatosságával. A hatóság azt nehezményezte, hogy az MR2 Petőfi rádió kifejezetten a 18–39 éves korosztályt szólítja meg, és ezzel nem tesz eleget a törvény, illetve a KMSZ előírásainak.

A médiahatóság akkori álláspontja szerint így tehát egy közszolgálati csatorna nem teheti meg, hogy egyetlen korosztályt választ ki, és az ő kiszolgálásukra korlátozza műsorát.

Az MR2-Petőfi rádió új műsorszerkeztét védő Magyar Rádió álláspontja szerint a fiatal közönséget a közszolgálati műsorszolgáltatás nem hagyhatja figyelmen kívül [11]. A fiatalok igényeinek kielégítése kiemelt közszolgálati feladat. Az Európai Unió is az ifjúságot előtérbe helyező változásokat ösztönöz az európai közszolgálati műsorszolgáltatóknál. Egyébként pedig az MR stratégiai okokból sem teheti meg, hogy lemond a fiatalokról, hiszen ezzel és a hallgatóság elöregedésével a jövőjét ásná alá a közszolgálati rádió, és ezzel a kereskedelmi rádióknak engedné át az összes fiatal hallgatót.

További problémát jelentett, hogy világszerte terjedőben vannak a speciális közönséghez szóló tematikus csatornák. A csatornák tematizálása egyre inkább jellemzővé vált világszerte, mert az egyes korosztályok érdeklődése egyre távolabb került egymástól. A Magyar Rádió véleménye szerint a közszolgálati műsorra vonatkozó követelmény teljesülését a Magyar Rádió mint közszolgálati rádió egészében kell hogy teljesítse. Így műsorszolgáltatásának egészére nézve lehet vizsgálni a közszolgálati adottságot, adott esetben az MR1 (Kossuth), MR2 (Petőfi), MR3 (Bartók), MR4 (Nemzetiségi), MR5 (Regionális) adók együttes vizsgálatával. A fiatalokat elsősorban zenei kínálatával és még inkább a hozzájuk közel álló könnyűzenei műsorral lehet elérni, mert a fiatalokat leginkább a zene érdekli [10]. Ha úgy tetszik, ők kizárólag ezt a kulturális terméket fogyasztják.

2007 óta megváltozott a médiaszabályozás, 2010-től új médiatörvény [14] írja elő a közszolgálati műsorszolgáltatók kötelezettségeit, és Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH) néven új hatóság váltotta az ORTT-t. Bár az új törvény a szabályozás és a közszolgálati média tekintetében sok újdonságot hozott, nem módosult azonban abban a tekintetben, hogy közszolgálati műsorszolgáltatónak továbbra is kötelessége gondoskodni a hallgatók minél szélesebb köre érdeklődésének színvonalas kielégítéséről a műsorszámok változatosságával. Az ebben a tekintetben változatlan előírások mellett az NMHH már nem kérdőjelezte meg a Petőfi tévé közszolgáltatóságát 2015-ben. Megállapíthatjuk, hogy a médiapiacra végbemenő, egyre erőteljesebb szegmentálódás a szabályok betartása fölött örökös új médiahatóság szerint sem kerülheti el a közszolgálati adókat. Az új médiatörvény megszületése óta ennek jegyében újabb tematikus rádiócsatorna (a népzene, operett és nótát sugárzó Dankó rádió) is létrejött. A köztévé az m1 hírtelevízióvá alakítása után az archívuma kincseit bemutató m3 és az m4 elnevezésű közszolgálati sportadó műsorával bővítette kínálatát. A változás megállíthatatlan: a köztelevízió 2016 szeptemberében újabb tematikus csatornát indított el: az ismeretterjesztés, oktatás és kultúra áll új tematikus közszolgálati csatorna, az M5 középpontjában [6].

(Hasonló folyamatok játszódnak le a kereskedelmi médiumok világában is. Az RTL nyomába lépve a tulajdonosváltáson átesett kereskedelmi TV2 2016-ban már 10 különböző tematikus csatorna közeljövőben történő beindítását jelentette be. [7])

Tehát arra kérdésre, hogy lehet-e közszolgálati egy olyan rádió vagy tévécsatorna, mely kifejezetten egy kiválasztott közönségréteget céloz meg, ma már a válaszunk egyértelműen igen.

A következő kérdéskör, amit 2007-ben vizsgált az ORTT, hogy kulturális értéknek tekinthető-e a könnyűzene, és a könnyűzene kulturális értékének milyen a közszolgáltatósága?

Az ORTT a könnyűzenét nem, csak a verbális közéleti és egyéb információkat, úgymint híreket, időjárás-jelentést, közlekedési információkat, névnapismertetést, sporthíreket, programajánlót és hasonló jellegű szöveges tartalmakat ismert el ekkor még közszolgálatnak, közszolgálati műsorszámnak. Ennek alapján vizsgálta a Petőfi rádió műsorát, és arra a következtetésre jutott, hogy a vizsgált időszakban az MR2-Petőfi rádió napi műsora túlnyomó részben zeneszámokból állt, ezért indokolatlannak tartotta a műsorszám közszolgálati kategóriába történő besorolását [13].

Ebből az érvelésből az következne, hogy a könnyűzene nem tekinthető kulturális értéknek. Ugyanakkor a kultúra közvetítése kétséget kizáróan része a közszolgáltatásnak. A zene pedig a kultúra része, legyen az könnyű- vagy komolyzene. Ma már bátor ember legyen, aki ki meri mondani, hogy az úgynevezett könnyűzene (pop, rock, blues, etno) nem része a kultúrának. Csiszolódik, időben változik a könnyűzene megítélése is. A magyar könnyűzene hajdan, a hatvanas-hetvenes években botrányt kiváló képviselői ma már állami kitüntetésekkel is elismert művészek, műveik pedig a magyar kultúra szerves részévé váltak.

Azok a zenekarok és énekesek, akiket 6-8 éve a Petőfi rádió kezdő tehetségekként mutatott be, mára a nagy hazai fesztiválok állandó résztvevői, elismert, nagy közönséget vonzó zenészek. Magyarország mára fesztivál nagyhatalommá vált, és e fesztiválok ma már elképzelhetetlenek a Petőfi által felkarolt zenekarok részvétele nélkül.

Be kell látni, hogy a Petőfi Rádió helyzete megváltozott a piacon, részben azért, mert a missziója sikeres volt. Sikeres misszió alatt azt értem, hogy a Petőfin felbukkant, ott népszerűvé váló előadók megjelentek más országos rádiók repertoárjában is, és így szélesebb körben is ismertté váltak. Ilyen siker például Szabó Balázsé, Palya Beáé vagy a Halott Pénzé.

Napjainkra az is vitán felül áll, hogy az igényes könnyűzene [8] a kultúra része, fontos helye van a közszolgálati rádió és televízió programjában is. A Petőfi tévé műsorának meghatározó részét alkotják a koncertközvetítések, többnyire népszerű fővárosi zenei klubokból, mint az A38 vagy az Akvárium klubból. A közvetítések szüneteiben pedig a fiatal énekeseket, zenekarokat bemutató beszélgetésekben ismerkedhetnek meg a nézők a könnyűzene új művelőivel, irányzataival. A Petőfi rádió és a Petőfi tévé egyaránt küldetésének tekinti a fiatal tehetségek felkarolását, és a fiatal hallgatók és nézők minél szélesebb körének elérését. Mai értelmezésünk szerint ezek vitán felül állóan kiemelt közszolgálati feladatok.

Végül vizsgáljuk meg, hogy európai viszonylatban mi volt a helyzet a zenés Petőfi rádió átalakításakor ebben a tekintetben a közszolgálati rádiók körében. Vajon találhatóak voltak-e Európában az MR2 Petőfihez hasonló profilú zenei rádióadók?

Amikor az európai rádiózást vizsgáljuk, akkor elsőként mindig a BBC-re szoktunk tekinteni. A BBC öt közszolgálati rádióadót üzemeltet. A Radio1 elsősorban zenét és szórakoztató műsorokat szerkeszt adásba. A Radio2 az idősebb korosztály kedvelt állomása. Náluk a Radio3 a komolyzene és a dzsessz rádiója, ez nagyon hasonlít a mi Bartókunkra. A Radio4-ben művészeti műsorok hallhatók, míg a Radio5 műsorában főként élő sportközvetítéseket, beszélgetéseket követhetnek nyomon a rádióhallgatók. A BBC adói közül talán legjobban a Radio1 hasonlít a Petőfi műsorához.

Megemlíthetjük még a Magyarországon jól ismeri Ő3-t, az osztrák közszolgálati rádió 3-as programját, amely szintén gyakorlatilag zenét, híreket, ezenkívül közlekedési információkat sugároz. Németországban is találunk európai kitekintésünk során olyan közszolgálati rádiót, amely kifejezetten fiatalokat céloz meg, és szinte kizárólag könnyűzenét sugároz, ez az SVR3 nevű, a Petőfi előtt nem sokkal indított rádióadó. Összességében megállapíthatjuk, hogy Európában nem példa nélküli a közszolgálati zenei rádiócsatorna működése, és ezek többnyire az adott országban sikeres, hallgatott programok voltak már az előző évtizedben, és azok maradtak napjainkra is.

Megállapíthatjuk, hogy már a Petőfi rádió 2007-es átalakítása idején is léteztek zenés, vagy kifejezetten a fiatalokat megcélzó közszolgálati csatornák Európa több országában. Ebben a tekintetben a Petőfi ifjúsági zenei csatornává alakítása sem hozott rendkívülit, mint ahogyan a Petőfi TV elindítása sem.

Dinamikusan változó korunkban még mindig hiányzik a közszolgálat egzakt és részletes meghatározása. Bár a hazai médiaszabályozás megszületése óta számtalan kísérletet tettek erre médiaszakemberek és tudósok, elfogadott definícióval nem büszkélkedhet sem a szakma, sem a tudomány. A közszolgálatosság hagyományos, 20. századi alapelvei ebben az új, 21. századi közegben anakronisztikussá váltak [1]. Természetesen a tömör meghatározások közül többet konszenzusosan elfogad a társadalom. A közszolgálat a társadalom közös szükségleteinek kielégítésére létrejött, közösségi forrásból finanszírozott közszolgáltatás, melyből a közösség minden egyes tagja részesülhet társadalmi és vagyoni helyzetétől függetlenül. E szolgáltatás többnyire adókból kerül finanszírozásra. [12] A közszolgálati média alapvető célja, hogy a piac hibáit kiküszöbölve hozzájáruljon a nyílt társadalmi párbeszéd fenntartásához. Jogos törekvés, hogy a közösségi forrásokból finanszírozott média a nemzethez, politikai közösséghez való tartozás identitását kínálja a közösségnek. A jól működő közszolgálati média olyan tartalomszolgáltatás, mely általánosan segíti a közösség tagjait, hogy eligazodjanak a társadalomban. Ugyanakkor ez felveti a kérdést, hogy kiknek van joga az értékek meghatározására, és mi történik azokkal, akik nem értenek egyet az érvényesnek tekintett meghatározással. Ezek a veszélyek úgy lennének kivédhetőek, ha a közszolgálat feladatának meghatározása folyamatosan része

lenne a társadalomban zajló vitáknak, és a lehető legszélesebb kör venne részt a közszolgálati minőséget eredményező értékelési folyamatban. [4]

Ebből a szempontból a brit BBC példája érdemes leginkább a figyelemre. A BBC működésének alapját a királyi alapítólevél, a Royal Charter [3] adja. Ennek a 2007. január 1-től érvényes szövege a BBC alapvető feladatát a következőkben jelöli meg:

- az állampolgári tudat és a civil társadalom fenntartása;
- az oktatás és a tanulás támogatása;
- a kreativitás és a kulturális teljesítmény ösztönzése;
- az Egyesült Királyság, illetve nemzetjeinek, régióinak és közösségeinek képviselete;
- az Egyesült Királyság bemutatása a világnak, a világ bemutatása az Egyesült Királyságnak;
- a fejlődő kommunikációs technológiák előnyeinek közvetítése alakossághoz, vezető szerep a digitális átállásban.

A közszolgálati tartalom meg-megújuló meghatározását a társadalmunknak kellene adnia. Ehhez a következő alapvető témaköröket jelölhetjük meg:

- Teljes körű hozzáférhetőség – az állampolgárok összessége számára biztosítani kell a hozzáférést; ez tisztán kereskedelmi érdekből nem feltétlenül teljesül.
- Függetlenség – kormányzati befolyásolástól, bizonyos csoportok, rétegek szerzett jogaitól, kereskedelmi érdekektől függetlenség.
- A polgári tudat és a civil társadalom fenntartása – elsősorban pontos, hiteles és pártatlan hír- és más információszolgáltatás révén, ami segíti a közönséget a megértésben.
- Az oktatás és tanulás támogatása – nyújtson olyan tartalmakat, amelyekkel felkelti az érdeklődést és ösztönzi a tanulást, szolgáltatasson oktatási célú programokat.
- A kreativitás és a magas kulturális minőség ösztönzése – a kulturális tevékenység iránti érdeklődés fenntartásával, tehetséggondozással, egyedi, eredeti tartalom gyártásával.
- Magyarország régióinak és közösségeinek megjelenítése – az összetartozás kifejezésével, a kulturális identitás erősítésével, a helyi, regionális és nemzeti szintű tartalomgyártással, a különböző kultúrák és nézőpontok fontosságának bemutatásával.
- Magyarország bemutatását a világnak, a világ bemutatását Magyarországnak – a világ eseményei iránti érdeklődés felkeltése és fenntartása az állampolgároknak, hírszolgáltatás a határokon túli közönségnek.

Végül, a közszolgálati médianak mindezek megvalósítása érdekében elő kell segítenie, hogy a lakosság élvezhesse az új kommunikációs technológiákból és szolgáltatásokból fakadó előnyöket, a digitális átállásban és az új terjesztési lehetőségek kihasználásában való részvétellel.

A közszolgálati szerepe és feladata talán soha nem volt akkora jelentőségű, mint napjainkban. Az egyre szélesebb körű tartalomszolgáltatásban a rengeteg értékes tartalom és információ között egyre több lesz a selejt, a káros médiatartalom. Ez különösen fölértékeli a közszolgálat értékmutató és orientáló, az eligazodást segítő funkcióját. [9]

Fentiek alapján egyértelműen megállapíthatjuk, hogy helyes lépés volt a közszolgálati szerep szempontjából a Magyar Televízió részéről, amikor a Petőfi rádió pozitív tapasztalataira alapozva elindította a kifejezetten a fiataloknak szánt programját, a Petőfi TV-t. A fiatalok igényének kielégítése kiemelt közszolgálati feladat. Az Európai Unió is az ifjúságot előtérbe helyező változásokat ösztönöz az európai közszolgálati műsorszolgáltatóknál.

(Ugyanebbe a sorba illeszthető az elindult m5 csatorna is, melynek célja többek között az oktatás és ismeretterjesztés támogatása.)

Bő egy évvel az indulása után a Petőfi TV fogadtatását vizsgálva, a nézettségi felmérések alapján [16] azt állapíthatjuk meg, hogy a Petőfi TV műsora közel sem hozott akkora áttörést a közszolgálati televíziózásban, mint annak idején a Petőfi adó a rádiós piacon. A Petőfi rádió pozitív hallgatói fogadtatása alapján ugyan alappal feltételezhetjük a Petőfi TV kitalálói, hogy a hasonló nevű rádióadó korosztályos megítélése odavonzza majd a fiatalokat esténként az m2 képernyője elé. Ennek ellenére, ha a Petőfi TV vezető, saját gyártású műsorának, az Én vagyok itt című napi műsornak a nézettségét vizsgáljuk, akkor megdöbbentő eredményre jutunk: a célcsoporton belül a 15 ezer fős elérés igen le-sújtó eredmény egy országos sugárzású tévé esetében. [16] Így nézettségi szempontból a program inkább bukásnak tekinthető. Összességében és a közszolgálatiág kontextusában vizsgálva a kérdést, mégsem minősíteném bukásnak a kezdeményezést.

A közszolgálatiág meghatározásánál a fenti eszmefutásban sem tekintettük és nem is tekinthetjük kiemelt, főként nem kizárólagos szempontnak a hallgatottságot, nézettséget. A Petőfi TV-t küldetése és a közszolgálati műsorok körében hiánypótló jellege minden-képpen pozitív, közszolgálati kezdeményezésnek tekintem. A közszolgálatra vonatkozó törvényi előírások és a közszolgálat fenti meghatározása alapján, továbbá a tévéprogramok egyre nagyobb szegmentációja közepette indokolt volt, hogy a köztelevízió a már sikeres Petőfi rádió mintájára építve elindított egy új rétegcsoportját, melynek elsődleges célcsoportja az ifjúság. (Azért fontos megjegyezni, hogy a Petőfi TV-nek nevezett csatorna valójában nem egy önálló adó, hanem az m2 programjában minden este 8-tól jelentkező műsorfolyam.)

Természetesen jogosan vethető fel a kérdés, hogy teljesítheti-e közszolgálati feladatait egy olyan program, amit a célközönség nem, vagy csak igen csekély számban követ. Ugyanez a kérdés ugyanilyen alapon feltehető lenne nemcsak a Petőfi TV, de a relatíve alacsony hallgatottságú Bartók rádió kapcsán is.

Válaszom mindkét példára vonatkozóan: igen. Persze ez még nem mentesíti a köztétét és a műsört készítő MTVA²-t az alól a feladat alól, hogy alapos tartalomelemzést és kvalitatív nézőkutatásokat követően tartalmilag és szerkezetében korrigálja a Petőfi TV műsorát.

Vitathatatlanul erős és vonzó branddé vált a Petőfi rádió az új évezred második évtizedére, de a Petőfi márkának még így sincs, és szerintem nem is várható el, hogy akkora ereje legyen, amely – függetlenül a tartalomtól – önmagában népszerűvé tenne egy új közszolgálati tévéprogramot. A Petőfi rádió sikerének alapja a zene, a fiatal hallgatók emiatt választják ezt az adót. A Petőfi TV azonban nem egy zenei program. Sokat szeretne markolni: élő közvetítésekkel, a fesztiválok, koncertek, szórakoztató programok műsorba emelésével, filmes és ismeretterjesztő, a fiatalok mindennapjait érintő tartalommal jelentkezik, de hangsúlyt kap a fiatalok véleményének bemutatása videoüzenetek, vagy helyszíni riportok útján. Közben persze van zene is, a témák közötti videóklippekkel próbálják színesíteni az adást. Az adás arra emlékeztet, mintha egymás után nyitnánk meg a YouTube-ablakokat. Azonban ez egy műsorfolyam, amelyben nem a néző navigál. Így nincs módja alaposabban elmélyedni valamiben, vagy pillanatnyi hangulatának, érdeklődésének megfelelően más irányban tájékozódni. A Petőfi TV esetében szerintem kísérlet történik az internetes tartalomfogyasztás tévés adaptációjára, ami méltányolható közszolgálati kezdeményezés. De az eredmény egy esetlegesség látszatát keltő, sokszor erőltetettnek vagy öncélúnak tűnő produkció. Ennek oka kereshető a műsorfolyam tartalmában és a fiatalok tévézési szokásainak változásában egyaránt. Az okok felderítését

célzó átfogó vizsgálat, és annak eredményei alapján a műsorfolyam átalakítása még közszolgálati televízióra váró, sürgető feladat. E munka elvégzése elengedhetetlen ahhoz, hogy a Petőfi TV a műsort ihlető közszolgálati Petőfi rádió vitathatatlan közönségsikerét akár csak megközelítse.

IRODALOM

- [1] Bajomi-Lázár Péter (2012): Homokot a sivatagba? In: *Médiakutató*, 2012. nyár
- [2] Balázs Géza (1998): Van-e hatása a rádióknak a gyermekekre és a fiatalokra? In: *Gyermekek és fiatalok a média vonzásában. Tudományos konferencia 1998. február 4.* Budapest: Gyermek és Ifjúsági Alapprogram.
- [3] BBC: Six public purposes and how they will be delivered, <http://www.bbc.co.uk/aboutthebbc/insidethebbc/whoware/publicpurposes> (utolsó letöltés: 2016. február 16.)
- [4] György Péter (2005): Közszolgálat a globális technokultúra korában. A Magyar Rádió lehetséges stratégiája. Készült a Magyar Rádió Közalapítvány kuratóriumának megrendelésére 2003. januárban. *Médiakutató*, 6. évf., 1. sz., 95–116. o.
- [5] Hankiss Elemér (2000): Médiaháború. *2000*, 11. szám, 2000. november
- [6] Hirado.hu, <http://www.hirado.hu/2016/04/22/szeptemberben-indul-az-m5-musora> (utolsó letöltés 2016. május 15.)
- [7] NOL.hu, <http://nol.hu/belfold/het-uj-csatornat-indit-a-tv2-csoport-1615037> (utolsó letöltés: 2016. május 15.)
- [8] Such György (2007): A Petőfi minőségi zenét ad. *Origo*, 2007. augusztus 27., <http://www.origo.hu/vendegyszoba/teve/20070827-such-gyorgy-a-petofi-minosegi-zenet-ad.html> (utolsó letöltés: 2016. február 16.)
- [9] Szayly József (2008): Az új évezredben új kihívások előtt a közszolgálati média. In: Balázs Géza & H. Varga Gyula (szerk.): *Az abdukción.* Eger: Linceum Kiadó.
- [10] Szayly József (2009): Új úton a Petőfi rádió. In: *Ikonikus fordulat a kultúrában.* Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság.
- [11] Terestyéni Tamás (2007): Az MR”-Petőfi rádió új műsorszerkezete és a közszolgáltatás. Tanulmány az ORTT megbízásából.
- [12] Terestyéni Tamás (szerk.) (1995): *Közszolgáltatás a médiában. Ábránd vagy realitás?* Budapest: Osiris Kiadó.

Törvények

- [13] Médiatörvény: 1996. évi első törvény
- [14] Második Médiatörvény: 2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról

Kutatók

- [15] A Magyar Rádió hallgatottságának alakulása 1998–2004. Budapest: Szonda Ipsos 2004. április
- [16] Nielsen: Tv piaci körkép 2015. III. negyedév

JEGYZETEK

- 1 Pontosan meghatározott célközönségnek a nap 24 2 Médiaszolgáltatást Támogató és Vagyonkezelő
órájában azonos stílusú műsorfolyamot, progra- Alap.
mot sugárzó rádió.

Antiszemitizmus és Izrael-kritika

Nagyon sokat töprengtem rajta, hogy a fenti problémákkal nagy nyilvánosság előtt szabad-e foglalkoznom. Kérdésként merült fel bennem, hogy konzervatív meggyőződésű ember lévén miként lehet ezekhez hozzányúlni. Kérdéses volt az is számomra, hogy a címben jelzett két kérdéskörrel egyáltalán szabad-e foglalkozni egy cikkben belül. Egyáltalán, hogy s mint lehet a fenti két problémáról beszélni és írni ma Magyarországon.

Bibó István a témával kapcsolatos művében (*Zsidókérdés*) úgy közelíti meg a kérdést, hogy ki annak a feltevője és ki a címzettje. Ha az antiszemitizmusról nem zsidó beszél nem zsidónak, akkor kötelessége beszélnie arról az irtózatosságnak, amelyről a zsidókat érte és arról a felelősségről is, melyben az egész világ és a beszélő maga osztozik. A nem zsidó ember a zsidó emberrel szemben beszélhet arról, hogy a nem zsidó közösség mit tapasztal és mit nem ért a zsidókkal kapcsolatban. Mindezt tegye úgy, hogy véleménye ne csússzon általánosításokba és ne írjon elő erkölcsi következtetéseket. Továbbá kérheti, hogy a zsidók „... ügyüket ne izolálják másokétól, hanem azonosítsák szenvedéseiket minden szenvedőével, megaláztatásaikat minden megaláztatottával és igazkeresésüket minden igazságkeresőével.”

Rendkívül sokat töprengtem azon, hogy milyen tapasztalatok, illetve tudás birtokában írhat valaki erről a témáról. Mennyit kell olvasni, milyen végzettségűnek kell lenni, vagy mit kell látni, tapasztalni ahhoz, hogy a témáról egyáltalán szabadon írni? Elegendő, ha egyszer végigjárta valaki az auschwitz-birkenauai egykori táborok területét? Nyilván nem. Ami mégis rávitt a gondolataim megosztására, az egyrészt az a felelősség, melyet magyarként, jobboldaliként, demokratiként és emberként magamban érzek a probléma kapcsán. Másrészt segített a gondolataim megosztásában az a tény, hogy Magyarországon egészséges demokratikus diskurzusról és civil társadalomról jelenleg sajnos nem beszélhetünk. Egy olyan társadalomban, ahol a civil társadalom és a pártpolitikától mentes vélemények híján vagyunk, talán ártani nem tudok, ha megszólalok ebben a témában.

Kísértet járja be Európát, kezdte a híres-hírhedt szerzőpáros a kiáltványát a 19. században. Azóta az általuk életre hívott kísértet és sok más kísértet is bejárta már Európát, sok millió ember halálát okozva. Kétségtelenül az egyik legszörnyűbb és legvisszataszítóbb gondolat zavart és embertelenségeket az antiszemitizmus jelentette, illetve erre alapozva követték el. Jól mondja a vívóklub elnöke *Szabó István Napfény íze* c. filmjében, hogy az antiszemitizmus a gyűlölködő, sikertelen emberek betegsége. Legnagyobb ellentmondása, hogy gyűlöletének tárgya egyben létkérdése is: hiszen a zsidóság eltűnése az egyszerűsített világképét is azonnal felborítaná az antiszemitának. Helyesen mutat rá *Jean-Paul Sartre*, az antiszemita világképét az a félelem alapozza meg, hogy maga a világ van rosszul berendezve, és ezért mindenki maga egyénileg vállal felelősséget.

Az antiszemitizmus annyira bárgyú és leegyszerűsített világkép, hogy a történelmi előzmények hiányában szóra sem lenne méltó. A történelmi események, ideértve első sorban a holokausztot, viszont arra köteleznek minden egyes embert, hogy az ilyen töből fakadó igazságtalanság ellen minden helyzetben fellépjen. Ennek a fellépésnek – világnézetünkötől, hitünkötől függően – persze különböző gyökere lehet, egyesek ezt humanizmusnak hívják, mások egyszerűen emberségnek. A keresztényeknél – így esetemben is – ezt az alapot Jézus jelenti. Az antiszemitizmus ugyanis primitívtségében nemcsak a zsidóságot, hanem a kereszténységet és az emberséget is megcsúfolja. Fittyet hány az

Újszövetségre és a legfőbb jézusi parancsolatot sem érti meg: a szeretetet (*Mt 22:34-40, Mk 12, 30-31, Jn 13,34, Pál levele a rómaiakhoz, 13, 10*).

Megvallom őszintén, hogy a 2014-es évről számomra biztosan nem maradt meg az, hogy a holokauszt áldozatairól Magyarországon megemlékeztünk volna. Őszinte kibeszélés e történelmi esemény kapcsán is elmaradt hazánkban, és nem rögzült a fejekben, hogy a második világháború alatti ipari mennyiségű emberölésekre a magyar közigazgatás aktív közreműködése és a magyar társadalom közönye (tisztelet a kivételnek!) mellett kerülhetett sor, még akkor is, ha a kivitelezés már a németek és a nyilasok kezén szarad.

A magyarországi holokauszt 60. évfordulója sajnos felemásra sikerült. A Szabadság téri megszállási emlékmű körüli vita sokkal inkább uralta a közvéleményt, mint azon múltbéli eseményekre emlékezés, melyekre hatvan évvel ezelőtt került sor. A megszállási emlékmű felállítására nem azért volt hibás döntés, mintha 1944. március 19-e ne jelentett volna sorsdöntő fordulatot negatív értelemben Magyarország és a magyarországi zsidóság számára. Aki ezt állítja, annak vagy alapvető történelmi ismeretei hiányoznak, vagy kisstílusú hatalmi érdekből vezérelve cselekszik. Annak fogalma sincs arról, hogy mi történt 1944. március 19-e után a hivatalban lévő magyar miniszterelnökkel (*Kállay Miklós*) és azt sem tudja, mit jelentett ez a dátum a hazai náciellenes (*Szegedi-Maszák Aladár*), illetve ellenzéki (*Rassay Károly, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Nagy Ferenc*) politikusok, a budapesti zsidóság (ide értve a hatalmi elithez tartozó *Kornfeld, Weiss* és *Chorin* családokat) vagy épp a Magyarországra menekült lengyelek számára.

A probléma az volt, hogy az emlékmű felállítását megelőzően – mint oly sokszor – az érdemi párbeszéd (szép szóval: demokratikus diskurzus) elmaradt, és egy sokak számára értelmezhetetlen vagy félreértelmezhető, illetve kifejezetten sértő alkotás került felállításra. Az emlékmű ráadásul egy olyan téren került elhelyezésre, ami amúgy is rendkívül groteszk lenyomata a magyar demokráciának. Ott található ugyanis a második világháborúban az országot megszálló, majd kifosztó és azt évtizedeken keresztül saját hatalmi érdekeinek kénye-kedve szerint kihasználó hatalom dicsőségére felállított és elbarikádózott emlékmű, valamint az annak irányába sétáló nagy antikommunista Reagan elnök, továbbá Horthy Miklós kormányzó kerítésen és védőburkon belül elhelyezett szobra, valamint az Egyesült Államokkal szemben ellenséges érzelmeket tápláló, arab államokban is megirigyelendő védelemmel ellátott nagykövetség-erődítmény is (és akkor még a hányattatott sorsú Tözsdepalotáról vagy az „Adria” Magyar Királyi Tengerhajózási Részvénytársaság korábbi székházáról nem is beszéltünk).

Alapvetően téves koncepció véleményem szerint a 21. században ilyen komplex történelmi eseményeket emlékművek felállításával közvetíteni a társadalom számára, főleg úgy, hogy az nem megbékélést, hanem újabb választóvonalat hoz a társadalomba. A holokauszt megemlékezését szolgáló évben felelősen nem szabadott volna olyan emlékművet felavatni, mely a társadalom érintett része vagy annak bizonyos tagjai szerint az áldozatok és a tettesek személyét, illetve felelősségét elmossa vagy akár ennek látszatát lehetővé teszi. Bibó szavai helytállóak itt: *„Ha van felelősségünk, akkor minden taktikázás nélkül kell vele szembenéznünk, mert csak így válhatunk felnőtt nemzetté, s a magunk erkölcsét csakis ezen az úton hozhatjuk rendbe.”* Az antiszemitizmus ugyanis nem a zsidóság problémája csupán, hanem mindenkit érintő probléma, az ugyanis az emberi méltóságot támadja. Ezt tartom az egyik, ha nem a legfőbb alaptételnek a téma kapcsán.

A kérdéses emlékmű felállításával a magyar történelem egyik legsötétebb fejezetének kibeszéléséhez nem járult hozzá a kormányzat. Ami legalább ennyire fájdalmas, hogy az emlékműállítást egy olyan különösen érzékeny időpontra időzítve tette meg, amikor sokkal világosabb üzenetre lett volna szükség a társadalom azon generációi felé, akiknek

a holokauszt kapcsán már semmiféle személyes kötődése nincs. Politikailag hibás és morálisan rendkívül aggályos volt a holokauszt emlékévében Magyarország német megszállását „siratni” véleményem szerint.

Másrészt szükséges megjegyezni, hogy az antiszemita megjelölés létezik „hatalmi fegyverként”, ill. politikai eszközként is mint egy igazságtalan, különböző indítékból született „megbélyegzés”, vagy mint az „elterelés” eszköze. Hisz egyszerű, ha tönkre akarsz tenni valakit, mennyire „ütős” fegyver az, ha antiszemitanak titulárod! Tessék a vádaskodás erejénél *Audrey Hepburn Végzetes rágalom* c. filmjére gondolni. Ehhez pedig még hozzáadni több mint ötven év technikai fejlődést az információs társadalom minden előnyével és hátrányával. Antiszemita vagy. Elég egyszer valakire ráírni egy közösségi oldalon. Vagy egy elektronikus újságcikkhez ezt a kommentet fűzni. Persze, lehet utána jogászokdni, magyarázkodni, perelni. De hát az nem úgy van. Addigra ott a billog. Sokszor ezt érzem az európai és magyar politika együgyű fegyverének is.

A fentiek előrebocsátása után fontos leszögezni azt, hogy az antiszemitizmus nem azonosítható azzal, ha valaki a zsidó állammal szemben kritikát fogalmaz meg. Ezen cikk megírásakor is őszintén bevallom, hogy felöltött bennem, szabad erről ilyen nyíltsággal írni? Ha nem ért egyet az ember a jelenlegi izraeli bel-, ill. külpolitikával, akkor máris antiszemita? A probléma kapcsán egyébként érthetően óvatos Németországban is kikelnek ezen képzavarral szemben (*Antisemitismus Debatte. Israel gehört nicht zu seiner Regierung. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2013.01.07.*). A demokratikus társadalmakban megszokott és szükséges az a kritika, mely adott esetben egy ország bizonyos cselekményeivel kapcsolatos ellenérzések kifejezésére irányul, ezáltal ugyanúgy hozzátartozik az egészséges demokratikus diskurzushoz.

Izrael megalapításával a világon sok helyen és sokszor üldözött zsidóság otthonra lelt, és ezt az otthonot többször megvédte ellenséges szomszédaival és a palesztin intifádákkal szemben.

A palesztin–izraeli békének, annyi évtized keserves próbálkozás után, jelenleg semmi realitása nincs, ez egészen nyilvánvaló. Mind a két nemzet politikai vezetése hibás ezért az állóháborúért. A palesztinoknál egy korrump (Fatah) és egy szélsőséges (Hamász) politikai vezetés uralkodik, míg az izraeliektől ugyancsak nem idegen a szélsőség – gondoljunk itt például az *Avigdor Liberman* vezette Jisráél Bétenut párt alkotta kormánykoalícióra vagy minden idők egyik legkompromisszumképtelenebb miniszterelnökére, *Benjámín Netanjáhura* (Ezt nem csak én gondolom így. Maga *Bill Clinton* volt amerikai elnök is erről vall önéletrajzi írásában, sőt, a jelenlegi USA adminisztráció részéről is egyre gyakoribbak a szemrehányások, lásd például a „chickenshit-vitát”, *US-Pöbelei gegen Israels Premier Netanjahu: “Bibi, der Feigling”, DER SPIEGEL, 2014.10.29.*). Újabban már az EU is egyre erőteljesebben ítéli el az izraeli telepes politikát, mint tette azt az EU közös külképviseleje, *Cathline Ashton* 2014. február 5-i nyilatkozatában.

Az amerikai külügyminiszternek azt vetették 2014-ben a szemére, hogy állítólag apartheid rendszerhez hasonlította az Izraelben élő palesztinok helyzetét. Később persze visszakozott *John Kerry*. Azonban kérem, legyünk őszinték! A tények azt mutatják, hogy Izraelben – ideértve a megszállt területeket is – a palesztin embereket folyamatosan diszkriminálják. A palesztin helyzettel kapcsolatban *John Dugard* dél-afrikai nemzetközi jogász professzor és ENSZ-megbízott 2007-es jelentése is tartalmazta már, hogy az apartheid-rendszer elemei lelhetőek fel.

Nemzetközi jogi szempontból nézve a helyzet meglehetősen egyszerű. Izrael a nemzetközi joggal ellentétesen (lásd a Biztonsági Tanács 242 (1967) sz. határozatát) évtizedek óta megszállva tart palesztin területeket. Ezeken a területeken Izrael a nemzetközi joggal ellentétesen olyan közigazgatási és törvényhozási aktusokat hajít végre, melyek

a megszállt területek – ideértve Kelet-Jeruzsálemet is – jogi státuszának és nemzetiségi összetételének megváltoztatására irányulnak (lásd a Biztonsági Tanács 298 (1971) és 487 (1980) sz. határozatait és a IV. genfi egyezmény 49. szakaszának (6) bekezdését). Ciszjordániában felhúztak egy családokat és településeket elválasztó monumentális falat. A *Nemzetközi Bíróság (ICJ)* erről a 720 km-esre tervezett falról – mely jelenleg kb. 65%-os készütségben áll – már véleményt (2004. július 9.) nyilvánított és megállapította, hogy Izrael nemzetközi jogot sértett (ICJ tanácsadó vélemény 143. pontja). Ez a fal családokat szakít szét, a mezőgazdasági területnek és a helyi üzleteknek árt, ill. tesz tönkre, és akadályozza az emberek hozzájutását az alapvető egészségügyi, közmű és oktatási szolgáltatásokhoz (ICJ tanácsadó vélemény 133. pontja, ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága E/C.12/ISR/CO/3., 2011. december 16-i jelentése). Izrael jogszerűtlenül folytatja a telepesi politikáját, (Biztonsági Tanács 446 (1979), 452 (1979), 465 (1980) sz. határozata, ICJ tanácsadó vélemény 120. pontja, ENSZ Emberi Jogi Bizottsága A/HRC/22/63.sz. jelentésének 20–21., 33. és 102. pontja) és a palesztinokkal szemben a nemzetközi humanitárius jogot és az alapvető emberi jogokat (ICJ tanácsadó vélemény 137. pontja, ENSZ Emberi Jogi Bizottságának A/HRC/22/63.sz. jelentésének 38. és 102. pontja, az Amnesty International jelentése a ciszjordániai helyzetről, 2014. február) is folyamatosan megsérti.

Ennek az írásnak nem célja az olvasók tényadatokkal való „bombázása”, azonban néhaneyat mégis érdemes megjegyezni a helyzet szemléltetésére, az absztrakt valóság meg-elevenítése céljából. Izrael az 1970-es évek óta lakossága 8%-át telepítette a megszállt területekre. A megszállt területeken 2005–2012 között a palesztin emberekkel, illetve vagyonukkal szemben elkövetett bűncselekmények 91%-ában a vádemelésig sem jutott el a büntetőeljárás, míg a palesztinok által elkövetett esetekben 90-95%-ban a bírósági szakba eljutott az ügy. 2011–2013 között 261 palesztin embert sebesítettek meg súlyosan éles lőszerezrel, 8000-et pedig más fegyverrel izraeli katonák (a sebesültek között 1589 volt gyerek), míg ugyanezen időszakban az izraeli telepések 480 palesztint sebesítettek meg, melyek közül 110 volt gyerek. Ehhez képest 2000 és 2013 között palesztinokkal szembeni emberölés miatt mindössze 7 izraeli katonát ítélték el és ezen elítéltek legfeljebb hét hónapot töltöttek büntetés-végrehajtási intézményben (ENSZ Emberi Jogi Bizottságának A/HRC/22/63.sz. jelentésének 33., 42–43. pontja, Amnesty International jelentés a ciszjordániai helyzetről, 2014. február).

Szomorúnak tartom ezzel szemben ismertetni azt, hogy az izraeli jogi álláspont szerint a nemzetközi humanitárius jog és az emberi jogi egyezmények a megszállt palesztin területeken nem alkalmazandóak, ezért a palesztin embereket nem illetik meg ezen jogok (ICJ tanácsadó vélemény 90. és 102. pont). Ez az álláspont különösen annak fényében cinikus, hogy a megszállt területeken élő izraeli telepések vonatkozásában ezen jogokat Izrael elismeri (ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága, E/C.12/1/Add.27., 1998. december 4-i jelentése).

Az ENSZ számos jelentése megerősíti, hogy Izraelben, ill. az általa megszállt területeken szegregációs politika zajlik, ahol egy zsidó embert más jogok és szabadságok illetik meg, mint egy palesztint (ENSZ Emberi Jogi Bizottsága, CCPR/C/79/Add.93, 1998. augusztus 18-i jelentése, ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága E/C.12/ISR/CO/3., 2011. december 16-i jelentése, ENSZ Faji Diszkrimináció Megszüntetése Bizottsága CERD/C/ISR/CO/14-16., 2012. március 9-i jelentése, ENSZ Gyermejjogi Bizottsága CRC/C/OPAC/ISR/CO/1, 2010. január 29-i jelentése, ENSZ különleges riportőr A/HRC/22/46/Add.1. és E/CN.4/2004/10/Add.2.sz. jelentése, ENSZ Emberi Jogi Bizottságának A/HRC/22/63.sz. jelentésének 46. és 49. pontja).

Persze, megannyi szörnyűség van a világban és az izraeli helyzet valóban rendkívül összetett, de az embertelenség akkor is embertelenség, ha azt Izraelben, illetőleg az általa megszállt területeken zsidó emberek követik el.

Angelika Schrobsdorff Ház Jeruzsálemben c. regényében találóan írja le: „*A palesztinoknak tudniuk kell, hogy mit követtek el a zsidók ellen kétezer éven át. És az izraelieknek meg kell érteniük, hogy mit tesznek a palesztinokkal negyven éve.*” Mert abban azért van valami rendkívül groteszk, hogy egy nép, mely történelme során annyi szenvedésen ment keresztül, önálló államot alapítva elköveti azokat a szörnyűségeket a területein élő arab emberekkel szemben, melyekben korábban a világon szerte maga is részesült.

Félreértés ne essék, ezzel a megállapítással nem kívánok és nem is tudok igazságot tenni a palesztin–izraeli vitában. Az izraeli embereknek jogos igényük, hogy az államuk védje meg őket mind a külső, mind a belső ellenségtől. Ferenc pápa megállapításával véleményem szerint a lényegét látjuk meg: „*A palesztinok megérdemlik az önálló hazát, az izraeliek a békét.*”

Elismerem, a fenti írás rendhagyó. De talán a cikkben szereplő meglátásaim meggyőzőtéek arról a kedves olvasót, hogy egyik kérdés megragadásakor sem a rosszindulat vagy antiszemita hajlam vezérelt. Ezért engedem meg magamnak azt a megállapítást, hogy Izrael jelenlegi politikája a palesztinokkal szemben nem vezethet békéhez. Ezen túlmenően figyelembe kell venni azt is, hogy Izrael állam létrejöttével az antiszemitizmus tárgyaivált célpontot talált magának. A hibás izraeli politika következtében pedig a világon ma is meglévő antiszemitizmus folyamatosan lángot kap. Ezzel kapcsolatban jegyezném meg, hogy Franciaországban 2013-ban 70%-kal nőtt az országból kivándorló zsidók száma és 2014-re a számuk már újabb rekordot, 5000 embert érhetett el.

Oświęcim-ben sétálva döbbsentem rá, hogy olyan dolgokra is képes az ember a benne rejlő hajlamok alapján, melyek számunkra elképzelhetetlenek. Ezen a helyen ott jártamkor sem a levegőt beszippantva, sem a földön járva nem éreztem, hogy mik történtek itt egykor. Semmi sem különbözteti meg ezt a helyet az átlagostól. A tisztás ott is tisztás, és a madár ott is csicsereg, a fák ott is árnyékot adnak. Még a hajdani krematóriumok romjainál is. Épp ezért kell vigyázni. Az egyik emlékkiállításán elkapott *Primo Levi* idézetet szeretném erre tekintettel végezetül megosztani az olvasóval: „*Egyszer már megtörtént, ezért újra megtörténhet; ez a lényege annak, amit mondanunk kell.*”

Dabóczi Mihály életműve

A XX. századi magyar szobrászat egyik jelentős alakja, Dabóczi Mihály az erdélyi Marosszentkirályon született 1905. március 29-én. Középiskolai tanulmányait a marosvásárhelyi református kollégiumban végezte. Felismerve tehetségét, rajztanára, Gulyás Károly foglalkozott vele. Már korai alkotásai fejlett formaképzéséről tanúskodtak. Ezen időszakból fennmaradt a *Quasimodo-fej*, az *Imádkozó leány* domborműve és az 1927-ben kortefából faragott *Hálózó*. 1929-ben szakított a művészi fejlődés szempontjából kilátástalannak tűnő kisebbségi vidéki élettel. Budapestre jött, és Orbán Antal műtermében vállalt munkát. 1930-ban felvették a Képzőművészeti Főiskolára, ahol Kisfaludi Strobl Zsigmond volt a tanára.¹ A harmincas évek közepén készített szénrajzai (*férfi és női aktok*, *Marokszedő*) biztos anatómiai tudását mutatják. Tanulmányai befejezését követően 1935–38 között Kisfaludi Strobl tanársegéde a főiskolán.

Az 1936-ban készült *Vágy*, illetve az 1938-ban mintázott *Reggel* női aktján még érezhető Kisfaludi Strobl stílusa. Ez a hatása azonban csak érintőleges, további alkotásait nem jellemzi. Már tanulóévei alatt kialakította saját, egyéni hangvételét. Ezt igazolja a harmincas évek elején gipszből mintázott első *önarcképe* is. Az 1930-as évek közepétől Medgyessy Ferenc alkotói stílusa volt hatással művészetére.² Formanyelve egyszerűsödött, műveinek belső tartalma erőteljesebbé vált. A korszak divatos stílusirányzata, a neobarokk sem fiatalon, sem később nem kísértette meg.

Még főiskolásként, 1932-ben szerepelt először kiállításon.³ Ezt követően több ízben résztvevője rangos fővárosi tárlatoknak. Elismerést aratott két sport tárgyú alkotásával is. Az 1932 körül mintázott életnagyságú álló férfi aktja, a *Pihenő atléta* pontos anatómiai tudást tükröző remek portré (elpusztult a második világháború alatt). A *Futó* fiúaktja rajtpisztoly hangjára váró, startra kész fiatal versenyzőt ábrázol. Az atléta alakjában szinte feszül a robbanékony energia, tekintetében érezhető a rajt előtti összpontosítás. Az életnagyságú alkotás 1933-ban a Székesfőváros szoborpályázatán oklevelet nyert.⁴ Dabóczi maga is sportember volt: 1932-től az ötvenes évek végéig versenyszerűen vívott. (Későbbi sport-témájú alkotásai közül kiemelkedik *dr. Gerentsér László*,⁵ valamint *Italo Santelli* síremléke.)

Nyírbátorban 1935-ben avatták fel az *országzászlót*, amelynek terveit Barna János és Dabóczi Mihály készítette. A talapzatot díszítő négy bronz dombormű (*Észak, Dél, Kelet, Nyugat*) Dabóczi alkotása volt. 1945 után a domborműveket eltávolították, további soruk ismeretlen. Az ötvenes években méltatlan állapotba került országzászlót 1994-ben újjították fel. Dabóczi hiányzó domborművei helyére 1993-ban Kiss György készített új reliefeket.⁶

Az 1930-as években több változatban töviskoszorús *Krisztus-fejet* ábrázoló bronzérmekeket mintázott, amelyek megrázó drámaisággal ábrázolják a haldokló Jézust. A harmincas évek közepén több kiváló portrét készített (*Kendős lány*, *Mónus Kovács Lajos*, *Női fej*, *Székely leány*). Egyik legjelentősebb alkotása az 1935-ben mintázott *Bámézkodó fiú*, amelyet a Káldy-díjjal tüntették ki. (A szobrot 1978-ban bronzba öntötték, és a budapesti József Attila lakótelep egyik parkjában állították fel.)⁷ 1936-ban megkapta a Képzőművészeti Főiskola Ferenczy István szobrászati díját és a Szinyei Társaság pénzjutalommal járó elismerését. Nagy sikerű alkotása a *Fürdőző nő* klasszikus szépségű alakja (mészköbe faragott változatát 1958-ban *Higiénia* néven a nagykőrösi kórház parkjában

állították fel). Formanyelve egyszerűsödött, művei belső tartalma erőteljesebbé vált. Az 1937-ben mintázott életnagyságú *Halász* fiúalakja szemében, Syposs Zoltán szerint „ott ragyog a zsákmányszerzés ősi öröme”.⁸

Sárospatakon a Református Kollégium főbejárata utáni belső árkados rész falán tíz bronz dombormű található, amelyek mindegyike a hazai reformáció témaköréhez kötődik. Közöttük Dabóczi Mihálynak két alkotása található.⁹ 1936-ban avatták fel a *Gályarabok* 85×52 centiméteres reliefjét. Az alkotás a gályarab magyar protestáns prédikátoroknak állít emléket, akiket 1676-ban Ruyter holland tengernagy szabadított meg a fogságból. A bronzból öntött alkotáson expresszív erővel jelenik meg az evezőt húzó rabok szenvedése. (A mű egy-egy bronz másodpéldánya a budapesti Ráday Kollégiumban, illetve a svájci Aarau református gyülekezeti házában található.) Másik alkotását, a *Bujdosó pataki diákok* domborművét 1938-ban helyezték el. Ezt a művét a markáns erő helyett inkább historizáló stíluselemek jellemzik. A domborművön elűzött protestáns diákok kézi kocsin viszik magukkal legféltettebb vagyontárgyaikat: könyveiket és egy sajtógépet.

A hajdüböszörményi Református Bocskay Gimnázium számára 1937-ben három műalkotást készített: két, nemesen egyszerű kivitelű első világháborús emléktáblát és mellszobrot *Baltazar Dezső* református püspökről.¹⁰ A mellszobornak néhány év múlva nyoma veszett. Valószínűleg 1944-ben pusztult el, amikor először német és magyar, majd szovjet és román katonaság beszállásolás céljából vette átmenetileg birtokba az épületet.¹¹

A komlói Bányász-templomban 1937-ben a bányászok védelmezője, *Szent Borbála* alumíniumból öntött szobrát állították fel.¹² Borbála légiésen karsú alakja koronát visel, bal lábánál bástya. Az ég felé tekintő arca szinte földöntúli könnyedséget ad az alkotásnak. A komlói templomban felállított szobor másodpéldányát 1939-ben a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia parkjában a tűzérek védőszentjének szobraként avatták fel. (A szobrot 1945 után lebontották,¹³ a Budapest Galéria raktárából az 1980-as évek közepén a tápiószentmártoni idősök otthona parkjába került.)

Dabóczi Mihály 1938–39-ben egy évet ösztöndíjjal Rómában tölthetett. Olaszországi tartózkodása rendkívül erőteljes hatással volt művészetére. Leginkább Donatello ragadta meg érdeklődését.¹⁴ 1939. májusban a római Bragaglia Galériában rendezett tárlaton az ugyancsak Olaszországban alkotó Gáborjáni Szabó Kálmán és Mágori Vargha Béla festményei mellett, tíz alkotása szerepelt. Egy olasz napilap az *Ahítat* mellszobrának fényképét közölte.¹⁵ A karakteres portré zárt megjelenését elegánsan oldja a nő imádkozásra összetett keze. Szülőföldjének hangulata érződik a *Pásztorfiú* botjára támaszkodó mellszobrán, a *Favágó* és a *Nyilazó magyar* című alkotásán.¹⁶

A harmincas évek második felében és a negyvenes évek elején művészetére a modern formák mellett egyaránt hatottak a székely népi gyökerek és a római iskola stílusirányzata. Az 1939-ben készített 53 centiméter magas, *Hit* terrakotta domborművén a keresztre feszített Krisztus látható, a háttérben két angyallal. A keresztfé mellett rózsafüzérrel imádkozó asszony és kezében keresztet tartó székely férfi térdel. Az 1940-ben készített *Jó pásztor* szobrán mezítlábas havasi pásztorgyerek feltűnően öleli magához a hozzá bújó kis bárányát. A keresztény hit és a Biblia Jézust tekinti a Jó pásztornak. Az a tény, hogy Dabóczi alkotásán székely pásztorfiú jelenik meg, kevésbé szokványos, de emberközeli ábrázolásmódjával híven közvetíti a téma bibliai jelentését. Az alkotás sikert aratott az 1942-ben tartott XXIII. Velencei Biennálén,¹⁷ ahol „eleven hatású, magyaros kifejezésű” alkotásként méltatta Gerevich Tibor.¹⁸ Az 1940-es évek elején mintázott *Mária a gyermek Jézussal* kompozíciója Mária mezítlábas ülő alakját ábrázolja fején glóriával, élőben kisdeddal. A patinázott gipszből készült kisméretű alkotáson egyszerre van jelen az erő, a hit és a harmónia.

1940-ben *Domján Elek* evangélikus püspöknek a nyíregyházi Északi temetőben lévő sírjára a főpap életnagyságú mellszobrát készítette el márványból.¹⁹ Az alkotást maga a művész is egyik legsikerültebb portréjának tartotta.

Nyírvasvári számára 1941-ben országzászlót készített, rajta az 1848-as márciusi ifjak egyik vezéralakja, *Vasvári Pál* 1940-ben mintázott domborművével. Az országzászlót később lebontották. A Vasvárit ábrázoló bronz relief 1988-ban a település általános iskolájában kapott helyet. A domborművet 2012-ben a Vasvári Pál Emlékház falára helyezték fehérmárvány keretben.²⁰

Az Egyetemi templom melletti papnevelde épületének falán 1941-ben avatták fel a Dabóczi Mihály készítette *Prohászka Ottokár* utcajelző emléktáblát.²¹ A kb. 80×120 centiméter méretű álló téglalap alakú, mészkőből faragott emléktáblán mélyített felületen a püspök profil-domborműve volt látható. Az alkotást a klasszikus egyszerűsége törekvő, ugyanakkor markáns ábrázolásmód jellemzi. Budapest 1944–45-ös ostroma alatt az emléktábla megsérült, maradványait 1972-ben lebontották.²² A Prohászka-dombormű 1941-ben szerepelt a Műbarát belvárosi kiállítóhelyiségében és a Múcsarnokban tartott arcképkiallításon.²³ A mű gipsz másolata Dabóczi 1979-ben Baselban rendezett tárlatán volt látható,²⁴ egy további másolat 1981-ben a római Pápai Magyar Intézet épületébe került.²⁵

A *Hálólánc* alakját 1941-ben készítette el terrakottából, egy korábbi fából faragott változat alapján. Az alkotás erőteljes, határozott formai elemekkel ábrázolja a súlyos hálóját meggörnyedten húzó, nemezspakás férfi erőfeszítését. Ehhez a témakörhöz kapcsolódik az 1942-ben gipszből mintázott *Halászfű*, aki a lába közé fogva próbálja megtartani a hatalmas kifogott halat. Erőteljes életkép, a zsáner-kompozíciók gyakran negédes hangvétele nélkül.

Az 1941. január–februárban, Pécsen rendezett Művészeti Heteken a *Férfi fej* és az *Áhítat*, valamint a *Parasztleány* márványszobra szerepelt.²⁶ 1941 májusában a Műbarátok csoportkiállításán arattak sikert kisplasztikái. A korabeli kritika műveinek zárt tömegekbe kényszerített, de mindjobban feszülő erejét méltatta.²⁷ A Nemzeti Szalonban 1942 őszén rendezett csoportos kiállításon vett részt,²⁸ 1943. januárban tizennyolc alkotásából nyílt kiállítása a Műbarátoknál.²⁹

Egyik legsikeresebb köztéri alkotása szülőföldjéhez kötődik. Az 1940-ben visszatartolt Marosvásárhely felkérésére *Kőrösi Csoma Sándor* szobrát készítette el. Először mellszobor formájában örökölte meg a világot,³⁰ de hamarosan kiderült, van anyagi lehetőség egész alakos emlékműre is. A másfélszeres életnagyságú alkotás küldetésére felkészült, tudós diákként ábrázolja Kőrösi Csomát. Diákos tógája alatt székely viselet, kezében vándorbot és könyv. A historikus sablonokat mellőző szobor nemesen egyszerű emléket állít a világhírű Ázsia-kutatónak. A szobrot 1943. szeptember 26-án avatták fel.³¹ Az alkotást az 1944 őszén bevonuló románok ledöntötték, több helyen megsérült, a feje összetört. Amikor Dabóczi 1958-ban Erdélyben járt, újramintázta a fejet, és segített kijavítani a szobrot, amely jelenleg az egykori katolikus gimnázium épülete előtt áll.

A második világháború alatt, 1941-ben készített *Háború* című bronzérmének előlapján két, bombákat szóró repülőgép látható. A hátlapon sírkeresztekkel zsúfolt völgy fölött halálmadarak köröznak. Az éremre nem kellett felirat: expresszív, nyers erővel jelenik meg rajta a háború halált hozó apokaliptizise. 1944 tavaszán már Dabóczi is be kellett vonulnia. 1945-ben szovjet fogságba esett. A romániai Iasi melletti gyűjtőtáborba kerülve megpróbált rajzolni és mintázni. Művészi tehetsége és az orosz táborparancsnok jóindulatának köszönhetően 1945. december végén hazatérhetett Budapestre.

1947–48-ban egykori főiskolai évfolyamtársával, Győri Dezsővel közösen egy szobrot és tíz domborművet készített az 1948-ban épült kaposvári jezsuita rendház számára.³² Az

épület homlokzatára *Loyolai Szent Ignác* életnagyságúnál nagyobb méretű alakja került. A jezsuita rend megteremtőjét papi ruhában, bal kezében az alapításra utaló okirattal örökítették meg. A főbejárat két oldalán kapubélletként elhelyezett öt-öt dombormű közül négy a *győri, a nagyszombati, a pécsi, a kolozsvári jezsuita templomot és rendházat* ábrázolja. A további hat relíeffe híres magyar jezsuiták – *Hell Miksa, Pázmány Péter, Tomcsányi Lajos, Pray György, Káldi György, Katona István* – domborműves portréja került. A római iskola letisztult formavilágát tükröző alkotások harmonikusan illeszkedtek az épület modern stílusához. A szerzetesrendek 1950-ben történt feloszlása után az épületet más célra használták. Loyolai Szent Ignác szobrát a szomszédos Szent Imre-templom kertjébe helyezték át, a domborműveket bevakolták. Az 1980-as évek végén kibontatták a relíeffeket, amelyek ismét eredeti szépségükben láthatók helyükön.³³

1948-ban *Krisztus-fejet* ábrázoló, 15×15 centiméteres terrakotta plakettet mintázott, amelyen balra tekintő szakállas férfarc előtt egyszerű kereszt látható. A fordulat éve, 1948 után Dabóczi számára megnehezedett a művészi pálya. Azon kevés magyar művész közé tartozott, aki 1945 után nem készített szobrot Sztálinról, Leninről, felszabadulási vagy szovjet emlékművet sem mintázott. Szókimondó természetével nem sok támogatót szerzett a művészeti élet hivatalos irányítóinak körében. Komolyabb köztéri megbízást alig kapott.

Szerencséjére az egyik kedvelt témáját adó sport az 1940-es évek végétől kiemelt állami támogatottságot élvezett Magyarországon. 1947-ben tisztviselői állást vállalt a Ganz Vagon- és Gépgyárban, amelynek sportegyesületében vívott. Ennek emlékét őrzi dr. *Marosi Miklósról* 1947-ben készített bronzplakettje.³⁴ 1949-ben *Kitörés* címmel készített vívószobrot, 1951-ben mintázta gipszből a *Vívó*, továbbá terrakottából az *Úszónő*, illetve a *Röplabdázó lány* alakját (utóbbi művét porcelán változatban sokszorosították). Alkotásain érezhető, hogy olyan valaki készítette a műveket, aki maga is versenyszerűen sportolt. 1952-ben sporttársa, *Klell Kálmán* vívó (civilben fotóművész) gipszportréját készítette el.

A sport-szobrok és néhány szoborpályázat (*Hunyadi János, Dózsa György, Ady Endre*) mellett, az 1950-es években több portrét mintázott családtagjairól, illetve *önarcképet* magáról. Elkészítette *Csokonai Vitéz Mihály, Apáczai Csere János* és *Vörösmarty Mihály* mellszobrát. Mintázott néhány karakteres állatszobrot (*Verekedő kakasok*). Az Ernst Múzeumban 1956-ban tartott gyűjteményes kiállításán ötvenöt alkotása reprezentálta addigi életművét.³⁵

A 1956-os forradalom bukása utáni hangulata több alkotásán látszik. Az 1957-ben mintázott *Félelem* terrakotta kisplasztikáján jól érezhető a megtorlások légköre.

1957-ben született egyik kisplasztikai remeklése, a bronzból öntött *Kis lovas*. A kompozíció különlegessége, hogy nem a ló határozza meg a dinamikát, hanem a rajta ülő kisfiú, akiről a kedves esetlenség mellett sugárzik az erő, az akarat. Kár, hogy e remek alkotás nagyméretű, köztéri kivitelezésére nem került sor.

A gödöllői temetőbe egy orvosprofesszor felkérésére, 1959-ben nagyméretű *feszületet* készített. Az alkotás elemi erővel jeleníti meg a keresztre feszített Krisztus kínhalálát. Jézus alakjában ugyanakkor a szenvedés mellet már jelen van a feltámadás reménye.

Az 1950-es évek közepén meginduló lakótelep-építésekhez kapcsolódóan Kazincbarcán, a város főútján álló házakra 1955-ben a *Tavaszi, a Nyári* illetve az *Ősz* samottos terrakottából készült domborműveit mintázta.³⁶ Budapesten a Kerepesi úti lakótelepen öt művét állították fel, amelyek a szocreál üres sematizmusán túllépő, étellel teli alkotások. 1956 nyarán két kútszobra (*Kisfiú hallal, Kislány békával*) került a lakótelep Jakab Károly (ma Szervíán) utcai óvodájának kertjébe. Néhány köztéri zsánerszoborra

is megbízást kapott: *Anya gyermekével, Hallal küszködő fiú*. Utóbbi alkotása hatalmas harcásával küzdő kisfiút ábrázol. A Múcsarnok mellett 1962-ben tartott szabadtéri szoborkiállítás³⁷ követően, a mészkőből faragott alkotást a XI. kerületben először a Daróci út 38–42. számú épület kertjében, majd 1965-ben az Ulászló utca 78. előtt állították fel, végül 2011-ben a Feneketlen tó melletti parkban kapott méltó elhelyezést.

Élelművében jelentős csoportot képviselnek az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején készült épületplasztikai alkotások. A budapesti Rókus Kórház melletti, XVIII. században barokk stílusban épült Szent Rókus-templom 1944–45-ben, majd 1956-ban súlyos sérüléseket szenvedett. Az épületet 1957–58 között helyreállították, és ekkor pótolták a homlokzat elpusztult szobrait is. A főhomlokzat szoborfülkéiben álló Árpád-házi szentek közül Dabóczi 1957-ben *Szent Margitot* mintázta meg.³⁸ Bár a szobor stílusában inkább a római iskola irányvonalához köthető, mégis teljes harmóniával simul a barokk stílusban épült kis templom összképéhez. A debreceni Csokonai Színház homlokzatára *Kölcsey Ferenc* másfélszeres életnagyságú alakját készítette el, amely 1960-ban került a helyére.³⁹ Kölcsey nemesen egyszerű megformálásán a harmincas évek Novecentójának hatása érződik. A budapesti Gellért Gyógyfürdő várócsarnokában a négy évszakot szimbolizáló alakok közül Dabóczi a *Tavaszt* formázta meg 1961-ben. A másfélszeres életnagyságban, fehér márványból kifaragott női akt enyhén erotikus megjelenését a bal lába mögötti antik görög amfora vetíti vissza a mitológia világába. A Magyar Tudományos Akadémia XIX. század közepén épült székházának Duna-parti oldalhomlokzatára 1962-ben az *Archeológia* allegorikus alakját mintázta. A görögös szépségű asszony jobb kezében amforát tart. A budai Várban a volt Királyi palota kívülről újjáépített épülete Oroszlános udvarra néző homlokzatára a második világháborúban elpusztult négy szobor egyikének pótlásaként 1968-ban állították fel az *Erő* kétszeres életnagyságú szimbolikus alakját.⁴⁰ Érdekesség, hogy az erőt megjelenítve Dabóczi nem férfit, hanem nőalakot mintázott, akinek a bal lába mellett lévő pajzson oroszlánfej utal a bátorságra és az erőre.

Fiatal korától kezdve szerette a fát, mindig szívesen faragott. Kedvelte a fa melegségét, a lágyabb formák lehetőségét, élvezte a fában rejlő sajátos színváltozásokat, évgyűrűket, csomókat. Ahogy a fából kibontotta a figurát, szinte megszólalt az anyag.

1961-ben és 1966-ban hosszabb időt tölthetett Franciaországban. Találkozott Giacomettivel, és járt Hans Arp meudoni műtermében. Hazatérése után kispasztikáin új formákkal és anyagokkal kísérletezett. A hatvanas évektől műveit az absztrakció jellemezte, néha szürrealista motívumokkal, esetenként kubista hangvétellel. A *Csapott fej* kispasztikája mellett, jelentős a fából és bronzból egyaránt elkészített *Emberpár*, a cédrusfából faragott *Lunátikus*, valamint a végletekig leegyszerűsített formákat hordozó *Gyász*. Letisztultan modern formanyelvű a diófából faragott *Kubikos* és a *Magány* nőalakja, valamint az *Anya csókja* kompozíció. Alig fél méteres, mégis monumentális hatású, szuggesztív alkotása a kőből faragott *Fájdalom*. Néha az ólom is megihlette (*Gondolkodó* és *Viharban*). Jelentős kispasztikája a hihetetlen indulatokat felszabadító, bronzból mintázott *Kiáltó*. Nagy jelentőségű az 1964-ben kőrtéfaból faragott *Szenvedő Krisztus*, amely gótizáló stílusban, expresszív erővel jeleníti meg a Jézus haláltusáját. A fejszobornak 1978-ban terrakottából és bronzból öntött változata is készült. Utóbbi egy példánya a Kálvin téri református gyülekezet tulajdona.⁴¹ Állatszobrai közül legjelentősebb az *Öklelő bika*, amelynek több változata is készült. Műveiből 1965-ben gyűjteményes tárlata volt az Ernst Múzeumban.

A hetvenes évek elején újraformálta a Kis lovas alakját, ezúttal *Vágta* címmel. Hasonló lovas témájú kispasztikája az ugrató sportlovast ábrázoló *Akadály fölött*. Porcelángyarak számára is készített kispasztikát: az 1958-ban mintázott *Kis kócsag* szobrát Hollóházán sokszorosították. A Zsolnay Porcelángyár számára a *Fésülködő nő* alakját mintázta 1961-ben.⁴²

Köztéri történelmi portréi közé tartozik a *Gábor Áron* Diósgyőrben felállított bronz mellszobra és a *Dózsa György* Apátfalván elhelyezett mészkőből faragott markáns mellszobra.

Figyelmet érdemel Dabóczi éremművészete. A harmincas években vívással kapcsolatban készített sport-érmeket (*Italo Santelli, Elek Ilona, Kabos Endre, Honffy Lajos*). Vívó pályafutásának utolsó egyesülete, az *OSC* számára 1958-ban mintázott díjérmet.⁴³ Zenei témájú alkotásai a *Bartók-plakettek* és a *Zongorista nő*. 1965-ben készült *A könyv diadala* előlapján olvasó férfi és nő látható, a háttérben könyvespolccal. Történelmi témájú érmei: *Lackner Kristóf, Johannes Oekolampad*. 1973 és 1978 között éremsorozatot mintázott *madarakról*. Az 1979-es *Archeológia*-érem nagyvonalú kompozíciója egyszerre sugároz erőt és művészi eleganciát.

1967-ben kis telket vásárolt Nagymaroson, ahol a közvetlen kapcsolata a fával olyan különleges alkotásokat ihletett, mint például az *Emberpár*. Élete utolsó éveiben megújuló alkotóerővel dolgozott. Drámai hatású modern szobrai születtek ebben az időszakban. A magyar mondák világát idézi a *Vörös Rébék* és a *Ballada*. Olyan elemi erejű témákat ábrázolt ekkor, amelyek fölöslegessé tették a kidolgozott formát. E művei közé tartozik a *Viszi a víz* és a *Boszorkányszombat* szürrealista látomása. Fából faragott alkotásai közül kiemelkedik a terhes japán nőt ábrázoló *Hirosima*. Szuggesztív erejű a *Rőzsevívő* és a *Bajtársát vivő katona*, míg a *Halak* igazi plasztikai bravúr.

1979-ben Svájcban Bazelben, Zofingenben és Zürichben volt sikeres tárlata. Fából faragott alkotásaiból 1980-ban a budapesti Fényes Adolf Teremben készült kiállítás. A művész azonban nem érte meg a bemutatót: 1980. február 22-én elhunyt Budapesten.⁴⁴ Első feleségével közös sírját a Farkasréti temetőben *Szeretet* című szobra őrzi.⁴⁵ Halála után 1981-ben Tápiószelén a Blaskovich Múzeumban tartottak emlékkiállítást műveiből.⁴⁶

1981-ben bronzba öntötték az *Öklelő bika* 1952-ben mintázott változatát, amelyet a II. kerületi Pitypang utcai általános iskola udvarán állították fel (2000-ben áthelyezték a kerület Fillér utcai óvodájának kertjébe). A XI. Kerület Önkormányzata 2011-ben bronzba öntette *Tavas* című, gipszben lévő alkotását, amely a Tétényi úton kapott helyet.

Budapesten a 2000-es évek elején többször tartottak emlékkiállítást műveiből. 2005-ben a Budapest Galéria óbudai kiállítóházában volt gyűjteményes tárlata,⁴⁷ 2011-ben a Magyar Olimpiai és Sportmúzeumban sport témájú alkotásait láthatta a nagyközönség. 2013-ban a Molnár-C. Pál Múterem Múzeumban első felesége, Palatinus Viktória festményeivel együtt állították ki több kisplasztikáját és grafikáját,⁴⁸ 2015-ben a Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjteményben nyílt alkotásaiból időszakos emléktárlat.⁴⁹

Egyenes ember volt és egyenes művész. Híve volt az igaz szónak, a tiszta művészetnek. Nem stílusokban, hanem formákban, témákban gondolkodott. Alkotásai a hazai művészettörténet figyelmet érdemlő, értékes darabjai.

JEGYZETEK

1	Fitz Péter (főszerk.): <i>Kortárs Magyar Művészeti Lexikon</i> . 1. kötet. Enciklopédia, Bp., 1999. 439. o.	Andor, Bp., 1935. I. kötet, 227. o.
2	Szamosújvári Sándor: <i>Egy Erdélyből jött szobrászművész élete és debreceni alkotásai</i> . Erdélyi Tükör, 1991/2. 27. o.	Tóth Vilmos: <i>Síremlékművészet</i> . Városháza, Bp., 2010. 50–51. o.
3	Wehner Tibor: <i>Modern magyar szobrászat 1945–2010</i> . Bp., 2010. 81. o.	Krasznahorkai Géza (szerk.): <i>Kiss György világa</i> . K. n., Bp., 2010. 218. o.
4	Éber László (szerk.): <i>Művészeti Lexikon</i> . Győző	Rajna György: <i>Budapest köztéri szobrainak katalógusa</i> . Budapesti Városszépítő Egyesület, Bp., 1989. 322. o.

- 8 Syoss Zoltán: *Dabóczi Mihály műtermében*. In uő: *Alkonyi órák*. Szépirodalmi, Bp., 1980. 130. o.
- 9 Horkay László: *Közkincsek. Sárospatak szobrai, domborművei, emléktáblái*. Sárospatak Város Önkormányzata, Sárospatak, 1997. 112–113. és 128–129. o.
- 10 Rác Jenő (szerk.): *A hajdúböszörményi Ref. Bocskay Gimnázium értesítője az 1937–38 tanévről*. Nagy Károly Grafikai Műintézete, Debrecen, 1938. 13. és 15. o.
- 11 Gyulai Sándor közlése.
- 12 Diós István (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. I. kötet. Szent István Társulat, Bp., [1993.] 929. o.
- 13 Rada Tibor: *A Magyar Királyi Honvéd Ludovika és testvérintézményei összefoglalt története 1830–1945*. I. kötet. Calgary – Bp., 1998. 616. o.
- 14 N. Pénez Éva: *Dabóczi Mihály*. Művészet, 1965/8. 29. o.
- 15 *Tre artisti ungheresi*. Popolo di Roma, 1939. május 27.
- 16 *Három magyar képzőművész kiállítása Rómában*. Nemzeti Újság, 1939. június 22.
- 17 *A velencei kiállítás megnyitása*. Szépművészet, 1942/7. 183. o.
- 18 G. T. [Gerevich Tibor]: *A XXIII. Velencei Biennale*. Szépművészet, 1942/9. 218. o.
- 19 Fazekas Árpád – Szekrényes András: *Nyíregyháza temetői*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Temetkezési Vállalat, Nyíregyháza, 1990. 49. o.
- 20 https://www.kozterkep.hu/~21661/Vasvari_Pal_Nyirvasvari_1948.html
- 21 *Utcajelzők*. Szépművészet, 1941/5. 159. o.
- 22 Rajna György: *i. m.* 241–242. o.
- 23 *IX. kiállítás*. Kiállítási katalógus. Műbarát, Bp., 1941. 69. sz.; -y-: *Arcképkiallítás a Múcsarnokban*. Szépművészet, 1942/1. 18. o.
- 24 *Oeuvres de Mihály Dabóczi*. Kiállítási katalógus. Basel, 1979. 145. sz.
- 25 Dabóczi Zoltán közlése.
- 26 *Művészeti Hetek Pécs, 1941. január 4 – február 3*. Országos Irodalmi és Művészeti Tanács, Bp., 1941. 111. o.
- 27 -y-: *A Műbarátok kiállítóhelyiség*. Szépművészet, 1941/6. 180–181. o.
- 28 *97. csoportkiállítás*. Kiállítási katalógus. Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület, Bp., 1942. 59. és 60. sz.
- 29 *A „Műbarát” 36. kiállítása*. Kiállítási katalógus. Műbarát, Bp., 1943. 18/b. és 12/b. sz.
- 30 Kontha Sándor (szerk.): *Magyar művészet*. 7. kötet 1919–1945. Akadémiai, Bp., 1985. Képkötet. 999. kép.
- 31 *A marosvásárhelyi szobor*. Pest, 1943. szeptember 24.
- 32 Diós István (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. V. kötet. Szent István Társulat, Bp., 2000. 831. o.
- 33 Békefi Sándor: *Életem a szétszórásban*. In: Szabó Ferenc SJ (szerk.): *Üldözött jezsuiták vallomásai*. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Bp., 1995. 286–287. o.
- 34 Szigeti István: *Dabóczi Mihály*. Az Érem, 1958/10. 15. o.
- 35 Pogány Ö. Gábor: *Dabóczi Mihály szobrai*. Katalógus. Ernst Múzeum, Bp., 1956. 33. o.
- 36 Vajna Éva: *Képzőművészeti alkotások Kazincbarcikán*. Művészet, 1960/12. 7. o.
- 37 D. Fehér Zsuzsa: *A Múcsarnok szabadtéri szoborkiállítása*. Művészet, 1962/7. 17. o.
- 38 K. Pintér Tamás – Kaiser Anna: *Budapesti templomok*. Corvina, Bp., 1993. 109. o.
- 39 Sz. Kürti Katalin: *Köztéri szobrok és épületdíszítő alkotások Debrecenben és Hajdú-Bihar megyében*. Hajdú-Bihar Megyei Tanács, Debrecen, 1977. 89. o.; Szamosújvári Sándor: *i. m.* 26. o.
- 40 *Új szobrok a Várban*. Hétfői Hírek, 1968. március 4.
- 41 Erdőssy Béla: *Korunk magyar egyházművészet*. Katolikus Emléktár, Bp., 1983. 65. o.
- 42 Révész Zsuzsa: *Két nagyműltű porcelángyárunk jelene*. Művészet, 1961/10. 17. o.
- 43 Szigeti István: *i. m.* 16. o.
- 44 László Gyula: *Egy derűs kiállítás szomorú megnyitója*. Kézirat, 1980.
- 45 Tóth Vilmos: *A Kerepesi úti temető*. II. rész. Budapesti Negyed, 1999/3. 232. o.
- 46 Szolnok Megyei Néplap, 1981. augusztus 16.
- 47 Kó András: *Dabóczi Mihály, a vivők szobrása*. Magyar Nemzet, 2005. január 29.
- 48 Koppány Zsolt: *Ménesi úti randevű. Dabóczi Mihály és Palatinus Viktória közös kiállítása*. Dunatükör, 2013/6. 86–88. o.; Tóth Antal: *Palatinus Viktória és Dabóczi Mihály emlékezete*. Műértő, 2014. január–február, 4. o.
- 49 M. K.: *Elgondolkodásra készítő szobrok*. Ferencváros, 2015. szeptember 14. 13. o.

Afrika mozgásban

(*Előszó. Romano Prodi*) Hogyan látja a könyvet az *Európai Bizottság 1999–2004* közötti elnöke, olasz akadémikus, közgazdász, politikus?

Szerinte ez a könyv lehetővé teszi, hogy egészében és kiegyensúlyozott módon ismerjük meg az afrikai kontinenst, „a változó világ potenciális főszereplőjét”. Értékes az a pontosság, amellyel a szerzők a feltörekvő új afrikai középosztályról és az új vállalkozói rétegről írnak, ezzel együtt azokról az egyenlőtlenségekről, amelyek jellemzik a mai afrikai társadalmat, melyben a százezer legtehetősebb személy kezében összpontosul „egész Afrika gazdagságának mintegy 60%-a”. Ez az egyenlőtlenség az afrikai társadalom „nagy részének sebezhetőségét” is jelzi, akár a természeti csapások, akár az ember által okozott pusztítások eredményeképpen, amely jelenségek tovább mélyítik a szegénységet, az iskolázatlanságot, az egészségügy hiányosságait. És a jövőbeni fejlődést illetően a kilátások egyáltalán nem biztatóak, hiszen az államok közötti gazdasági együttműködés, a közös piacok és a megfelelő infrastruktúra hiánya egyaránt akadályokat jelentenek a földrész minden irányú fejlődése előtt. Viszont szinte érthetetlen és már-már megmosolyogtató egyetlen jelenség: Afrikában a mobiltelefonok használata ugyanolyan gyorsan terjed, mint bárhol a világban.

Az Afrikán belüli kereskedelem roppant gyenge, csakúgy, mint ahogyan kevés súlylyal esnek latba, összafrikai szinten, a vállalkozások. Ugyancsak összafrikai szinten súlyos veszélyeket jelent a demográfiai helyzet (magas születési szám), valamint az állandósuló fegyveres konfliktusok, még ha ez utóbbiak megmaradnak is a nemzetállamok határain belül – ellentétben a terrorizmussal, ami már túllépi ezeket a határokat.

Európa ugyan legnagyobb segítője Afrikának, „de nem képes kidolgozni egy, annak jövőjét célzó politikát. Ugyanakkor ez nem afrikai probléma, hanem a mi tehetetlenségünk, hogy képtelenek vagyunk az idők szavát megérteni.”

Ezek után nézzük fejezetekre lebontva, hogyan folytatódik a könyv!

(*Bevezető*) Az Afrikára vonatkozó ismereteink elégtelenek, és közhelyekre épülnek – innen már a szerzők beszélnek. Ennek a könyvnek az a célja, hogy ezeket a hiányosságokat és közhelyeket megszüntesse, árnyaltabb, differenciáltabb képet adjon a kontinensről. A ma elterjedt két típusú Afrika-kép az „afropesszimizmus” és az „afroeuifória”. Találó, szellemes, mindenképpen reális fogalmak. A szerzők azt szeretnék elérni, hogy ez a könyv „afrorealista” legyen. Pontosabban: „fő célkitűzései a következők: hozzájárulni bizonyos közhelyek megszüntetéséhez, különösen olyanokéhoz, melyek szerint Afrika alulfejlettségre ítéltetett; bemutatni a megtett haladást; vitát nyitni ez utóbbi fenntarthatóságáról; jelezni az új, felemelkedő Afrikára váró kihívásokat.” Kifogásolják még, hogy a manapság megjelenő művek elsősorban a múltra koncentrálnak, a függetlenségi harcokra, az AIDS-re, a nemzetközi pénzintézetek által kikényszerített strukturális változtatásokra stb.

De mi van ma?

Az igazság az, hogy Afrika mozog, fejlődik, a 21. század eleje óta észrevehető dinamizmust mutat fel, szorosabb kapcsolatokra törekszik a globalizáción belül, és ma már a nemzetközi közösség is érdeklődik iránta. A mű forrásai részben az OECD-től, részben személyes – afrikai és nemzetközi – találkozókból, egyéb emberi kapcsolatokból, már sikeres vállalkozások és vállalkozók tapasztalataiból erednek.

(1. fejezet) Afrikában az utóbbi évtizedekben változott meg szignifikáns módon a gazdaság, a politika és társadalom – és jó irányban. Ami a nemzetközi befektetéseket illeti, a földrész ugyanúgy felfutó piacnak számít, mint Oroszország, India, Brazília, Kína és Dél-Afrika. A szegénység mindenütt visszaszorulóban van, miközben egy jól élő „középosztály” lép fel, amely már fogyasztani is akar. A kultúra területén a nigériai *Nollywood*, azaz a nigériai filmipar már betört a világ filmiparába (az itt készült filmek művészi értéke már más lapra tartozik, csakúgy, mint a francia nyelvű filmek és színházi előadások! *Kun T.*). Minden fejlődés ellenére, különösen a nyugatiak számára, még mindig az afropesszimizmus és az afroszkepticizmus az uralkodó fogalmak. Másként, azaz biztatóbbnak látják a helyzetet a magánbefektetők a következő három esztendőre.

Néhány adat: 2004–2012 között a gazdaság növekedése átlagosan 5,4% volt, magasabb, mint az OECD-országoké. 2012-ben 6,6%-os volt a növekedés, a világ gazdasági növekedésének a duplája. Népesség tekintetében csak Ázsia előzi meg. Több száz etnikum lakja megosztva, a gyarmatosítók által kijelölt határokon átlépve. Több mint kétezer nyelvet és dialektust beszélnek, ezek nagy része afrikai eredetű. Néhány ország a vásárlóerőt tekintve közép vagy felső szinten helyezkedik el, míg másik részük a közép vagy alsó, illetve a legalsó szinten. Vannak államok, amelyek az 1980–90-es években magas gazdasági mutatókkal rendelkeztek – ma sereghajtók! Jelentősen nőtt a nyersanyagkivétel, hála a gyorsan fejlődő országok – például Kína – ilyen irányú igényeinek. Hatalmasat ugrott az Afrikába irányuló közvetlen befektetések százalékos aránya, nagyban csökkent a széndioxid-kibocsátás mértéke. Az afrikai emigránsok egy része a volt gyarmatosítóik országába megy. És talán senki sem említi, hogy az afrikai országok, különösen a Szaharától délre fekvő országok, migránsainak nagy része nem Európába vándorol, hanem más afrikai országba. „Az afrikai diaszpóra kb. fele Afrikában él” – állapítják meg a szerzők. Az is igaz, hogy sok afrikai országban – főleg a kisebbekben – a képzett munkaerőnek mintegy 1/3-a emigrál, úgy, hogy bizonyos szakmákban a külföldön élő afrikaiak száma meghaladja az otthon maradottakét.

Afrikának ma egymilliárdnyi lakója van, és számuk egyre nő. A legnépesebb Nigéria, majd jóval lemaradva mögötte Egyiptom, Etiópia, a Kongói Demokratikus Köztársaság és Dél-Afrika következnek. ENSZ-előrejelzések alapján 2050-ben Afrikának 1,8 milliárd lakosa lesz. Az afrikai lakosság számának megértéséhez vissza kell nyúlni történelméhez: rabszolgakereskedelem, gyarmatosítás, járványok sújtották, a „demográfiai átmenet” lassú elindulásának mindezek okai voltak. Ma viszont Afrikának van a világ „legfiatalabb népessége”.

A jövő alakulását nagymértékben befolyásolja az urbanizáció: ugyancsak az ENSZ egyik, ezzel a kérdéssel foglalkozó osztályának becslése szerint Afrika rendelkezik a világ legmagasabb urbanizációs rátájával: évente a városokban lakók száma 3,4%-kal nő, ami azt jelenti, hogy az elkövetkező negyven esztendőben a városokban élők száma meg fog háromszorozódni. Ma, nem teljesen megbízható adatok szerint a kontinensen 49, egymilliónál több lakost számláló város van, de Kairó, Lagos, Kinshasa már ma több mint 10 millió lelket számlál. A városlakók számának növekedése természetesen kihat a foglalkozási körökre: nő az üzemi, gyári és a szolgáltatóipari szektorokban foglalkoztatottak száma, ezzel egy időben a mezőgazdaság termelékenysége. Az urbanizáció tehát „pozitív szerepet játszik az afrikai gazdasági fejlődésben”, ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy sok afrikai országban „a városok nem termelik, hanem fogyasztják a gazdagságot”, és ezt a gazdagságot, illetve profitot csak egy szűk, elit réteg tudja megszerezni magának.

(2. fejezet) A függetlenség kivívása utáni évtized Afrikában a tartós fejlődés időszaka volt, ezt azután az 1970-es – 1980-as évek végén gazdasági visszaesés követte, ami több okra vezethető vissza. Ezek között szerepelnek a kontinensen kívül és az azon belüli negatív tényezők. Az előbbiek között kell említeni a kőolaj ingadozó árát, a magas kamatokat, a fejlett országok által gyakorolt protekcionizmust, míg az utóbbiakhoz tartoznak a politikai bizonytalanság és elnyomás, túlzott és hatástalan állami beavatkozások, erős eladósodás. A kormányok a rosszabbodó életkörülmények láttán pénzügyi segítséget kértek nemzetközi intézményektől, amelyek cserébe – többek között – a gazdaság strukturális átalakulását követelték. Az 1990-es évek közepe után – azaz a hidegháború elmúltával – kezdtek csak el „félve” fejlődni az afrikai országok, de nem egyforma mértékben az egész kontinensen. A 2009-es világválság utáni időszakban, ideértve az ún. „arab tavaszt” is, egyes afrikai országokban ugyan normalizálódott a helyzet, a munkanélküliség azonban nagyon magas, „a politikai átmenet lassú és ellentmondásos”. A rövid távú előrejelzések derűlátóak a fejlődést illetően, de ez nem mentes a világgazdaságban végbemenő esetleges negatív folyamatok Afrikát is érintő következményeitől, bár ma még ugyan a kontinens természeti kincsei iránti kereslet állandóan nő. Megint kérdéses azonban az, hogy – egyrészt – a ma tapasztalható fejlődés fenntartható-e, és – másrészt – hatással lesz-e a szegénység csökkentésére, ugyanis azokban az országokban, amelyek nagy nyereségre tesznek szert a kőolajexportból, az emberi tényezőkre (oktatás, egészségügy, alapvető szolgáltatások...) ugyanis keveset fordítanak. A tapasztalat azt mutatja, hogy a „gazdasági növekedés nem jár együtt automatikusan a szegénység jelentős csökkenésével”: ennek okai pedig a rossz kormányzás és a bizonytalan politikai helyzet, vagyis az egyik legnagyobb kihívás ezeknek az ellentéteknek a kiküszöbölése, az emberek életének jobbá tétele, a szegénység csökkentése. Néhány országban ez sikerült is, részben a strukturális reformok végrehajtásának következtében.

Az új és jobb kormányzás eredményeképpen 2002-ben létrejött az *Afrikai Unió*, amelynek keretében fontosakká váltak a *Regionális gazdasági közösségek*, de javult a közvagyon kezelése és a lakosságnak nyújtott szolgáltatások minősége. Egyre inkább odafigyelnek a nem kormányzati szervezetek kritikáira, felügyeleti munkájára. A sajtószabadságot szinte minden állam biztosítja, ennek következtében például rengeteg televíziós magántársaság jött létre. Szokatlannak tűnhet a szerzők megállapítása: „Ma egy olyan történelmi időszakban találjuk magunkat, melyben a demokrácia egyetemesen elfogadott kormányzati forma Afrikában.” Ez a demokratizálódási folyamat azonban nem minden afrikai országban egyenletes és folyamatos. Kritikus a helyzet Afrika szarvában, ahol több mint két évtized óta polgárháború és klánok közötti harcok dúlnak, másutt terrorizmus terjedt el. Az 1990-es években megjelent új afrikai politikai elit négy kiemelkedő egyénisége, *Nelson Mandela*, *Joaquim Alberto Chissano* (Mozambik elnöke 1986–2005), *Festus Gontebanye Mogae* (Botswana elnöke 1998–2008), *Pedro de Verona Rodrigues Pires* (Zöld-foki Köztársaság elnöke 2001–2010) sikeresen változtattak országuk addigi politikáján.

Visszatérve a szegénység problémájához, azt kell mondani, egy nigériai üzletember véleményére támaszkodva, hogy „az új vezetői nemzedék legfontosabb hátrahagyandó örökségének annak kell lennie, hogy Afrikát virágzó kontinenssé tegyék.” És, legalább is a szerzők szerint, ez a külföldön tanult új generáció valóban igyekszik új szemléletet vinni tevékenységébe, és sokan gondolják azt, hogy a fejlődés motorjának az afrikai magánszektornak kell lennie, amely ugyan kétségtelenül a profitra épül, de amelynek megoldásokat kell találnia Afrika pénzügyi és társadalmi problémáira is. A 2000-es években el is indult egy lassú folyamat, melynek során a szegényebb családok jövedelme kezdett emelkedni, és a középosztályba küzdötték fel magukat, igaz, ezzel egy időben az addig

a felsőbb jövedelmű rétegekhez tartozó családok a középosztályba sodródtak. Maguk az afrikai kormányok is kezdik belátni, hogy támogatni kell a vállalkozói szellemet és a befektetéseket, és azok fenntartásához hatékonyabb oktatás, egészségügy és szociális haló biztosítása kell. Külön kiemelik a szerzők az információs és kommunikációs technológiák elterjedésének pozitív eredményeit a gazdaság fejlődésében, így például a mobiltelefon szektor önmagában kb. 3,5 millió teljes idejű munkahelyet teremtett, az információs technológiák pedig a kormányzatok működésének átláthatóságát is növelték; sajnos, e technológiák anyagi vonzata Afrikában ma még sokszorosa az északi földrészének, ami nagyon lassítja e technológiák gyors és olcsó elterjedését.

(3. fejezet) A fentiekben elemzett haladás és fejlődés ellenére Afrika még ma is a legszegényebb kontinens. A szegénység foka országok között, és egy országon belül is nagyon eltérő. Az ENSZ nyolc célt tűzött ki a 21. századi Afrika lakosai életminőségének javítására, melyek a következők: 1./ megszüntetni a legszélösebb szegénységet és az éhezést; 2./ általánossá tenni az alapfokú oktatást; 3./ megvalósítani a nemek közötti egyenlőséget; 4./ csökkenteni a gyermekhalandóságot; 5./ csökkenteni a szülésben meghaló anyák számát; 6./ leküzdeni az AIDS-t, a maláriát és más betegségeket; 7./ biztosítani a természeti környezet tisztaságát; 8./ fejleszteni a globális partnerséget pl. olyan országokkal, amelyeknek nincsenek tengeri kijáratai, kapcsolatfelvétel gyógyszergyárakkal, hogy olcsón juthassanak az afrikaiak gyógyszerekhez, együttműködés a magánszektorral, hozzáférhetővé tenni az új technológiákat stb.

Miért Afrika még ma is a legszegényebb kontinens? Sokan a növekedés több évtizedes hiányának tudják ezt be; ez azonban nem elégséges magyarázat. Az igazi ok az, hogy még a fenntartott fejlődés sem szüntette meg a szegénységet, ugyanis abból a legszegényebb rétegek nem részesültek, tehát javítani kell a jövedelmek szétosztásán. Sok kutató azonban vitatja az okokat, melyeket valójában nehéz teljes pontossággal és biztonsággal kideríteni a különböző statisztikai elemző módszerek miatt. Így szóba jöhetnek az adott gazdaság nyitottsága a külföld felé, az adatok hiánya a gyarmatosítást megelőző és a gyarmatosítás alatti időszakokban, az etnikumok közötti konfliktusok, a szoros állami beavatkozások, az ipar fejlesztése a mezőgazdaság kárára, az intézmények nem megfelelő működése, a gazdaság diverzifikációjának hiánya/elégtelensége, a politikai centralizáció gyengesége stb. Végül, a szegénység fő okát a „növekedés stagnálásában” látják a szerzők, de ez sem magyarázza, hogy az utóbbi évek gyorsan növekvő gazdasága sem volt képes megszüntetni a szegénységet.

Felmerül a kérdés: „Mit mondhatunk a jövedelmek szétosztásáról Afrikában? Sajnos, nem sokat. A rendelkezésre álló adatok nem elégségesek, és nehezen összehasonlíthatók.” Pedig vannak magyarázatok, illetve magyarázat-próbálkozások: a klíma káros hatása, a vízhiány, az elsvatagosodás, talajerózió stb. S továbbra is egyes szerzők különálló fejtegetései, amelyekhez csatolják az erőszakot és a bizonytalanságot, amik szintén tovább éltetik a szegénységet, a lassú növekedést. A kontinensen zajló konfliktusok súlyos következményekkel járnak mind a gazdaság, mind az emberek, mind a társadalmak fejlődésére, ugyanis sok milliárd dollárba kerülnek. De mik az okai ezeknek a konfliktusoknak? A válasz ennyi: sok okra vezethetők vissza, és gyakorlatilag csak a szerzők által önkényesen kiválasztott elemzésre támaszkodhatunk – ami csökkenti az elemzés hitelességét.

(4. fejezet) A globális gazdasági nehézségek ellenére a külföldi befektetők egyre jobban bíznak Afrikában, melyet feltörekvő gazdasági hatalomnak tekintenek. Afrika azonban nehezen mozdul, „passzív szereppel elégszik meg a globalizációban”. Ahhoz, hogy ez a helyzet megváltozzon, gyorsítani kell a regionális gazdaságok integrálódását, infrastruk-

túrát kell kiépítenie, és növelni a magánszektor. Felmérések azt bizonyítják, hogy a fejlődő országok ipari vállalkozásai közül az afrikaiaknak volt legmagasabb a teljesítményük – legalábbis a 2009-es világválság előtt. A válság miatt óriási mértékben csökkentek a kőolaj-exportból származó jövedelmei, visszaestek a külföldi beruházások. Szerencsére, a gazdasági visszaesés rövid idejű volt, és az előrejelzések pozitívak a közép és hosszú távú befektetéseket illetően. Persze, itt elsősorban a természeti erőforrásokban gazdag országok és vidékek jönnek számításba, az egyéb gazdasággal rendelkezőkben kisebb lehet a befektetések aránya, száma. Újból szó esik a feltörekvő középosztályról és a gazdagokról: ez utóbbiak mindössze 1-2%-át képviselik az afrikai családoknak.

A kontinens legfontosabb kereskedelmi partnerei az USA és az EU, de 2000 óta már afrikai piacokon jelen van India, Brazília és főleg Kína. Az ezen országok felé irányuló, illetve az onnan induló befektetések erősen megemelkedtek, míg az USA és az EU viszonylatában csökkentek. A feltörekvő országok – India, Brazília, Korea és Kína – elsősorban a kontinens természeti kincsei iránt érdeklődnek, új kőolajforrások felderítésére fordítanak jelentős összegeket, de a textilipar, az egészségügy, az oktatás, az autógyártás, a távközlés is szerepelnek a befektetések irányultságában. Ami Kínát illeti, nehezen lehet pontos adatokat szerezni kapcsolatairól, befektetéseiről Afrikában. Az viszont biztos, hogy a kínaiak által alkalmazott munka-, munkás- és környezetvédelmi szabályozások sok kívánni valót hagynak maguk után – az afrikaiak azonban még így is szívesen fordulnak Kínához, mert megbízható partnerek tartják. Az afrikaiaknak ezért is ajánlatos saját magukra szabott terveket kidolgozni, és nem idegenekre bízni a kontinentet. Ez annál inkább fontos, mivel a világban a termelés és a tőkeáramlás kezd elmozdulni északról délre és nyugatról keletre. Ezt részben úgy követhetik, hogy a helyi vállalatokat folyamatosan a nemzetközi hálózatba integrálják, a külföldi befektetők Afrika-rizikós érzületét csökkentik, és orvosolják az infrastrukturális hiányosságokat. Vizsgálatok tapasztalatai azt mutatják, hogy akiknek már vannak működő afrikai érdekeltségeik (a kontinensen), azoknak pozitívak az értékeléseik, ellentétben az ilyen érdekeltségekkel nem rendelkezők pesszimizmusával. Kedvező feltételek fogadják az afrikai vállalkozásokat külföldön a mezőgazdaságban, a ruházati és a cipőiparban.

(5. fejezet) Hogyan biztosítható Afrika gazdaságának tartós fejlődése? „Egy második reform-kört kell elindítania, amelynek mély strukturális változásokat kell megvalósítania, azaz termelékenyebb gazdasági szektorokra van szükség, nyitni kell a világra, gyorsabb és mélyebb átalakításokat kell végrehajtania, ha demográfiai előnyét úgy akarja hasznosítani, amint azt Ázsia tette évtizedekkel ezelőtt.” Mindezekhez elsősorban természeti kincseit kell kihasználnia, az ebből befolyó jövedelmek jelentős részét az egészségügy, az infrastruktúra, az oktatás fejlesztésére fordítania. Az éhínség csökkentésére, ami főleg a vidéken élőköt sújtja, át kell alakítania mezőgazdaságát, amely pillanatnyilag nem képes megtermelni a kellő mennyiségű élelmiszert. Ehhez Afrikának gyakorlatilag megvannak a lehetőségei, mivel a világon itt a legnagyobb arányú a megműveletlen földterületek aránya, nagysága. Sajnos, a vidéken élők száma is növekedni fog az elkövetkező évtizedekben, ők továbbra is kis területeket fognak megművelni, azaz a mezőgazdaság az ő számukra továbbra sem biztosítja a szükséges mennyiségű ételmet. Viszont érdekes, hogy kutatók szerint a mezőgazdasági kistermelők támogatása jobb megoldásnak tűnik a falun élők vásárlóerejének kielégítésére, mint a nagy méretű mezőgazdasági művelés, ami nem zárja ki olyan feltételek realizálását, mint hogy csökkenteni kell ezen mezőgazdasági termelők bizonytalansági/kockázati tényezőit, ezen mezőgazdasági termelőknek nyitniuk kell a globális piac felé, valamint biztosítani kell(ene) a kis és nagy mezőgazda-

sági üzemek közötti komplementaritást. Mindezek a célok nem mindig és nem mindenütt valósultak meg Afrikában, egyebek közt földtulajdonjogi hiányosságok, pontatlanságok miatt. Ezért első lépésként biztosítani kell a helybeliek földhöz jutási jogát, azt meg kell védeni; erre már történtek lépések. Bizonyos szerződéstípusok a kis- és nagyüzemi mezőgazdálkodás kapcsolatát szabályozzák: a kistermelők mezőgazdasági termékeket adnak át a nagyüzemi termelőknek, ez utóbbiak pedig hiteleket, vetőmagot, technikai tanácsokat adnak cserébe. Mindez nem tudja ellensúlyozni a krónikus mezőgazdasági szakemberutánpótlás hiányát; és itt már a fiatalok elhelyezkedési gondjaival állunk szemben: a lassú és egyenlőtlen gazdasági növekedés a munkanélküliség egy generálója; a kontinens munkanélkülijeinek csaknem 60%-a a fiatalok közül kerül ki. A helyzetet súlyosbítja, hogy 2045-ig a fiatalok száma megduplázódik, és kb. 400 millióra fog emelkedni.

Afrikában van a világon a legnagyobb százalékban humán egyetemi képzettségű, doktorátussal rendelkező szakember és a legkisebb százalékban mérnökök. Ezen változtatni kellene ahhoz, hogy a munkaadók is boldoguljanak és a gazdaság is előbbre léphessen. Sajnos, úgy tűnik, ezen a problémán sem az afrikai kormányok, sem a munkaadók nemzetközi szervezetei sem gondolkodtak el kellőképpen. Ahol egyáltalán léteznek szakképző intézmények, ott sincs biztosítva a kvalifikált oktatói gárda, elavultak az oktatási eszközök, a programok nem alkalmazkodnak a munkaerőpiac követelményeihez. Csak a 2000. év után kezdett bele az ilyen reformokba néhány afrikai ország, így pl. Mozambik, Etiópia, Dél-Afrika. A reformok megvalósítását segítheti – segíthetnék! – a vállalatok, a nem kormányzintű szervezetek és szakmai szervezetek.

Új jelenség, hogy multinacionális cégek egyre inkább részt vállalnak az afrikai szakember-képzésben; így pl. a dél-koreai Samsung 2015-ig 10 ezer informatikus képzését vállalta az egész afrikai kontinensen, s mindezt a hallgatók számára ingyesen.

(6. fejezet) Az afrikai kormányok sokszor nem érezték magukat érdekeltnek abban, hogy a globalizációban részt vegyenek. Csak akkor voltak hajlandók – és/vagy képesek – erre, amikor megerősödtek az afrikai intézmények, és amikor globális szinten lassan bekerültek a „multipoláris nemzetközi kapcsolatok rendszerébe”. Azzal, hogy ma egyre több és újabb partnerek léphetnek kapcsolatba, oldhatják függőségüket hagyományos európai partnereiktől. Úgy tűnik, „a nyugati országoknak és vállalkozóknak ma új szereplőkkel kell versenyre kelniük, és azt kockáztatják, hogy lekésik a felemelkedő Afrika vonatát.” Ez a folyamat persze már a dekolonizációs folyamatokkal megkezdődött, folytatódott most már afrikai alapokról induló és ilyen alapokon nyugvó szervezetekkel, amelyek erősítették a pánafrikai gondolkodást és törekvéseket, de kihatottak mind az Afrikán belüli gazdasági, társadalmi és politikai folyamatokra éppúgy, mint Afrika más kontinensekkel való kapcsolataira is. Egy *afrikai gazdasági közösség* gondolata afrikai vezetőktől ered, 2000-ben a lomói csúcson végül *Afrikai Unió* névvel született meg, hogy 2002-ben az Afrikai Gazdasági Közösség helyébe lépjen. Ennek céljai a jó kormányzás, a fenntartható fejlődés, a biztonság és a stabilitás a kontinensen, s már beavatkozhat államokon belüli konfliktusokba is.

(Összefoglalás) A szerzők dicséretére legyen mondva, hogy áttekintik Afrika történetét, sokoldalú kapcsolatait a gyarmatosítókkal – illetve ma már a *volt* gyarmatosítókkal. Kiemelik a hajdani gyarmatosító nagyhatalmak Afrikáért folytatott harcát (19. század vége), a hidegháború szuperhatalmainak beavatkozását a velük úgymond barátságot kötött, de hamarosan az egész világon hírhedtté vált afrikai állam- és kormányfők által folytatott politikába: ki ne emlékezne egy *Mobutu Sese Sekora, Bokassára*, vagy az ugyancsak a

nagyhatalmak által támogatott és pénzelt jobb- és/vagy baloldali ún. „forradalmak”-ra, államcsínyekre. Jóval kevesebben ismerik azokat a „tanácsadók”-at, akik európai (nyugat-európai) kormányoknak dolgoztak ki stratégiákat Afrikát illetően! Csak a berlini fal leomlása segített – többé-kevésbé és csak itt-ott – azon, hogy az afrikai kontinensen már nem (csak) külföldiek által uralomra juttatott kormányok intézzék országuk bel- és külügyeit. 1963-tól a Yaoundé-i, majd a Loméi Egyezmény után a volt afrikai gyarmatok és a volt gyarmattartók között gazdasági és fejlesztési segítségnyújtási kapcsolatok jöttek létre, melyek privilegizált feltételeket biztosítottak az afrikai, karibi és csendes-óceáni térségek piacához jutásához.

A 20. század vége fordulatot jelentett az afrikai és a fejlett ipari országok kapcsolataiban: ekkor kezdtek „felemelkedő Afrikáról” beszélni. A kontinens újból a nemzetközi érdeklődés középpontjába került, és ekkor kezdtek új alapokra helyeződni a G8-ak és Afrika kapcsolatai, azaz a közös felelősségvállalás és az egyenlőség alapjaira. A fejlett országok ekkor kötelezték el magukat egy nagyobb és kiszámíthatóbb segítség nyújtására, könnyebb hozzájutást saját piacaikhoz, valamint „aktualizálni” mezőgazdasági, kereskedelmi, migrációs és tudománypolitikájukat. Ami az euro-afrikai kapcsolatokat illeti, azok két, 2000-ben elindított főbb folyamatra támaszkodnak: a Cotonou-i Egyezményre és az államfői szintű politikai dialógusra. 1960 és 2011 között a fejlett ipari országok összesen több mint 800 milliárd dollárt adtak Afrikának, elsősorban a volt gyarmatosított országoknak iparuk fejlesztésére. Később a támogatott célok kibővültek, így a szegénység megszüntetésére, a demokratikus intézmények fejlesztésére és a fejlődő országoknak a globális gazdaságba történő beilleszkedésére. 2011-ben az afrikai országok valamivel több mint 50 milliárd dollárt kaptak nemzetközi intézményektől, melyek között az EU intézményei és európai országok állnak az élen. A 2008–2009-es válság miatt csökkent az afrikai országok bevétele, és nem tudják, vajon ez a tendencia marad-e továbbra is a meghatározó.

A szerzők kiemelik a „feltörekvő” országok – Brazília, Kína, Dél-Korea, India, Törökország – és Afrika kapcsolatait; ezen országok az afrikai nyersanyagok iránt érdeklődnek elsősorban, amelyekkel „biztosíthatják két számjegyű növekedésüket”. Kína 2000-ben tartott fórumot a kínai–afrikai kapcsolatokról, két India–Afrika Fórum zajlott, 2008-ban és 2011-ben, a brazil elnök 2003 és 2010 között két tucatnyi hivatalos utazást tett Afrikában. Egyre szorosabbak a kapcsolatok Afrika és a nemzetközi magán-szektor között is. Afrika részvétele a világ irányításában annak ellenére alacsony, hogy az ENSZ-ben az afrikai képviselőt a legnagyobb számú, viszont nincs képviselőjük a Biztonsági Tanácsban, a Világbanknál, és a Nemzetközi Valutaalapban is alacsony az afrikai aránya...

(Zárszó a recenziótól) Sok kérdést vet fel a könyv, sok megoldási irányt igyekszik kijelölni. A megoldásokat azonban nem a külföldi szerzők fogják megtalálni: azok az afrikaiak kezében és fejében vannak, egyelőre meglehetősen kiforratlan formában. Sok probléma érintetlen marad a műben, így például az afrikai vezetői gárda – tudatosan nem *elit* mondom – kapzsisága, mélységes korruptsága – tisztelet a kivételeknek! Csak egy anekdotaszámba menő, afrikai magas rangú vezetőtől évtizedekkel ezelőtt elejtett megjegyzés (nem szó szerint idézek): a (itt egy jelentős afrikai ország jelentős fővárosának a neve szerepelt) ...-ba érkező külföldi segélyből egyetlen fillér (cent, centime – mindegy!) sem hagyta el ...-t (az illető főváros nevét ide illeszteni!), mind a helyi vezetők pénztárcájába vándorolt! Vajon ezt a végletes – és végzetes – cinizmust és korruptságot mikor és kik fogják tudni megszüntetni mind az afrikai országokon belül, mind azokon kívül?

Pesszimizmusomat nem enyhítik a szerzők – és egyéb, Afrikával foglalkozó kutatók – derülátó előrejelzései. Az afrikaiak pillanatnyilag *tömegeket* és nem *népeket* alkotnak, ahhoz szinte minden hiányzik, szerencsére ezekről tettek említést a szerzők – akik adataikat döntő mértékben angolszász, azon belül is az OECD forrásaiból merítették, itt-ott bukkan fel olasz cím. A megszólított személyek angol nyelvterületről származnak, a legtöbbször angol nyelvű országok és azok adatai szerepelnek, ami meglehetősen egyoldalúvá teszi az ítéleteiket.

A felhozott adatok nem eléggé bizonyító erejűek Afrika fejlődését illetően, sem gazdaságilag, sem társadalmilag. *Léopold Sédar Senghor* már évtizedekkel ezelőtt erősen megkritizálta azokat a Nyugaton képesítést szerzett szakembereket, akiknek hazatérésük után első dolguk az volt, hogy (megint nem szó szerint idézek!) meggazdagodjanak, és villákat építtessenek maguknak! A szerzők által ugyan érintett társadalmi mozgás csakugyan létezik Afrikában, de mikor lesz vajon abból az 1-2%-nyi meggazdagodott afrikaiból csupán csak – ne mondjak nagy számokat! – 10-15%? Az állandósuló belső háborúk, az azokba már gyermekkorukban belépő gyermekek, ha egyáltalán megszabadulnak fogva tartóiktól, mikor és hogyan emelik meg a középosztály tagjait? S folytathatnám a kétségeimet, amelyek több mint negyven esztendei Afrika-kutatás során halmozódtak fel bennem, de azt hiszem, itt és most nem rólam van szó, hanem erről a két szerzőről és mindenekelőtt Afrikáról. Tehát ajánlani lehet ezt a könyvet az Afrika iránt érdeklődők számára, azzal a szerény figyelmeztetéssel, hogy kritikával és más forrásokkal történő összehasonlítással fogadják!

(Federico Bonaglia – Lucia Wegner: Africa – un continente in movimento. [Afrika – egy kontinens mozgásban.] Bologna, 2014, Il Mulino, 236 p.)

Vineet Gupta, Pramath Raj Sinha, Ashish Dhawan & Sanjeev Bikhchandani¹

Indiai egyetemek a világelsőkhöz közelebb?

A Times Higher Education (THE) ázsiai egyetemeket mérő 2016-os felsőoktatási rangsora szerint India minden eddigénél jobb teljesítményt nyújtott: nyolc egyeteme került fel a legjobb 100, és összesen tizenhat a legjobb 200 dél-ázsiai egyetem listájára. A valóságban azonban országunk még mindig messze esik a minőségi felsőoktatástól.

A világon Indiában található a legtöbb felsőoktatási intézmény. Az ország egyetemeire és főiskoláira 26,7 millió diák iratkozott be. A kormány 2020-ig 30%-os bruttó beiratkozási arányt irányzott elő. A beiratkozott hallgatók száma addigra 40 millióra is emelkedhet. Ehhez arra van szükség, hogy felsőoktatásunk teljesítőképességét öt éven belül a másfélszeresére növeljük. Ebből világosan kitűnik, hogy van még mit tennünk ezeknek az arányoknak az eléréséig. A minőségen pedig még többet kell fáradozunk.

A mennyiséggel nem igazán van gond a magánintézményekben. Ennek köszönhetően a magánszektor a felsőoktatásban tanulók 62 százalékáért felelős, és szerepe valószínűleg csak növekedni fog. Bár a minőség még hagy maga után kívánnivalókat, komoly érvek szólnak amellett, hogy még több magánbefektetés legyen a felsőoktatásban. Ha mindez a megfelelő módon történik, a magánberuházások lehetőséget adhatnak India felsőoktatási rendszerének átforgalmazására. Mindazonáltal nem árt tisztázni néhány alapvető kérdést, ha Indiának a jövő számára kell egyetemeket létesítenie.

Az első kulcsfontosságú tényező az irányítás. Az irányítás problémája először is a felsőoktatás szabályozásának mékintjére vonatkozik; itt inkább

az akkreditációhoz kell magasabb követelményeket meghatározni, nem pedig a bejutást nehezíteni. Az intézményeknek nagyobb önállóságra van szükségük, hogy megtervezhessék saját kurzusait és összegyűjthessék munkatársaikat. Az intézmények önrányításának módját is végig kell gondolni. Indiában a legtöbb egyetem vagy az állam, vagy tehető családok tulajdonában van. Míg az előző irányítási típust a bürokrácia útvesztői jellemzik, az utóbbiak a nyereségközpontúságukról ismertek, és gyakran alacsonyabb teljesítménnyel is beérik. Érdekes lenne megvizsgálni, mi hívta életre az Egyesült Államok néhány vezető egyetemét. A Stanford Egyetem Kalifornia volt kormányzójának, Leland Stanfornak a nagylelkű adományából jött létre Leland nevű fia emlékére, aki fiatalon, 15 éves korában halt meg. A Harvard Egyetem John Harvard nagyvonalú támogatásában részesült még a kezdetekkor, 1638-ban, két évvel 1636-os megalapítása után. Ugyanez elmondható még sok amerikai egyetemről, mely magánjótékonyágból virágzott fel, és független, széles támogatást élvező irányítási rendszere volt. Így független magánegyetemek jöttek létre, melyek a közjót szolgálták. Ezenfelül a megosztott irányítás modellje kiszámíthatóbbá teszi a működést, és hozzájárul a megújulás és a tudományos kiválóság kultúrájának megteremtéséhez. A hagyományos irányítás és a magántőke bevonása segíti a tudományos kutatókkal való szoros együttműködés kiépítését is.

Mit tartogat ez a modell India számára? Egy olyan helyzetben, amikor magas színvonalú egyetemre van szükségünk, valóban kiváló intézményeket hozhat létre a magántőke bevonása? A válaszuk: igen. India semmiképpen nem hagyhatja figyelmen kívül ezt a modellt, még ha nehéz is mellette kitarítani. A vállalatok társadalmi felelősségvállalásáról szóló 2013-as törvény lendületet adhat neki.

A második kulcsfontosságú dolog a magas színvonalú oktatói kar – ha olyan egyetemre akarunk, amelyenre tényleg szüksége van

¹ A szerzők az Ashoka Egyetem alapítói és kurátorai.

Indiának. A legjobb szakemberek nagyobb valószínűséggel csatlakoznak önállóságot ígérő és a kiválóságra összpontosító kezdeményezésekhez. Az intézményi függetlenség szintén elengedhetetlen, ha kiváló színvonalra törekszünk. Az intézményeknek nemcsak megfelelő ellenszolgáltatásokat és ösztönzőket kell ajánlaniuk, hanem az egyetemisták visszajelzési rendszerének kidolgozására és a kölcsönös felülvizsgálatra is szükség van, hogy mérni lehessen az oktatók teljesítményét. Nagyobb hangsúlyt kell fektetni a kari munkatársak tanulmányi és továbbképzési programjaira. Azzal a jó hírrel szolgálhatunk, hogy jelentős a száma azoknak a világ legjobb egyetemében végzett fiatalabb oktatóknak, akik el tudnák képzelni a jövőjüket egy indiai magánegyetemen, ha úgy éreznék, hogy megfelelő környezetbe kerülnek egy ilyen intézményben.

A harmadik szempont – kiemelkedő színvonalú egyetemek létrehozása esetében – a tanterv és az oktatási módszerek. Az intézményi önállóság segíti a kiváló oktatói kart, hogy újító jellegű tantervet és úttörő oktatási módszereket vezessen be. Az egyetemeknek olyan tantervet kell felmutatniuk, amely ösztönzi a több tudományágat felölelő megközelítést, valamint segít fejleszteni a kommunikációs készségeket, a kritikai szemléletet és a problémamegoldást. A tantervnek el kell távolodnia a gépies tanulástól egy olyan oktatási módszer felé, amely a vitát és az eszmecserét részesíti előnyben. Az értékelésen sem ártana változtatni: a szoros értelemben vett vizsgák helyett inkább tevékenység-központúnak és tapasztalati jellegűnek kellene lennie. S végül szükséges, hogy a technikának is egyre nagyobb teret biztosítsunk az oktatásban.

Néhány állam kormányának felhatalmazó jogszabályai segítettek lerázni a bürokrácia bilincseit, és szabad kezet adtak a magánegyetemeknek. Harijana példája jól szemlélteti ezt. A tizenhét magánegyetemmel rendelkező állam felhatalmazó jogszabályokat léptetett életbe, melyek elősegítették az önállóság gyakorlását. Az Ashoka Egyetem 2014-ben alakult Harijánában, és érdekes modellként szolgálhat India jövőendő egyetemei számára.

A világban arról beszélnek, hogy egymilliárd dollárba (280 milliárd forintba) is kerülhet egy új egyetem létrehozása (a Cornell új katari kampusza

750 millió dollárba – 214 milliárd forintba – került 2002-ben.) Az Ashoka-modell bebizonyította, hogy Indiában mindössze 120 millió dollárba (34 milliárd forintba) kerül egy magas színvonalú egyetem felépítése 4000 diák számára, és ha egy ilyen intézménynek megfelelő szintű irányítás, önállóság, oktatói kar és a tudományos felkészültség áll a rendelkezésére, akkor olyan minőségi oktatásra képes, amely a világ legjobb intézményeiben folyó munkához hasonlítható. Az éves tandíj 10 000 dollár (2 850 000 forint) körül van, ami nagyjából egy ötöde egy előkelő nyugati egyetem költségeinek. A gazdasági helyzet azt is megengedi, hogy jó eredményekkel rendelkező hallgatókat fogadjunk a világ más részéről, illetve ösztöndíjat adjunk azoknak, akik nem tudják kifizetni a teljes összeget. Egy ilyen intézménynek megvan a lehetősége, hogy rövid időn belül a világ legjobbjai közé emelkedjék.

Az utóbbi öt évben néhány őszinte jótékonyasági kezdeményezés indult ki magánemberektől a felsőoktatás irányában, ami Indiában jó előjelnek számít. Ez nemcsak a kínálati oldal teljesítőképességét fogja megnövelni, hanem egy olyan szellemi környezetet teremt, amely támogatni fogja az indiai felsőoktatásban dolgozókat és az ott folyó színvonalas tudományos életet. Ezeknek az intézményeknek meglesznek az eszközeik arra, hogy forradalmat indítsanak el az országban – egy olyan forradalmat, mely a világ oktatási központjává teheti Indiát. India olyan helyé válhat, ahová továbbtanulni vágyó fiatalok érkeznek majd a világ bármely pontjáról.

(India Today)

Zanny Minton Beddoes

Az egyiptomi arab tavasz szomorú utójátéka

Az elnyomás és Abdel Fatah esz-Szíszi tehetetlensége már a következő felkelést vetíti elő

Egyiptomban ők a *shabáb l-ahawe*, „kávéházi srácok”; Algériában a *hittiste*, vagyis „azok, akik a falat támasztják” elnevezést használ-

ják rájuk; Marokkóban a francia kifejezéssel, *diplômés chômeurs*-nek azaz „diplomás munkanélkülinek” hívják őket. Szerzte az arab világban egyre duzzad az elkezeredett fiatalok száma.

A legtöbb országban a fiatalok számának hirtelen megnövekedése gazdasági fellendüléshez vezet. Az arab diktátorok azonban fenyegetést látnak a fiatal nemzedékben – nem alaptalanul. A 2011-es felkelések élén is a fiatalok álltak, akik – képzetebbek a szüleiknél, az internet révén kapcsolatban állnak a nagyvilággal, sőt még a politika és a vallás hatalmát is megkérdőjelezzik. Ők döntötték meg a tunéziai, egyiptomi, líbiai és jemeni uralkodók hatalmát, sok más államban pedig nehéz napokat okoztak a királyoknak és az elnököknek.

Mára ezek az országok Tunézia kivételével vagy elindultak polgárháború lejtőjén, vagy pedig a forradalmak eredményeinek semmissé válását élték meg. Az arab fiatalok sorsa egyre rosszabbra fordul: nehezebb lett munkát találni, viszont könnyebb börtönbe jutni. Az előttük álló lehetőségeket rendszerint a szegénység, a kivándorlás, illetve egy kisebb részük számára a *dzsihá*d jelenti.

Ebben a helyzetben folyamatosan növekszik az újabb robbanáshoz vezető feszültség. A demográfiai nyomás, a politikai zsarnokság és a gazdasági kontárkodás ártalmas keveréke sehol sem ad annyi aggodalomra okot, mint az Abdel Fatah esz-Szíszi uralma alatt álló Egyiptomban.

Küzdelem a fiatalok hada ellen

Amint folyóiratunk cikkajánlójában a fiatal arab nemzedékkel kapcsolatban megfogalmaztuk, a Közel-Kelet az a hely, ahol az emberek a leginkább sötétben látják a felnövekvő nemzedék sorsát a jelenlegihez képest. Az arab országok népessége rendkívüli gyorsasággal növekszik. Bár 2010-ben a 15–24 év közöttiek részaránya a 357 milliós összlakosság 20 százalékánál tetőzött, a fiatalok abszolút lélekszáma a 2010-ben mért 46 milliőről 58 millióra fog növekedni 2025-re.

Egyiptom, mint a legnagyobb arab állam központi szerepet játszik a régió jövője szempontjából. Ha felülkerekedik a válságon, a Közel-Keletre szebb napok várnak; ha elbukik, csak még tovább rosszabbodik a mai zűrzavaros helyzet. Esz-Szíszi

tábornok, aki egy 2013-as államcsíny során ragadta magához a hatalmat, jóval zsarnokibb módon gyakorolta ezt Hoszni Mubaraknál, akinek az arab tavasz jelentette a végnapjait; továbbá esz-Szíszi épp olyan tehetetlennek bizonyult, mint az általa megbuktatott iszlamista Muhammad Morszi, az ország első szabadon választott elnöke.

A rezsim a csőd szélén áll, és csak az Öböl-államok nagylelkű készpénzes tőkeinjekciói (illetve kisebb mértékben az amerikai katonai segítség) tartják életben. Egyiptomban még az olajdollárokból befolyó milliárdok ellenére is óriási a GDP közel 12 százalékát kitevő költségvetési, illetve a 7 százaléknyi folyófizetésiméreg-hiány. Esz-Szíszi minden nacionalista pózólása mellett kénytelen volt legendás barettsapkáját levéve kilincselni az IMF-nél egy közel 3300 milliárd forintot (12 milliárd dolláros) pénzügyi segélyért.

A munkanélküliség aránya a fiatalok körében jelenleg 40 százalék felett van. A hivatalok már így is tele vannak naplopó köztisztviselőkkel; Egyiptom előregedett, államilag irányított gazdaságában a magánszféra képtelen felszívni a munkaerőpiacra évenként belépő új dolgozók hatalmas tömegeit. Meglepő módon, a működésképtelen egyiptomi rendszerben nagyobb valószínűséggel lesznek állástalanok az egyetemi végzettséggel rendelkezők, mint a lakosság szinte írástudatlan rétege.

Egyiptom gazdaság bajai egyrészt a kormány hatáskörén kívül eső tényezőkből erednek. Az alacsony olajárakat minden arab ország megérzi, az energia-behozatalra szoruló országok is. A háború és a terrorizmus sem teszik vonzóvá a turisták számára a Közel-Keletet. Sokat nyomnak a latban a múlt tévedései is, hogy csak az arab szocializmus örökségét és a hadsereg kiterjedt üzleti érdekeltségét említsük.

Esz-Szíszi azonban még tovább rontott a dolgozó állásán. Ragaszkodik az egyiptomi font megvédéséhez, hogy elkerülje a gerjedő inflációt és az éhséglázadásokat. Abban a hitben él, hogy a belföldi pénznem megtámogatásával szabályozhatja a nagyrészt külföldről behozott élelmiszerek árát. A beavatkozás azonban nem tudta megakadályozni a dolláralapú feketepiac felvirágzását (az egyiptomi font körülbelül kétharmadára értékelődött le), viszont már termékhányt

idézett elő az importált gépek és pótalkatrészek esetében. Ez eleve gerjeszti az inflációt (mely jelenleg 14 százalékos és tovább emelkedik), károkat okoz az iparnak és elijeszti a befektetőket.

Egyiptom, mely a világereskedelemben egyik ütőerőnek számító Szezei-csatorna két oldalán terül el, elég kedvező helyen van ahhoz, hogy élvezze ennek előnyeit. Mégis a Világbank „üzleti környezet minőségét” mutató rangsorának (ease-of-doing-business index) alsó felében szerénykedik. Esz-Szíszi ahelyett, hogy a bürokrácia csökkentésével segítené népet tehetsége érvényre juttatásában, inkább grandiózus projektekre pocsékolja az adófizetők pénzét. Kiszélesítette a Szezei-csatornát, mégis csökkentek az állami bevételek. Dugába dőltek egy új, Dubaihoz hasonló város tervei is. Tiltakozásokat váltott ki egy Egyiptomot Szaúd-Arábiával összekötő híd elképzelése, miután esz-Szíszi megígérte, hogy visszaszolgáltat két, már régóta egyiptomi ellenőrzés alatt álló szaúdi szigetet.

Szemmel láthatólag még az esz-Szíszit támogató arab pénzemberek is kezdik elveszíteni a türelmüket. Az Egyesült Arab Emírségekből érkezett tanácsadók visszatértek hazájukba, belekeseredve a megcsontosodott bürokráciába és a megkérdőjelezhető intelligenciájú vezetésbe, mely úgy vélekedik, hogy Egyiptom semmiféle tanácsra nem szorul a felkapaszkodott Öböl-államocskáktól – vagyis azoktól a nyamvadt kis „fél-államoktól”, amelyek „dugig vannak pénzrel”, hangzott el esz-Szíszi és tanácsadói szájából egy kiszivárogtatott hangfelvétel szerint.

Inkább az ismert rossz

Egyiptom olyan stratégiai fontossággal bír, hogy a világnak nemigen marad más választása, mint hogy tárgyaljon esz-Szíszivel. A Nyugatnak azonban a rugalmasság, a meggyőzés és kényszerítés vegyes módszereivel kellene őt kezelnie. Le kellene állítani az Egyiptomba irányuló drága fegyverek eladását: az országnak egyrészt nincs szüksége drága fegyverekre, másrészt nem is engedheti meg magának, legyen szó akár amerikai F-16-os vadászgépekről vagy francia Mistral helikopterhordozó anyahajókról. Szigorú feltételeket kell szabni minden

gazdasági segítségnek: elengedhetetlen lenne a lebegő, azaz rugalmas árfolyamrendszer engedélyezése, a közigazgatás karcsúsítása, valamint a költséges és korrupciótól hemzsegető állami támogatási rendszerek fokozatos leépítése. A legszegényebb rétegeket időben és közvetlen kifizetések útján kell megsegíteni.

Mindezt a fokozatosság elve alapján kellene végrehajtani. Egyiptom túl gyenge lábakon áll, a Közel-Keleten uralkodó viszonyok pedig túlságosan kiszámíthatatlanok egy nagyobb mértékű beavatkozás szempontjából. Az egyiptomi államgépezet igencsak tiltakozna ilyen mélyreható változtatások ellen. Mindenesetre, ha egyértelmű irányokat szabnánk a reformoknak, ez segítené a bizalom helyreállítását az egyiptomi gazdasággal szemben. Az Öböl-államoknak ragaszkodnia kellene ezekhez a változtatásokhoz – és tartogatniuk még néhány ütőkártyát arra az esetre, ha esz-Szíszi ellenállna.

Egyelőre nem sok szó esik egy következő felkelésről, vagy éppen államcsínyről, melynek segítségével megszabadulhatnának esz-Szíszitől. A 2011-es meglepetés után a titkosrendőrség még éberebben igyekszik a másként gondolkodók nyomára jutni és ártalmatlanná tenni őket. A demográfiai, gazdasági és társadalmi nyomás azonban feltartóztathatatlanul nő az országon belül. Esz-Szíszi képtelen hosszú távon stabilitást biztosítani; politikai nyitásra van szükség Egyiptomban. Jó kiindulópont lehetne esz-Szíszi számára, ha bejelentené, hogy a 2018-as elnökválasztáson már nem óhajtja megmérgettni magát.

(The Economist)

Zadie Smith

Kerítések: Napló a brexit idejéből

Mikor hosszú távollét után újból London északi részén – gyermekkorom színhelyén – jártam, elhaladtam a helyi általános iskola mellett, és észrevettem, hogy valami megváltozott. Legrégibbi barátaim közül sokan itt diákoskodtak, és nemrégiben – mikor egyik családtagom

betegsége miatt vissza kellett térnünk egy évre Angliába – ide írtam be a lányomat. Az iskola egy mutató, vöröstéglás, viktoriánus épület, s már jó ideje „különleges intézkedéseket” igényelt az Ofsted [Oktatási Standardok Hivatala] tanügyi felügyelő szerv jelentése alapján, mely a legalacsonyabb minősítés, amit egy állami iskola kaphat. Sok szülő egy ilyen jelentés elolvasása után érthetően pánikba esik, és elviszi innen a gyerekét; mások viszont, saját szemükkel látván azt, amire az Ofsted emberileg képtelen – hisz alapvetően adatokkal dolgozik – kételkedni fognak az Ofsted mindenhatóságában, és maradnak. Megint mások talán nem értik eléggé, amit angolul olvasnak, vagy nincsen internet az otthonaikban, esetleg életükben nem hallottak még az Ofstedről, és még kevésbé jutott eszükbe, hogy megszállott módjára tanulmányozzák a weboldalukat.

Az én esetemben előny volt, hogy ismertem az előzményeket: bátyám éveken át tanított itt bevándorló gyerekeket délutáni foglalkozásokon; tökéletesen tisztában voltam vele, mennyire jó ez az iskola, és volt is mindig, és hogy milyen szeretettel fogadja a sokszínű diákságát, akik közül sokan nemrégiben érkeztek csak az országba. Most egy évre rá, az Ofsted hivatalosan „jó”-ra értékelt, és amennyire ismerem a környéken lakókat, ez azzal jár majd, hogy több középosztálybeli, tipikusan fehér bőrű szülő fogja megtenni azt az általuk kockázatosnak tekintett lépést, hogy az iskola közelébe költöznek, és ide íratják be gyerekeiket.

Ha ez a folyamat bármin is változtat, úgy, ahogy New Yorkban, akkor növekedni fog a fehér középosztálybeli népesség, lépést tartva a környéket általában jellemző megújulással, és szűkebbek lesznek az iskola körzethatárai, míg nem egy szép napon majdnem teljesen egyneművé válik, a más nemzetiségűek néhány apróbb színfoltjával, mely ponton a felügyeleti szerv végül odaítéli majd a legmagasabb minősítést. Mindez azonban még nem történt meg gyerekkori iskolámban, és remélhetőleg soha nem is fog – tekintettel hosszú és büszke múltjára, mely teret adott a sokszínűség minden elképzelhető formájának – azonban semmi esetre sem erről szólt a változás, amit ottjártamkor tapasztaltam.

Abban a pillanatban különös liberális paranoiám másfelé irányult: észrevettem a kerítést. Mivel ennek a Viktória-korabeli iskolának, mely száz éven keresztül elégségesnek tartotta, hogy öntöttvas-kerítéssel jelezze határait, most magas bambusznádszerű palánk került a kerítésrácsa mögé, majdnem két méter magas zöldnövényzettel befuttatva, mely az utcáról nézve eltakarta a játszóteret, és következésképpen az ott játszó gyerekeket is. Hazamentem, és egy felháborodott hangú e-mailt küldtem néhány szülőnek, akik tagjai az iskolaszéknek: *„Most sétáltam el először az iskola mellett, amióta (tegnap) hazajöttem, és észrevettem a védőpalánkot – jobb szót nem tudok rá –, mely az iskola körül emelkedik. Igen elszomorított. Negyven éve lakom ezen a környéken. Láttam, amikor falat emeltek a zsidó iskola köré tíz évvel ezelőtt, aztán egy pár évre rá a muzulmán iskolánál. De soha nem gondoltam, hogy egyszer majd körül is látok egyet. Kíváncsi vagyok, hogyan jött létre, ki akarta, hogy legyen, hogyan döntöttek róla, és hogy vajon a szülők örülnek-e neki, és végül – hivatalosan – mi célból van ott? Biztonsági okokból? A nyugalom érdekében? Vagy valami másért?”*

E-mailem felháborodott hangon szólt, és áradt belőle a liberális paranoia. Ezzel szemben a kapott válasz higgadt és udvarias volt. Indoklásként „a nyugalom és a légszennyezés” szolgáltak; különösen a légszennyezés jelent „nagy problémát mostanában”, amely ellen az iskolának tennie kellett valamit a helyi önkormányzat kérésére. Ezenkívül a játszótéren sok a beton, a zöldnövényzet jót tett a környezetnek, és valójában eszébe sem jutott az iskolaszéknek, hogy az új elrendezés bármi módon védekező jellegűnek vagy furcsának tűnhet az arra járók szemében. E-mailemet újraolvasva elszégyelltem magam, amiért elküldtem. Milyen lelkiállapot készített arra, hogy egy egyszerű külső változtatást ilyen rosszra magyarázzak?

Hozzá vagyok szokva a változáshoz: itt körülöttünk ez a természetes. A régi gimnáziumból fenn a dombon Európa egyik legnagyobb muzulmán iskolája lett; a régi zsinagóga mecsetté változott; a régi keresztény templomot magánlakásokká alakították át. A bevándorlók

és az újonnan beköltöző értelmiségiek hulláma olyan megszokott látvánnyá vált az utcán, mint a helyi buszok. De úgy hiszem, hogy ez a kis helyi iskola egyfajta jelképként maradt meg az emlékezetemben. S ha mostanában valami igaz a mai Nagy-Britanniára, az az, hogy mi, britek furcsa dolgokra vagyunk képesek, ha hagyjuk, hogy az anyagi valóság szimbólumokká váljék. Főként azért tartottam fontosnak és jelképesnek ezt az iskolát, mert vegyes összetételénél fogva a nem túl gazdagok és szegények gyerekei, a muzulmánok, zsidók, hinduk, szikhek, protestánsok, katolikusok, ateisták, marxisták, a Pilates üdvözítő erejében hívők gyerekei mind ugyanazokban a termekben tanulnak, és ugyanazon a játszótéren játszanak közösen, beszélnek egymásnak a hitükről – vagy annak hiányáról –, és míg elsétálok az iskola mellett és be-benézek a kerítésen, az a mélyen megnyugtató érzés fog el, hogy gyermekkorom világa még nem tűnt el teljesen. Napjainkban a zsidó iskola úgy néz ki, mint az Egyesült Államok aranytartálékait őrző Fort Knox erőd. A muzulmán iskola nem sokban marad el mögötte. A mi kis iskolánk is ilyen kerítésekkel körülfalt, elszigetelt hely lesz, tele üldözési mániával, a biztonság miatti aggódással, miközben hátat fordít a tágabb közösségnek?

Két nappal később a britek az Európai Unióból való kilépésre szavaztak. Éppen Észak-Írországból voltam férjem születésénél, két jóindulatú, mérsékelt konzervatív északir protestánsnál, akikkel ismeretségünk folyamán először találtam magam egy oldalon politikailag. Ugyanaz az iskolám kapui előtt érzett megdöbbenés töltött el, amikor hatalmas tévéképernyőjükön együtt néztük, ahogy Anglia elbarikádozta magát Európa többi részétől, anélkül, hogy komolyabban belegondolt volna abba, mit jelent ez skót és ír testvéreinek északon és nyugaton.

Azóta már sokat írtak mind David Cameron, mind Boris Johnson megdöbbenően felelőtlen magatartásáról, de nem hiszem, hogy túl sok figyelmet szenteltem volna Borisnak és Dave-nek, ha saját londoni ágyamban ébredtem volna fel. Nem, akkor első gondolataim alapvetően magyarázó jellegűek lettek volna. Mit jelent ez a szavazás? Miről szólt ténylegesen?

Bevándorlásról? Egyenlőtlenségről? A bennünk lakozó ideggyűlöletről? A szuverenitásról? Az uniós bürokráciáról? A neoliberalisok elleni forradalomról? Osztályharcról?

Észak-Írországból azonban világossá vált, hogy az egyetlen dolog, amelyről nem szólt, még kis mértékben sem, az épp Észak-Írország volt; mindez ráirányította a figyelmet arra, hogy az önző szolipszizmusnak micsoda ritka esete az, mely hagyta, hogy ez a sokat túrt kis ország a konzervatív párton belüli szakadás következtében kárt szenvedjen. És Skócia! Szinte hihetetlen. Hogy két állítólag tanult ember, akik feltételezhetően ismerik a brit történelmet, ilyen végtelen nemtörődöm-séggel tegyék ki veszélynek a háromszáz éve fennálló, sok nehézség árán elért egységet – azért, hogy saját szakmai becsvágyukat kielégítsék –, nagyobb bűnnek tűnt számomra akkor reggel, mint a több évtizedes európai szövetség felbontása, amely az egészet ténylegesen elindította.

A „konzervatív” nem a megfelelő kifejezés többé egyikük esetében sem: ez a szó legalább gondoskodást és hagyományörzést sejtet. A „gyűjtogató” tűnik a pontosabb kifejezésnek. anakkor Michael Gove² és Nigel Farage³ az igazi jobboldali ideológusok, világos programmal, amelynek megvalósításán már évek óta dolgoztak. Az első a szuverenitás „trójai falovát” nézte ki magának, mely üres jelkép belsejéből egy elszabadult és liberalizált pénzügyi szektor kiugrása volt várható. A másodikat, aki 2016. július 4-én lemondott, valóságos faji megszállottság tartotta hatalmában, mely azzal az elhatározással párosult, hogy elhatárolja Nagy-Britanniát az európai főáramból nemcsak a mozgás alapszabadságának tekintetében, hanem egy sor egyéb kérdésben is, kezdve a klímaváltozástól

2 Michael Andrew Gove brit konzervatív párti politikus, Surrey Heath parlamenti képviselője, író, korábban a The Times újságírója. 2010–2014 között oktatásügyi miniszter, 2015. május 10-től 2016. július 14-ig az Egyesült Királyság kormányának igazságügy-minisztere volt

3 Nigel Paul Farage brit politikus, vezetője volt a Függetlenségi Pártnak (UKIP) 2006. szeptembertől 2009 novemberéig, majd újra 2010 novemberétől 2016 júliusáig. 1999 óta tagja az Európai Parlamentnek Délkelet-Angliából.

a fegyvertartás szabályozásán át a bevándorlók hazatelepítéséig⁴.

Ez a referendum egy már eleve tökéletlen rendszer – a demokrácia – legrosszabb oldalait nagyítja fel, miközben kérdések káprázatos választékát engedi át egy nagyon szűk keresztmetszetű csatornán. A hatékonyság látszatát kelti – A tökéletes demokrácia! Igen vagy nem! – valójában azonban veszedelmes és félrevezető leegyszerűsítéshez vezet. Még azok közül is, akik az Unió elhagyása mellett tették le a voksukat, sokan úgy érezték, hogy szavazatuk nem fejezte ki pontosan a véleményüket. Széles volt azoknak az okoknak a palettája, amelyek szavazásra indították őket; a bennmaradásra szavazók táborának nagy része hasonlóan megosztott volt.

Az észérvek gyakran szinte nevetséges módon hiányoztak az igen vagy nem válasza sarkított kérdés mögül. Egy barátom leír egy beszélgetést, ami a környéken lakó anyja és egy észak-londoni baloldali ismerősük közt zajlott le a kerítésen át. Az utóbbi elmondta barátom anyjának, hogy azért voksolt a kilépésre, hogy „megszabaduljon attól a nyavalyás egészségügyi minisztertől!” Ó, mint ebben a nagyszerű nemzetben oly sokan, magam is arra vágyom, hogy végre eltűnjön a színről ez a majdnem beszélőnévvel megáldott Jeremy Hunt [a név jelentése: *vadászat, üldözés*], egy referendum azonban igen hatástalan eszköznek tűnik ezer elrontott dolog orvoslására.

Sok bennmaradásra szavazó baloldalinak az volt az első gondolata, hogy ez csak a bevándorlásról szól. Ahogy érkeztek be az adatok, és ismertté váltak a társadalmi osztályok és korcsoportok szerinti szavazati arányok, egyre

4 Farage szerint a sarki jégsapka vastagodik, és az eltűnéséről szóló hírek szándékos túlzások, melyeket a Zöldek titokban hamisítottak, összeküldve természetesen az uniós föderalistákkal. Az a véleménye, hogy az 1996-os dunblane-i iskolai mészárlást követően életbe lépett szigorú fegyvertörvényeket hatálytalanítani kellene; továbbá helyesnek tartja az egykori konzervatív politikus, Enoch Powell „Vérfolyam” címen elhíresült beszédének alapelvét – beszédjében Powell kijelentette, hogy a tervezett bevándorlási és hátrányos megkülönböztetés elleni jogszabályok erőszakhullámhoz vezetnek.

tisztábban kirajzolódtak egy munkásosztálybeli populista forradalom körvonalai, jöllehet annak is az a válfaja, mely mindig zavarba ejti a középosztálybeli liberálisokat, akik egyszerre hajlamosak politikai naivságra és szentimentalizmusra, ha a munkásosztályról van szó. Egész nap az otthon levőknek telefonáltam és e-maileztem, és próbáltam feldolgozni együtt London – vagy legalábbis az általam ismert London – nagy részével a bennünket ért hatalmas sokkot. „Mit csináltak?” – mondogattuk egymásnak, néha a vezetőket érte, akiknek, úgy éreztük, csak tudniuk kellett, mit csinálnak, és néha az embereket, akik, mint burkoltan céloztunk rá, nem voltak ennek tudatában.

Most arra hajlok, hogy pont fordítva történt minden. Csinálni valamit, bármit – ez volt valamilyen kezdetleges módon a cél: a neoliberalizmus híres vonása, hogy úgy tűnik, semmit nem lehet tenni annak érdekében, hogy megváltoztassuk; ennek a szavazásnak azonban ritka hozadéka lett, hogy sok zűrzavarral járó törést okozott egy olyan rendszerben, amely rendszerint mindent elsöpör, ami csak útjába kerül. De még ez a legderülátóbb baloldali értelmezés – mi szerint ez egy erőszakos, többé-kevésbé megfontolt válasz volt a megszorításokra és a neoliberalis gazdaság ezt megelőző válságára – sem tudja tagadni a fajgyűlölet megjelenését, mely vele együtt szabadult el mind a kampányok, mind magának a szavazásnak köszönhetően.

A sok anekdotikus beszámolóhoz hozzáteszek még kettőt, melyeket jamaicai születésű anyám mesélt el. Egy héttel a szavazás előtt odarohant hozzá egy bőrfejű Willesdenben [tehetőes észak-londoni városrész], és azt kiabálta az arcába: „Über alles Deutschland!”⁵ 1970-es évek végét idézve, mikor a német konzervatívok vissza akarták állítani a náci himnuszot. A szavazás utáni napon pedig Kilburn [forgalmas, multikulturális londoni körzet] főutcáján egy ágyneműt és törülközőt vásárló hölgy anyám és a körülötte álló fél tucat, láthatólag nem angol járókelő füle hallatára kijelentette – szavait igazából senkihez sem intézve – „Na most akkor mehettek haza!”

Mit csináltál, Boris Johnson? Mit csináltál, Dave Cameron? Azonban a lavinát gondatlanul

5 Németország mindenek felett.

elindító, önző vezetőinkről szóló mesén belül még egy saját, London-központú önzésünkről szóló kevésbé vidám történet is rejlik, amely számomra ugyanolyan valóságosnak tűnik, és amely egy másfajta, talán épp olyan nehezen átlátható fátyolt jelentett a szemünk előtt, mint amilyen a Boris-féle embereket elvakító személyes becsvágy. Az őszinte döbbenet, amit az eredmény láttán éreztem – és amit annyi londoni átélt – legalábbis azt sejteti, hogy egyfajta fátyol mögött éltünk, és képtelenek voltunk meglátni, mivé lett az országunk.

Észak-Írországba utazásom előtti éjszaka régi barátaimmal – észak-londoni értelmiségiekkel – vacsoráztam; valójában pontosan olyasféle emberekkel, akikre [a bennmaradásért kampányoló] Andy Burnham munkáspárti képviselő jelképesen utalt, amikor azt állította, hogy a Munkáspárt háttérbe szorult a UKIP (az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja) mögött, mert „ma már túlteng az intellektuális Hampstead, de kevés az olyan iparváros, mint Hull”, bár természetesen a valóságban már rég kiszorítottak bennünket Hamsteadből a bankárok meg az orosz oligarchák. Éppen a brexit ügyét fontolgattuk. Valószínűleg egész Észak-London erről beszélt vacsora közben. Aztán kiderült, hogy nem jutottunk túl sokra az okoskodásunkkal, mert egyikünk se tételezte fel, hogy csak egy pillanatra se, hogy esetleg megtörténhet. Hisz magától értetődően annyira rossz volt az egész elgondolás, nekünk pedig magától értetődően annyira igazunk volt – hogy is eshetett meg?

Miután megvitattuk ezt a kérdést, mindannyian a fiatal balos nemzedék körében uralkodó furcsa irányzat miatt kezdtünk siránkozni: cenzúrázzák vagy kirekesztik mindazokat a megnyilvánulásokat és véleményeket, amelyeket valamilyen szempontból tévesnek ítélnék meg politikai korrektség, biztonságos terek (*safe spaces*) és hasonlók alapján. Persze ebben is igazunk volt. De aztán közülünk a legokosabb, aki épp a sarokban levő kanapén szoptatta újszülött gyermekét, megvárta, míg valamennyien abbahagyjuk fellelzős szónoklásunkat, és hozzátette: „De hát tőlünk vették át ezt a szokást. Mi akartunk mindig az igazság bajnokaiként

tündökölni. A helyes oldalon állni, bármiről is van szó. Ez mindennél előbbre való volt. Mindig az volt a legfontosabb, hogy igazunk legyen.”

Az eredmény megállapítását követő napokban sokat gondolkoztam erről az élelétásról tanúskodó kijelentésről. Önhitt londoniak nyilatkozatait olvastam, melyben büszkén beszélnek kulturálisan sokszínű, nyitott városukról, mely annyira különbözik azoktól a korlátolt idegengyűlölő helyektől ott fenn északon. Igaznak hangzott, és szerettem volna magam is annak hinni, de amit a saját szememmel láttam, az ellenkezőjéről beszélt. Mivel az életüket igazán a kulturális sokszínűség jegyében élő emberek ebben a városban azok, akiknek a gyerekei vegyes környezetben tanulnak, vagy akik tényleg vegyes környezetben élnek, lakótelepeken vagy a még néhány megmaradt történelmileg kevert népességű városrészben, de már nincsenek annyian, mint hinni szeretnénk.

Londonban jelenleg sokak számára életük állítólagos multikulturális vagy társadalmi osztályokon átnyúló részét valójában a személyzetük – a dajkák, a takarítók – jelentik; azok, akik kitöltik a kávéjukat, vezetik a taxijukat; máskülönben csak az internetes csalásaikról elhíresült, mindenütt megtalálható, megátalkodott nigériai hercegekkel találkozhatunk a magániskolákban. Az a fájdalommal igazság, hogy most mindenütt kerítések épülnek Londonban. Iskolák körül, városrészek körül, életek körül. A brexitnek egy haszna van: végleges és őszinte módon tár fel egy már harminc éve formálódó mély törést a brit társadalomban. Az észak és dél között, társadalmi osztályok között, londoniak és mindenki más között, gazdag és szegény londoniak, fehérek, feketék és barnák között tátongó szakadékok valóságosak, és mindnyájunknak szembe kell nézni velük, nemcsak azoknak, akik a kilépésre szavaztak.

A kilépésre voksolók kitérgetése közepette a szavazás utáni felfokozott lelkiállapotban – nem beszélve a sajátomról – egy fiatal nő jutott eszembe, akire a játszótéren figyeltem fel abban az évben, amikor a lányom abba a „különleges intézkedéseket” igénylő iskolába járt. Ő is a gyerekével járt oda hozzánk hasonlóan, de

legalább tizenöt évvel fiatalabb volt. Miután párszor mögöttem sétáltam fel a dombon a házunk felé, rájöttem, hogy ugyanazon a lakótelepen lakik, mint amelyiken én is felnőttem. Az ok, ami miatt egyáltalán észrevettem, az volt, hogy a lányom történetesen teljesen odavolt a fiáért. A következő magától értetődő lépés egy időpont egyeztetése lett volna, amikor átmennek egymáshoz játszani.

Azonban soha nem tettem meg ezt a következő lépést, és ő sem. Nem tudtam, hogy hatoljak át azon, amit velem szemben táplált esetleges félelmének vagy utálatának éreztem, nem azért, mert fekete vagyok – láttam, ahogy vidáman beszélgetett más fekete bőrű anyákkal –, hanem mert a középosztályhoz tartozom. Láttam, amint kinyitom csillogó fekete lakásajtónkat szemben a lakótelepével, és én is láttam, ahogy naponta bemegy a lakótelepi lépcsőházba. Eszembe jutottak azok a kellemetlen gyerekkori jelenségek, amikor épp fordítva történtek a dolgok. Elhívhatom hozzánk a zsúfolt bérlakásunkba azt a lányt, aki abban a szép nagy házban lakik a park mellett? Aztán később, amikor egy igen kellemes lakásba költöztünk Willesden elegánsabbik részében: meglátogathatom a barátnőmet abban a lepusztult lakásukban Kilburn szegénygyegyedében?

Rendszerint *igen* volt a válasz. Nem ment feszültség nélkül, adódtak társadalmi bohózatba illő kínos jelenetek vagy időnként a tragédia határát súroló családi perpatvarba lehetett bepillantani – de akkor is *igen* volt a válasz. Akkoriban még mindannyian hajlandóak voltunk vállalni a „kockázatot” – ha egyáltalán a kockázat a megfelelő szó annak leírására, hogy belépünk mások életébe, nemcsak jelképesen, hanem valóságosan is. Ebben az új Angliában azonban – legalábbis számomra – ez lehetetlennek tűnt. S szerintem számára is. Túl nagyra nőtt köztünk a szakadék.

A magas, keskeny viktoriánus házat tizenöt évvel ezelőtt vettem; bár épp az a fajta ház, mint amilyen középosztálybeli barátainknak volt gyerekkoromban, ma csillagászati összegeket ér, és aggódtam, vajon nem gondolja-e, hogy én tényleg ekkora összeget fizettem ki érte. A távolság az ő lakása és az én házam között – bár

a valóságban alig kétszáz méter – jelképesen nagyobb, mint valaha. Annak lehetősége, hogy gyerekeink valaha együtt játsszanak, valahol e szakadék fölött lebegett, de soha nem valósult meg, mivel soha nem mertem élni vele.

A nagyfokú egyenlőtlenségek töréseket okoznak a közösségekben, egy idő után pedig akkora repedések tátonganak, hogy az egész építmény összedől. Ebben a folyamatban mindenki vesztesre állt egy ideje, de talán senki sem olyan mértékben, mint a fehér munkásosztály, akiknek tényleg nincs semmije, és még arra a vélt erkölcsi magaslatra sem tud felemelkedni, amely együtt jár a trauma érzésének vagy az áldozati szerepnek a felismerésével. A baloldali mély szegényérzet tölti el miattuk. A jobboldali pusztán csak hasznos eszközt lát bennük saját törekvéseinek elérésére. A munkásosztálynak ez a rosszul elsült forradalmát, melynek jelenleg vagyunk szemtanúi, a butaság vádjára érte – magam is elátkoztam már azon a napon, amelyiken történt –, de ha elég hosszú ideig nézzük, rájövünk, hogy más szempontból zseniális húzás volt, hiszen ösztönösen ráértett ellenfeleink gyengéire, és hatékonyan kihasználta őket. Akkora örömet leli benne a baloldali középosztály, ha igaza van! Ezért a kismizmizett munkásosztály java része azt választotta, hogy nyíltan, szegyéntenül vállalja tévedését.

Nagy-Britanniában hagyománya van a szegények kigúnyolásának amiatt, hogy „mindenkivel összeállnak”, és a „saját érdekeik ellen szavaznak”. De legalább annyira kiszúrt magával a londoni aranyozott kalickáiban élő neoliberalis közép és a felső-középosztály. Ha ezt túlzásnak tekintenénk, menjünk fel a Notting Hillre [a régen rosszhírű, de ma elegáns, gazdag és nagyvilági városrészbe], és látni fogjuk az ott lakók pénztárcájából fizetett biztonsági autókat, melyek az utcákon föl-le haladva lassan járöröznek a milliomosok villái előtt, talán kissé idegesen attól a gondolatától, hogy környékbeli bérházak lakói nemigen akarnak távozni a Portobello út túloldaláról. Vagy látogassunk el a Savoy hotelbe, és vessünk egy pillantást a vintázs hangulatú koktéllistára, melyen a legolcsóbb fogyasztható ital 100 fontba (36 000 forintba) kerül; a legborsosabb árú pedig, mely a

Sazerac névre hallgat – és állítólag a világ legdrágább koktélya – 5000 fontért (180 000 forintért) kapható. Furcsa időket élünk.

Természetesen az a koktéllista csak egy másik ostoba szimbólum, de magáért beszél. Egy ideje szabályos pénzüriület uralkodik Londonban, és mi, akik csak külső szemlélői vagyunk, nemigen találjuk meg e jelképek mögött a szép, harmonikus vagy akár boldog élet zálogát (vajon miféle boldog embernek van szüksége arra, hogy lássák, miközben 180 000 forintos koktélt rendel?); bár ha legalább ilyen gazdag valaki, abban a hitben ringathatja magát, hogy boldog is, illetve – a régi észak-londoni marxisták bevett kifejezésével élve – ebben a „hamis tudatállapotban” van. Ez az idejétmúlt, rossz hangulatú frázis azonban nem alkalmas nemzetünk gazdaságilag és társadalmilag kismemizett rétegeinek leírására: küszködnek, mélységesen boldogtalanok, és ezt ők maguk is tudják.

Hiszem, hogy nem számítva a jobboldali eszmék őszinte híveit és a fennkölt baloldaliaikat, akik mint a globális kapitalizmus eszköztét elleneztek az EU-t, a kilépésre voksolók többsége indulatból, sértődöttségéből és csalódottságból tett így, melyhez a politika és a sajtó is hozzájárult még bizonyos alacsony érzések és aljas indulatok éveken át tartó szándékos gerjesztésével. Bármennyire is fájdalmas leírni, de amikor a Google adatai szerint nagyszámú brit felhasználó írta be a „Mi az az EU?” kérdést a keresőbe a szavazás utáni órákban, akkor igen nehéz lenne tagadni, hogy 2016. június 23-án népünk jelentős része szégyenletesen elhanyagolta demokratikus kötelességeit.

Bárhogy szavaznak is az emberek, oda kell figyelniük rájuk, a szavazóurnánál elárult tudatlanságot azonban nem kellene ünnepelni vagy képmutató módon védelmezni. Továbbá túl a tudatlanságon, elfogadhatatlan az, hogy komoly lépéseket tegyünk anélkül, hogy mérlegelnénk a következményeket mások szempontjából; jelen esetben a tőlünk északra és nyugatra lévő teljesen független nemzetekre gondolok, nem beszélve Európa többi részéről. De nem gondolom, hogy a kilépésre szavazókat bármilyen módon megkülönböztették volna aljas indítékaik.

Míg nagy hangon és igen helyesen elítéljük a faji megkülönböztetés tévtanait, mely milliókat indított arra, megkérje „öket”, hogy hagyjanak békén „minket”, hogy ne foglalják el állásainkat, bérlakásainkat, kórházainkat, iskoláinkat és országunkat, vessünk egy pillantást az utolsó harminc évre is, és kérdezzük meg magunkat: miféle gondolkodásmód hatalmazott föl bizonyos embereket, a szálak ügyes mozgatására a színpalak mögött, hogy bebiztosítsák: az „ők” és a „mi” ténylegesen sehol se találkozzanak, csak jelképesen. A gazdag Londonnak, pompázson akár konzervatív kék, akár baloldali vörös színekben, mindig sikerült megszabnia a sokféle nemzetiséghez kötődő vagy a társadalmi osztályokon átvivő kapcsolatainak jellegét, hogy aztán megleckéztethesse az ország többi részét bezűkültsége miatt, és közben saját előnyeinek megőrzéséről is gondoskodjon. Lehet, hogy sokszor elsétálunk „mellettük” az utcán, beszállunk taxijaikba, és konyhájuk különlegeségeit fogyasztjuk éttermeikben, de az igazság az, hogy többnyire nem a mi iskoláinkba járnak, nem tartoznak a társasági köreinkbe, és csak nagyon ritkán lépik át házuk küszöbét – hacsak nem azért jönnek, hogy konyhánk legújabb dizájn szerinti átalakításán dolgozzanak.

Nagy-Britannia más részein az emberek szoros közelségben élnek a nemrégiben bevándoroltakkal, és azt tapasztalják, hogy a jövevények lenyomják a béreket. Tényleg meg kell küzdeniük az erőforrásokért a kormány megszorító intézkedései közepette, mely utóbbi igen megkönnyíti a dolgunkat, hogy a szomszédban lakó migráns családot vagy a Csatornán túli hivatali packázásokat okoljuk a túl kevés kórházi ágyért, hiszen a tévében az üresfejű demagógok azt szajkózzák, hogy emiatt nincs elég pénz az egészségügyben. A képmutatásnak és nyilvánvaló hazudozásnak e légkörében vajon „különbnek” kellett volna mutatkoznia a szegény dolgozó rétegeknek, mikor körülöttük minden a romlottságról és a megvesztegetésről szól? Mikor mindenki kerítést épít, bolond ember az, aki nem védi magát.

Mostanság olyan sebességgel változnak a hírek, hogy félő, minden összeomlik; sok szó esik egy második referendumról, megerősítené sok

jogfosztott ember jól megalapozott gyanúját, hogy csakis a mi véleményünk, azaz a helyes nézeteket valló, jómódú, bennmaradásra szavazó réteg döntése számít igazán. Nem: most már egyikük meg azt, amit főztünk. De azt állítani, hogy mindannyian megtettük a magunkét, nem homályosíthatja el azok tevékenységét, akik a karmesteri szerepet töltötték be ezen a szegényletes nyáresti koncerten. Cameron és Johnson már elbuktak és/vagy kardjukba dőltek, majd következett Gove, azonban a végzetesen hatástalan Jeremy Corbyn – a hátába szúrt tucatszámú ellenére – jól megkapaszkodott. Ha tényleg igaz, hogy nemcsak pusztán hatástalan volt a maradásra buzdító kampányban, hanem „szándékos szabotálásában” is közreműködött – mint ezt Phil Wilson parlamenti képviselő, a bennmaradásra szavazó munkáspártiak parlamenti elnöke állítja –, akkor Corbyn csúnyán elárulta fiatal szavazótáborát, melynek a közelmúltban látványos hatalomra kerülését köszönhetette⁶. Távoznia kell.

Ha egy iskolában „különleges intézkedéseket” rendelnek el, a derültebb középosztálybeli anyák egy része – mely csoportba magamat is sorolom – így elmélkedik a reggeli kávéja fölött: „Hát igen, nem rossz dolog ez, mert most legalább tennie kell valamit az iskolának az ügy érdekében.” Ma Nagy-Britannia is „különleges intézkedések” időszakát éli – nyilvánosságra került a mindig is fennálló válság – és ahelyett, hogy még inkább takargatnánk a rendetlenséget, akár el is kezdenénk a dolgok rendbehozatalát onnan, ahol éppen vagyunk. Az első napirendi pont a „fej” lecserélése – mint minden gyengén teljesítő iskola tudja –, aztán pedig fel kell készíteni a megmaradt baloldalt a küzdelemre. Azokat a jogokat és azt a védelmet, amelyet Európa kínált eddig – még ha tökéletlen formában is – a brit emberek számára, most nem szabad helyettesíteni a brit szuverenitás képtelen farage-i víziójával, melyben egy megcsonkított Szent György két végtagját elvesztve, kardot ragadva elsántíká, hogy csatába szálljon az Európai Unió sárkányával, azért hogy egy jóval

hátrányosabb alapállásból újratárgyalja az összes feltételt, melyek bevezetésével az utóbbi évtizedeket töltöttük.

Mikor elkezdtem írni ezt az esszét, a diadalittas Farage-ot egy zártkörű kerti partin látták brit zászlós cipőben, amint közügyeket vitatott meg zárt ajtók mögött Ruper Murdoch médiamogulnak és Alexander Lebegyevnek, az *Evening Standard* [ingyenes londoni napilap] és az *Independent* [független napilap] tulajdonosának, valamint Liam Foxnak – az akkori konzervatív pártelnök-jelöltnek – a társaságában. Mire befejeztem írásomat, Farage lemondott, a „Vissza akarom kapni az életemet” kijelentés kíséretében. Nagy-Britanniában jönnek-mennek a Nigelek, de a Rupertek örökre itt maradnak. Életemet és brit honfitársaim életét minden időkből egy állandó, nem választott milliárdos-réteg tartja legalább részben az irányítása alatt, akik a sajtót és a tévécsatornák többségét uralják, és melyek segítségével az ilyen lehetetlen figurák, mint Farage, könnyen felfuvalkodnak, és odáig merészkednek, hogy választások kimeneteletét és politikai ügyek alakulását befolyásolják. Még egy tanulságos lecke: a háború utáni Nagy-Britanniában a kormány és az emberek közti egyezés léte forog kockán, és ez közös erővel felbontható vagy keresztültáposhat rajta néhány rosszindulatú ripacs. Következésképpen az épülést és haladást szolgáló liberális érveknek, melyek a háború romjaiból általános egészségügyi ellátórendszert, állami oktatást és olcsó bérlakásokat hoztak létre, most egy olyan pártra van szüksége, mely hajlandó megújítani ezeket az érveket a globális kapitalizmus érájában, bár az még kérdéses, hogy az a párt még mindig a „munkáspárt” nevet fogja-e majd viselni.

Az utóbbi évtizedek bevándorlóit éppen e miatt az örökség miatt jöttek az országunkba – a lakhatási lehetőségekért, az oktatásért és az egészségügyért – néhányan pedig csak azért érkeztek, hogy mindezt kihasználják, ez kétségtelen. A nagy többség azonban azért jött, hogy kivegye a részét az itteni életből: állami iskoláinkba íratják gyermekeiket, Nagy-Britanniában fizetik adóikat, érvényesülni próbálnak. Természetesen nem bűn vagy erkölcsi hiba külföldre távoznia a jobb élet reményében, vagy elmenekülni olyan háború sújtotta országokból, ahol a háború okai között

⁶ Jonathan Freedland, „Az ifjúság segítette Corbyn bekerülését, de ő elárulta őket a brexit ügyében”. *The Guardian*, 2016. június 27.

nemegyszer a mi közrehatásunk is szerepel. Most az ad kétségekre okot, hogy vajon tudjuk-e még itt Nagy-Britanniában, mit hívunk jobb életnek, mik az alapvető feltételei, és ezek hogyan érhetők el.

Pár nappal a szavazás után Franciaországba utaztam, ahol a New York-i Egyetem hallgatóinak tartottam órákat párizsi nyári egyetemi kurzusuk keretében. (Ez egyébként – gondolom – nem lesz olyan egyszerű dolog a közeljövőben.) Leszálltam a vonatról és egyenesen mentem vacsorázni; az étteremben leültem az egyik kollégámmal, a boszniai születésű íróval, Aleksandar Hemonnal szemben, rendeltem egy italt, és színpadias módon „teljes katasztrófának” nyilvánítottam a brexitet. A regényíróknak jó érzékük van a színpadiassághoz. Hemon felsóhajtott, szomorúan elmosolyodott, és így szólt: „Nem. Ez csak egy »katasztrófa«. A háború a teljes katasztrófa.” A Jugoszlávia összeomlásához vezető véres függetlenségi háború végigélése arányérzéklet ad az embernek. Egy ilyen méretű európai háború közléről való megtapasztalását sikerült elkerülnie Nagy-Britanniának immár több mint fél évszázadon keresztül, és részben ennek kivédésére hívták életre az Európai Uniót is. Csak rajtunk múlik, hogy még tovább megyünk-e a „katasztrófa” nevével fémjelzett úton.

(The New York Review of Books)

Zanny Minton Beddoes

Miért aggódnak Kína vezetői? – 225 millió kínai nem tévedhet

A Kommunista Párt a tömegek jólététől tette függővé saját sorsát – most ez fenyegeti továbbélését

A kilencvenes évek vége előtt a középosztály fogalma nemigen létezett Kínában. 2000-ben ötmillió háztartás rendelkezett jelenlegi árfolyamon számolva 11 000 dollár (3 270 000 forint) és 43 000 dollár (12 220 000 forint) közti évi bevétellel; ma ez a szám 225 millió. 2020-ra a kínai középosztály soraiban valószínűleg jó-

val többen lesznek, mint az európaiban. Ez az elképesztő fejlődés világszerte lökést adott a gazdasági növekedésnek, és teljesen átrajzolta Kína arculatát. A rizsföldek helyén felhőkarcolók nőttek ki, biciklik helyett közlekedési dugók látványa fogad bennünket. Egy befelé figyelő nép egyre nyitottabb lett a nagyvilág felé: tavaly a kínaiak 120 milliószor utaztak külföldre, ami négyszeres emelkedést jelent egy évtizeden belül. A közösségi oldalakat kínai csevegők mérhetetlen tömege árasztotta el.

Valami azonban hiányzik. Más – a gazdagodás útján elindult – önkényuralmi rendszerekben az új középosztályok politikai változást követeltek. Dél-Koreában az 1980-as években egyetemista körökből indultak ki azok a tiltakozások, melyek végül is a katonai uralom végéhez vezettek. Tajvanon az 1990-es években a demokráciát követelő középosztály bírt rá egy önkényuralmi kormányt a szabad választások kiírására.

Sok szakértő úgy tartja, hogy Kínára nem érvényes ez a szabály. A kínai városok nagy része ma épp olyan gazdag, mint Dél-Korea vagy Tajvan volt, amikor a változás útjára léptek. Mindenesetre Kínában nem látni nagyszabású, demokráciát sürgető megmozdulásokat, mióta 1989-ben a tankok láncerekei széttaposták a Tienanmen téri tüntetéseket. Kína elnöke, Hszi Csin-ping pedig rendkívül lenézően vélekedik a demokratikus politikáról.

Ennek a szemléletnek a működőképességét bizonyítékok támasztják alá. Kína-szerte csodálat övezi a keményvonalas Hszit mint erőskezü vezetőt és a korrupció elleni harcost. A kínai középosztályból kevesen mondják azt, hogy demokráciát akarnak, és nemcsak azért, mert bajba kerülhetnek, ha a rendszer ellen szólnak. Sokan az arab tavasz utáni káosz alapján gondolják így, és visszahőkölnek. Nagy-Britannia döntését az Európai Unióból való kilépést illetően néhányan úgy tekintik, mint annak a jelét, hogy bizonyult politikai ügyekben nem érdemes az utca emberére bízni a szavazást. Lehet, hogy a kínai kormány kíméletlenül lép fel bírálói ellen, de legalább hagyja meggazdagodni az embereket. Azok pedig mondhatnak és tehetnek nagyjából mindent, amit csak akarnak, feltéve, ha távol maradnak a politikától.

Nyugtalan idők

Ha viszont a felszín mögé nézünk, kiderül, hogy a kínai középosztály messze nem elégedett. Tagjai jólétben élnek, de nem érzik magukat biztonságban. Aggódnak amiatt, hogy ki fogja eltartani őket öregkorukban; a legtöbb házaspárnak csak egy gyermeke van, a szociális ellátási háló pedig nagyon kezdetleges. Amiatt is nyugtalanok, hogy ha megbetegszenek, minden vagyonuk rámehet a kórházi kezelések költségeire. Ha saját otthonnal rendelkeznek – mint ahogy ez 80 százalékuk esetében fennáll – félnek, hogy elveszítik; Kínában a tulajdonjogokat kénye-kedve szerint felrúghatja egy kapzsi hivatalnok. A megtakarításaik miatt is fáj a fejük: a bankok nevetségesen alacsony kamatlábakat ajánlanak, az alternatív befektetési eszközöket pedig rosszul vagy egyáltalán nem szabályozzák. Nem volt a világtörténelemben még egy piramisjáték, mely több befektetőt csalt volna lépre, mint a 2016 januárjában bedőlő kínai csalássorozat.

A kínai középosztály elég ingerült. Tömegesen csúfot üznek a marxizmusból, amit a rendszer a torkukon próbál lenyomni. Még többen dühödnek föl az összes iparágat és minden tevékenységet behálózó korrupción, mely inkább az összeköttetéseket, nem pedig a tehetséget és a szorgalmas munkát jutalmazza. Szinte mindenki dühös a légszennyezés miatt, mely eltömiti a tüdejüket, megrövidíti az életüket, és megbetegíti a gyermekeiket. Nem tudják nem észrevenni, hogy az elkövetők – befolyásos barátokkal a hátuk mögött – büntetlenül szennyezik a levegőt, a talajt és a vizeket.

Néhányan pedig csalódtak. Kínában jóval több mint kétmillió civil szervezet működik. Az ott dolgozók közül sokan a középosztályból valók, akik a párttól függetlenül szeretnék javítani a társadalmon. A tisztább környezetért, a dolgozókkal szembeni tisztességes bánásmódért, vagy éppen a nők, a homoszexuálisok és a bevándorlók hátrányos megkülönböztetése ellen emelik fel szavukat. E csoportok közül egyik sem száll szembe nyíltan a párt hatalmával, de gyakran kifogásolják a módot, ahogy egyeduralkodó törekvéseit érvényesíti.

A párt pontosan tudja, hogy a középosztály – ahová a 88 millió párttag nagy része is tartozik – adja támogatói bázisát. Amikor Hszi 2012-ben hatalomra került, Amerikára utalt a „kínai álomról” szóló, a középosztályhoz intézett, lelkesítő beszédében. A párt próbálja mérni a közvéleményt, hogy megfeleljen az elvárásoknak, és enyhítse a társadalmi feszültségeket.

Még így is nehéz elképzelni, hogy Kína gondjait orvosolni lehetne, hacsak nem lesz áttekinthetőbb és elszámoltathatóbb a kormány. Jogállamiság nélkül – aminek saját bevallása szerint Hszi is híve – sem az egyén, sem pedig tulajdona nem lehet igazán biztonságban. Átláthatóbb kormányzásra van szükség a korrupciós ügyek következetes felfedéséhez és felszámolásához. Továbbá szólásszabadság nélkül a civil szervezetek sem tudnak változást elérni.

Az ingerült középosztály

Évezredek történelmi viharai és az 1960-as évek véres kulturális forradalmának nem is olyan régi emlékei után nemegyszer hangzik el a kínaiak szájából, hogy mélyen ül bennük a káosztól való félelem. A városlakóknak azonban közel a fele 35 év alatti. Ők keveset tudnak a zűrzavaros Mao-korszakról. Ha úgy érzik, nem figyel rájuk a kormány, készek hangot adni panaszaiknak. Ilyen például a dél-kínai Lubu városa, ahol 2016. július 3-án középosztálybeliek ezrei tiltakoztak egy ott építendő szeméttégető tervei ellen: szembeszálltak a rendőri erővel, és megkísérelték megrohamozni a kormányzati épületeket.

Az ilyen tiltakozások nem ritkák. 2010-ben 180 000 hasonló eset történt a pekingi Csinghua Egyetem felmérése szerint, azóta pedig nem állnak megbízható adatok rendelkezésre. Amikor gyors volt a növekedés üteme, nyugalmi helyzet állt be; ahogy viszont lelassul a gazdaság, zavargások törhetnek ki, különösképpen, ha a párt olyan nehéz döntések előtt áll, mint a gyárbezárások, állami vállalkozások szerkezetátalakítása vagy a szennyezés féken tartása.

A középosztálybeli tiltakozások sorsa végül a párt-elit berkeiben dől el. A demokráciát sürgető 1989-es mozgalom azért kapott szárnyra, mert a párttagok egy része is hajlott a refor-

mokra. Nincsenek egy következő Tienanmenre utaló jelek, viszont feszültségek mutatkoznak a vezetőségen belül. Hszi ellenségeket szerzett magának tisztogatási kampányával, mely – úgy tűnik – vetélytársait rosszabbul érinti, mint szövetségeseit (a legutóbbi célpont a korábbi vezető, Hu Csin-ao Hszi egyik szárnysegédje volt). Hszi munkatársai pedig a hatalom megszerzésén mesterkednek.

A pártnak talán még sok éven át sikerül kivédenie a támadásokat. Kína hatalmas állambiztonsági szervezete gyorsan mozgásba lendül, ha lázongások leveréséről van szó. Mindazonáltal hiba volna kizárólag csak az elnyomásra támaszkodni. Kína középosztálya a jövőben csak erősödni fog, és egyre hangosabban követeli majd a változásokat is. Ha a világ legnagyobb középosztályának követeléseire továbbra is süket fülekre találunk, ez akár a párt bukását is okozhatja.

(The Economist)

Francisco J. Azuaje⁷

A tudós magányának dicsérete

Mennyire válik a tudósok és a feltalálók hasznára az egyedül töltött idő?

Tényleg szüksége van a tudósoknak egy kis nyugalomra? Olyan rossz dolog lenne az egyedüllet a tudomány szempontjából? A tudományterületek és országok közti együttműködésekkel jellemezhető, Big Science-nek („nagy tudomány”) nevezett új korszakban az egyedüllet játékon hatásai nem mindig tűnnek nyilvánvalónak. Az emberek talán túl gyakran keverik össze az egyedülletet a magányossággal – sőt, akár a csoport vagy a többség ellen irányuló sértő göggel. Azaz a rendszeresen egyedül töltött időt gyakran úgy értelmezik, mint az egyévi tartozás és a beilleszkedés megélésére való különös alkalmatlanság bizonyítékát.

⁷ A cikk szerzője a luxemburgi Egészségügyi Intézet (Luxembourg Institute of Health, LIH) főmunkatársa.

Az egyedüllet játékon hatásai

Cikkünkben az egyedüllet egy olyanfajta – minimális szintű – elzártságra is utal, amely az e-mailek, a közösségi oldalak hírcsatornái és hasonló eszközök szakadatlan elektromos zajától való távol maradást jelenti. Sokan egyetértenek azzal, hogy ha kevesebb a zavaró tényező, akkor – elméletben – több munkát tudunk elvégezni. Amennyire akadályoz bennünket figyelmünk elvonása feladataink helyes sorrendben való elvégzésében vagy befejezésében, annyira szükségesnek tekinthető az egyedüllet dolgaink folyamatos elintézéséhez. A „dolgok elintézésének” fogalma ma különös vonzerővel bír, és nemegyszer teljesítményünk lemérésének egyik módja. Segít továbbá abban is, hogy némiképp nélkülözhetetlenek és kissé észrevehetőbbnek tűnjünk. Tanulás, tervezés vagy kísérletezés közben az egyedüllet hozhatja meg a helyes ritmust. Jelentheti továbbá a szükséges ösztönzést ahhoz, hogy a lényegre tudjunk összpontosítani – s nem pedig arra, amit a legkevésbé várnak el tőlünk. Ezáltal kreatívabbak lehetünk, és felkészültebbé válhatunk összetettebb problémák megoldására.

Kapcsolódás a világhoz

Az elszigetelődés pillanatai nagy segítséget adnak ahhoz is, hogy túléljük a napot és kibéküljünk a körülöttünk lévő világgal. Még az állandó fecsegés és tolokodó zajforrás közepete is dönthetünk úgy, hogy visszakapcsolunk a saját sebességünkre és visszatérünk belső nyugalmunk állapotába. Az effajta természetes ritmushoz való visszatérés azonban nem feltétlenül jelenti a cselekvés hiányát, vagy hasztalan üres órákat. Ez inkább egyfajta gyógyító válasz a világ felé, egy lehetőség arra, hogy újraértékeljük saját vagy éppen mások tevékenységét. Ezek azok a pillanatok, amelyekben ráláthatunk az egy-egy feladat, kötelesség vagy tervezet mögött meghúzódó okokra. Ugyanakkor jól megérdemelt pihenést is jelenthetnek, amikor kiszakadhatunk végre a napi robot unalmas világából. Hatásukra akár saját feltevéseinket is megkérdőjelezhetjük; még azokat is, melyeket maguktól értetődőnek tartunk a lehetőségek és erőforrások ismeretében. Nincsen semmi baj

azzal, ha munkaidőnkben olykor-olykor egyedül vagyunk, vagy – horribile dictu – henyélünk egy kicsit: ez akár egy újabb felfedezés felé is megnyithatja az utat, s mélyebb értelmű kérdések, és lehetséges válaszokhoz is vezethet. Az ilyen időszakok kíméletlenül és haladéktalanul arra sarkallhatnak bennünket, hogy kiadjuk magunknak a parancsot: „lépjünk tovább!”, vagy „hatoljunk mélyebbre!”. Mindezek a szavak nem lustálkodásra hívnak fel – új lehetőségeket tárnak fel előttünk.

Sürgető érzés

A megbeszéléseken, másokkal közösen vagy egy térben végzett munka órái hatékonyak lehetnek, ha a dolgok megsürgetéséről van szó. Vagy legalábbis azt a benyomást keltik, hogy minden rendben halad a maga útján. Viszont ha egyfolytában közös munkatérben tartózkodunk – bármivel indokolja is ezt a vezetőség vagy a józan ész, ez örökös szerepjátszásra és mások utánzására is készíthet. Majd aztán az óránkra vetett gyors pillantás hatására kétségbeesett kísérletet teszünk, hogy elhagyjuk a terepet. A nyugodt, egyéni munkára szánt idő ténylegesen a sürgősség érzetét keltheti bennünk. A soron következő feladatot önmagáért tartjuk fontosnak, és nem látszattervekenységként végezzük. Ha az egyéni jelleg az eredetiség és a találmányosság nélkülözhetetlen jellemzője, akkor több alkalmat kell teremteni az egyedülre – magunk és mások számára is. Jóllehet a felfedezéseknek és az újításoknak közös vál-

lalkozások adnak hátteret, minden kezdet – és talán a vég is – az egyénhez kötődik. Hiszen az újszerű meglátások és megoldások a magányos elme születtei.

Az egyedüllét értékei

Ily módon nem kell magányosnak éreznünk magunkat vagy mások előtt magyarázkodnunk, hogy szükségünk van egy kis békére és nyugalomra. Az egyedüllét egyfajta társként szolgál: segít annak tisztázásában, hogy mi végre is vagyunk az íróasztalunk vagy a munkapad mögött, illetve mi is a célunk egy kutatási területen. Az egyedüllét jog és felelősség. Segítségével azt is jogosan és felelősségteljesen megkísérelhetjük, hogy helyrehozzuk azt a pusztítást, melyet a társadalmi elvárásoknak való megfelelés és a látszólagos egyetértések okoznak. Ebből az egyszerű perspektívából nézve munkánk során nagy kincsé válhat az egyedüllét, mely segít a lényegre összpontosítani, hozzájárul a problémák újszerű meglátásához, és megkönnyíti az elmélyült gondolkodást. Kis fegyelemmel és kintartással az egyedüllét olyan szertartásos idővé változtatható, amikor alaposan rendbe szedhetjük gondolatainkat és tisztázhatjuk, mire irányulnak törekvéseink. Olyan tapasztalatot jelent, melyet érdemes másokkal megosztani, hogy kiiktathassák életükből a zajt, és jobban odafigyelhessenek önmagukra és másokra.

(Euroscientist)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Dobos Dóra, a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, Budapest
Kapronczay Károly történész, Budapest
Körmendy Lajos nyugalmazott levéltáros, Budapest
Kun Tibor független kutató, Pécs
Loppert Csaba történész, Kéthly Anna Kulturális Egyesület, Budapest
Dr. Németh Csaba ügyvéd, Dunakeszi
Prohászka László művészeti író, Budapest
Szayly József rádiós szakember, a Magyar Rádió műsorokért felelős alelnöke (2006–2010), a DUE Médiaügynökség kreatív igazgatója, Budapest
Varga János mérnök-tanár, Székesfehérvár

TARTALOMJEGYZÉK

Körmeny Lajos: Váratlan találkozás: Európa és az iszlám 1

SZÁZADOK

Loppert Csaba: Demokráciakérdés vagy vagonkérdés?
(Szociáldemokraták és a németek a két világháború között) 29

Kapronczay Károly: Magyar orvosok érdekvédelmi mozgalmi 52

Dobos Dóra: Veress László tevékenysége Törökországban,
az előzetes fegyverszüneti egyezmény, illetve annak következményei 59

Varga János: Galamb József, a Ford-T volt főkonstruktöre
Magyar Örökség díjat kapott 80

MŰHELY

Szayly József: Petőfi és a közszolgálat. 87

Németh Csaba: Antiszemitizmus és Izrael-kritika 94

Prohászka László: Dabóczi Mihály életműve 99

NAPLÓ

Kun Tibor: Afrika mozgásban 106

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Vineet Gupta, Pramath Raj Sinha, Ashish Dhawan & Sanjeev Bikhchandani:
Indiai egyetemek a világelsők között? (114) *Zanny Minton Beddoes*: Az egyip-
tomi arab tavasz szomorú utójátéka (115) *Zadie Smith*: Kerítések: Napló a
brexit idejéből (117) *Zanny Minton Beddoes*: Miért aggódnak Kína vezetői? –
225 millió kínai nem tévedhet (125) *Francisco J. Azuaje*: A tudós magányának
dicsérete (127)

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2016. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 31 200 Ft helyett 21 840 Ft
Fél évre: 15 600 Ft helyett 10 920 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 22 800 Ft helyett 17 100 Ft
Fél évre: 11 400 Ft helyett 8580 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 000 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 000 Ft helyett 9060 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 15 600 Ft helyett 10 500 Ft
Fél évre: 7800 Ft helyett 5280 Ft

Akciónk a 2016. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
 - interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

A 2015. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 500 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 790 Ft • Előfizetéssel: 700 Ft

Nemzeti Kulturális Alap

